

Adel en ridderschap in de dertiende en veertiende eeuw

Een analyse op basis van volkstalige
historiografie uit de Zuidelijke Nederlanden

Academiejaar 2012 - 2013

Thesis voor het behalen van de graad Master in de Geschiedenis
Naam: Sarah De Decker
Promotor: Prof. Dr. Jeroen Deploige
Lezers: Stefan Meysman, dr. Tjamke Snijders

VOORWOORD

Toen het laatste hoofdstuk van deze thesis op papier stond, werd duidelijk dat het slechts het topje van de ijsberg was. De ijsberg kan in deze metafoor gezien worden als het geheel van studies rond adellijkheid en ridderschap. Deze thesis vormt daar het topje van enerzijds door het beperkte bronnencorpus, maar anderzijds ook omdat er heel wat thema's zijn aangehaald die nog vrij onduidelijk zijn in de historiografie, zoals de status van schildknapen of het gebruik van bepaalde aanspreektitels.

Voor het tot stand komen van dit werk wil ik graag mijn promotor prof. dr. Jeroen Deploige bedanken omdat de deur van zijn bureau steeds open stond indien ik er even niet aan uit kon. Ook wil ik graag Stefan Meysman bedanken voor zijn vele hulp. Beide hebben steeds mijn vragen kunnen oplossen en hebben me ook altijd van boeken kunnen voorzien. Misschien heb ik een beetje te weinig hun hulp ingeroepen, maar in de hoop dat ik ze nu met dit werk niet teleurstel, ben ik toch blij en dankbaar voor hun hulp. Ook gaat mijn dank uit naar Xavier Baecke, wiens opmerkingen over de verhoudingen tussen adel en ridderschap binnen de historiografie heel nuttig bleken te zijn. Daarnaast wil ik mijn familie bedanken die steeds zijn blijven geloven dat het allemaal wel goed zou komen.

INHOUD

1. Inleiding.....	6
1.1 Probleemstelling	10
1.2 Bronnen.....	12
1.3 Methodologie	15
1.3.1 Methodologische problemen.....	18
2 Plaats in de middeleeuwse historiografie.....	20
2.1 Naar een meer persoonlijke en op de werkelijkheid gerichte historiografie: bronnenmateriaal	20
2.2 De partijdige historicus	24
2.3 Inbedding in literaire tradities?	26
3 Beeld van adel in de kronieken.....	32
3.1 Waarneembare adel	32
3.1.1 Adellijke terminologie in de kronieken	33
3.1.2 Andere indicatoren om adeldom te bepalen	36
3.1.3 Aanspreektitels.....	41
3.1.3.1 Ridderlijke aanspreektitels	41
3.1.3.2 Aanspreektitels van edellieden en de totale bronpopulatie	44
3.1.3.3 Besluit	49
3.1.4 Niet-adellijken.....	50
3.2 Belang adeldom.....	55
3.3 Besluit	61
4 Beeld van ridderschap in de kronieken.....	62
4.1 Algemeen	62
4.2 Ridderlijke hiërarchie	62

4.2.1	Interne ridderlijke hiërarchie	63
4.2.2	Externe ridderlijke hiërarchie	68
4.2.3	Besluit	74
4.3	Ridderlijke waarden en gebruiken	75
4.3.1	Ridderlijke waarden, idealen en het statuut van de hoofse riddercultuur	75
4.3.1.1	Hoofsheid als kapitaalvorm	77
4.3.1.2	Uitbreiding van het aantal spelers op het ridderlijke veld	79
4.3.2	Ridderlijke gevangenneming en losgeld	79
4.4	Ridderschap als rite de passage	81
4.4.1	Fase van separatie: ridderwording	82
4.4.2	Liminale fase: mannelijkheid bewijzen	85
4.4.3	Fase van aggregatie: aanvaarding als man	86
4.5	Besluit	87
5	Ridders van de kronieken	88
5.1	Chronique artésienne	88
5.2	Rijmkroniek	90
5.3	Le miroir des nobles de Hesbaye	94
6	Conclusie	107
7	Bijlagen	110
7.1	Bijlage 1: Opsomming (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen van de <i>Chronique artésienne</i>	110
7.2	Bijlage 2: Opsomming (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen van de rijmkoniek van Jan van Heelu	114
7.3	Bijlage 3: Opsomming (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen van <i>Le miroir des nobles de Hesbaye</i> van Jacques de Hemricourt	117
8	Bibliografie	121

8.1 Bronnen.....	121
8.2 Literatuur.....	121
8.2.1 Boeken en bijdragen in verzamelwerken of tijdschriften.....	121
8.2.2 Websites.....	125

1. INLEIDING

Adel en ridderschap vormen twee concepten die voor de middeleeuwen moeilijk los van elkaar kunnen gezien worden. Dit is bijvoorbeeld goed te merken aan de studies van de tiende tot twaalfde eeuw die zich buigen over de versmelting van *nobiles* en *milites*. De eerste die hier een zeer invloedrijk werk over schreef was Paul Guilhiermoz in 1902. Hij stelde vast dat voor de elfde en twaalfde eeuw adeldom hetzelfde was als ridderschap.¹ Ernest Warlop noemt dit de Franse militaire theorie, hoewel deze term in andere studies nauwelijks wordt gebruikt.² In 1939 vulde Marc Bloch de theorie van Guilhiermoz aan door een onderscheid te maken tussen *la noblesse de fait* en *la noblesse de droit*. Mensen behoorden tot de *noblesse de fait* wanneer ze door de algemene opinie aldus aanvaard werden. Rond het midden van de twaalfde eeuw zou volgens Bloch een transformatie hebben plaatsgevonden naar een *noblesse de droit* waarbij de adel een juridische en erfelijke stand werd. Dit zou volgens hem via het ridderschap bereikt zijn. Het recht tot ridderslag bijvoorbeeld werd een erfelijk privilege.³ *Milites* werd gelijkgesteld aan *nobiles* en *nobiles* aan *milites*. Georges Duby bouwde verder op het onderzoek van zijn voorgangers en verrichtte in 1953 onderzoek naar de Macôn regio in Frankrijk waar hij een sterke verspreiding waarnam van de term *miles*, die de term *nobiles* uiteindelijk verving. Volgens Duby zou de versmelting van adel en ridderschap compleet zijn tegen het einde van de elfde eeuw, terwijl dit in de Duitse provincies pas in de dertiende eeuw vervolledigd zou zijn.⁴ *Milites* zou hierbij dus ook gelijk zijn aan *nobiles* en omgekeerd. Naast de voorstanders van deze gelijkstelling van *milites* en *nobiles*, zijn er ook velen die zich hiervan afzetten. Een eerste die in het oog springt en die ook van belang is voor deze thesis is Edouard Poncelet die in 1931 een studie maakte over de Luikse adel. Volgens Poncelet kan opgemerkt worden dat de klasse van de *ministeriales*⁵ aan het begin van de dertiende eeuw

---

¹ P. Guilhiermoz, *Essai sur l'origine de la noblesse en France au Moyen Age*, Parijs, Picard, 1902, p. 370-392 en E. Warlop, *The Flemish nobility before 1300*, Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975, p. 11

² Ibidem, p.11

³ M. Bloch, *La société féodale. La transformation de la noblesse de fait en noblesse de droit*, Parijs, Albin Michel, 1982, p. 304-308

⁴ G. Duby, *The chivalrous society*, Londen, Arnold, 1977, p.161, volledige onderzoek in: G. Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région Mâconnaise*, Parijs, Armand Colin, 1953

⁵ Het fenomeen van de ministerialiteit is voornamelijk te situeren in het Duitse Rijk en haar invloedgebieden. De ministerialiteit is best te omschrijven als een onvrije 'hulpklasse' die door politiek, administratief of militair werk de landheer ondersteunt. Zowel seculiere als religieuze machten maakten gebruik van *ministeriales*. Eike

werd vervangen door de klasse van de *milites*. Ook zouden enkele *nobiles* « *l'ordre de chevalerie* » aangenomen hebben waardoor zij dikwijls gewoon *milites* werden genoemd, maar van een wederkerige relatie *milites* - *nobiles* was geen sprake. Nooit werden volgens Poncelet eenvoudige ridders bewust *nobiles* genoemd. Daarbij zou tot minstens het einde van de veertiende eeuw het onderscheid tussen adellijke families en ridderlijke geslachten goed bewaard gebleven zijn.⁶ Paul Bonenfant publiceerde in 1958 een studie over de Brabantse adel, die ook van belang is voor deze thesis. Hij sloot zich aan bij de visie van Poncelet door te stellen dat de adel bij zijn oorsprong onafhankelijk stond van de ridderschap. Volgens Bonenfant is het zeer uitzonderlijk om in het hertogdom Brabant voor de dertiende eeuw ridders te vinden in adellijke families. Daarbij zouden de eenvoudige *milites* die voor de dertiende eeuw gevonden kunnen worden volgens hem nooit een sociale klasse gevormd kunnen hebben. Verder reageert Bonenfant ook tegen de theorie van Bloch, aangezien volgens hem met zekerheid gesteld kan worden dat de eerste personen die de term « *noble* » kregen, die niet kregen op basis van de ridderslag.⁷ De kritiek op de Franse theorie gaat verder met Ernest Warlop, die in 1968 zijn studie uitbracht over de Vlaamse adel vóór 1300. Daarin geeft hij aan dat de Vlaamse edelen tegen het einde van de negende eeuw heel wat militaire vaardigheden hadden opgebouwd en dat men tegen het einde van de elfde eeuw wel kon stellen dat *nobiles milites* waren. Omgekeerd gaat de vergelijking volgens Warlop niet op

---

von Reggow bijvoorbeeld, die schreef in de jaren 1220, vertelde dat het bijna onmogelijk was om veralgemeningen te maken over de *ministeriales* omdat deze onder de verschillende heren verschillende rechten hadden en dat deze rechten nog verschilden per heerlijkheid. Meer info hierover is te vinden in B. Arnold, "Instruments of power: the profile and the profession of ministeriales within German aristocratic society, 1050-1225", in: T. N. Bisson, *Cultures of power: lordship, status and proces in twelfth-century Europe*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995, p. 38. In de twaalfde eeuw worden deze Duitse *ministeriales* vaak *milites* genoemd en de versmelting die volgens de Franse theorie plaatsvindt tussen *nobilis* en *milites* zou in het Duitse Rijk en haar invloedgebieden plaatsvinden tussen de *ministeriales* en de *nobiles*. (B. Arnold, *German knighthood, 1050-1300*, Oxford, Clarendon Press, 1985) Ook dit leidt tot een historiografische reactie namelijk bij J.B. Freed die stelt dat de nadruk meer gelegd moet worden op de versmelting van *ministeriales* met hun eigen vazallen. Tegen 1300 zou de meeste oude adel zijn uitgestorven en de *ministeriales* en hun vazallen konden het vacuüm dat zo ontstond opvullen. (J.B. Freed, "Nobles, ministerials and knights in the archdiocese of Salzburg", in: *Speculum*, 62 (1987), 3, p. 580).

⁶ E. Poncelet, "Introduction", in: C. Borman, A. Bayot en E. Poncelet, *Oeuvres de Jacques de Hemricourt, tome troisième*, Brussel, Académie Royal de Belgique, p. CXVII-CXVIII

⁷ P. Bonenfant en G. Despy, "La noblesse en Brabant au XIIe et XIIIe siècles", in: *Le Moyen-Age: bulletin d'histoire et de philology*, 13 (1958), 4, p. 36

omdat tot ten minste het einde van de dertiende eeuw er steeds niet-adellijke naast adellijke ridders bestonden.⁸ Heel recent werd Warlop aangevuld door Arie Van Steensel, die ook de diversiteit van adellijke en niet-adellijke Vlaamse ridders benadrukte vóór de dertiende eeuw. De Vlaamse edelen vormden volgens Van Steensel een gesloten juridische stand waartoe men behoorde door geboorte. Vanaf de dertiende eeuw echter waren *nobiles* en *milites* samengesmolten en werd net zoals in Frankrijk de adelscultuur van Vlaanderen in de eerste plaats een ridderscultuur.⁹ Door deze conclusie neemt Van Steensel een tussenpositie in waardoor hij enerzijds tot de critici van de Franse theorie behoort, maar hij zich anderzijds ook aansluit bij Duby die aangeeft dat het proces van versmelting niet overal op eenzelfde moment heeft plaatsgevonden. Frederik Buylaert, bekend om zijn studie van de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel, geeft aan dat er niet gesproken kan worden over de Vlaamse adel als een gesloten stand omdat die adel voortdurend veranderde. Wel geeft hij aan dat het beeld van die Vlaamse adel tot aan de vooravond van de zestiende eeuw die was van een militaire elite van grootgrondbezitters die in de eerste plaats op het platteland actief was.¹⁰

Ook in Frankrijk lokte de gelijkstelling van *milites* en *nobiles* enkele reacties uit die vooral eind jaren '80, begin jaren '90 van de vorige eeuw verschenen. Een eerste is door Dominique Barthélemy geformuleerd namelijk dat adeldom en ridderschap onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. Hierbij gaat hij dus in tegen de opvatting dat *milites* voor de elfde eeuw niet van adel waren en tegen de stelling dat ridderschap in de elfde eeuw geboren zou zijn. Verder geeft hij impliciet wel aan dat er een onderscheid bestaat binnen die adel, zo zou ook van een lagere adel sprake zijn overeenkomstig met ridders die een lage status kennen.¹¹ Een tweede Franse reactie werd geuit door Jean Flori die in zekere zin parallellen vertoont met de theorie van Duby, maar in plaats van het einde van de twaalfde eeuw, zag Flori de dertiende eeuw als het beginpunt van de evolutie naar de versmelting van *milites* en *nobiles*. Meer bepaald in de periode tussen 1200 en 1230 zag Flori een evolutie die de toegang tot de ridderschap beperkte en slechts toestond voor de zonen van ridders of voor grootgrondbezitters waarvan bekend was dat deze tot de adel behoorden. In de eerste helft van de dertiende eeuw zou volgens Flori

---

⁸ E. Warlop, op.cit. p. 333

⁹ A. Van Steensel, *Edelen in zeeland: macht, rijkdom en status in een laatmiddeleeuwse samenleving*, Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2010, p. 38

¹⁰ F. Buylaert, *Eeuwen van ambitie: de adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen*, Brussel, KVAB, 2010, p. 303

¹¹ D. Barthélemy, "Qu'est-ce que la chevalerie en France au Xe et XIe siècles?", in: *Revue historique*, 118 (1993), 587, p. 63-68 en D. Barthélemy, *The knight, the serf and the historian*, Ithaca, Cornell University Press, 2009, p. 154

een soort evenwicht zijn ontstaan tussen adel en ridderschap. Ridderschap stond echter nog steeds in zekere mate onafhankelijk van adeldom, maar de adel had volgens hem het ridderschap opgeëist en het exclusief gemaakt. Op die manier werd de toegang tot de ridderschap beperkt.¹² Het is duidelijk dat er voor de elfde en twaalfde eeuw heel wat studies bestaan die de precieze relatie tussen adel en ridderschap onderzoeken. Het gaat hier duidelijk om bovengestelde problematiek, zo zijn studies naar ridderschap op zich in onze gebieden voor de elfde en twaalfde eeuw heel schaars. Voor de elfde eeuw heeft dit te maken met een gebrek aan bronnenmateriaal, voor de twaalfde eeuw zijn die studies meer specifiek gericht op de Lage Landen. Voor de dertiende en het begin van de veertiende eeuw echter is naar deze relatie van adel en ridderschap in de Lage Landen veel minder onderzoek gedaan. Wel kan het werk van Léopold Génicot over de adel en ridderschap in het graafschap Namen hierbij vermeld worden. Dit wordt hier echter niet besproken omdat het niet van toepassing is op de probleemstelling van deze thesis. Daarnaast zijn er natuurlijk de werken van Poncelet en Bonenfant, die hierboven al even zijn aangehaald, maar deze zijn al vrij oud en de nood aan een nieuwe studie dringt zich op. Het hiaat in de historiografie kan goed geïllustreerd worden aan de hand van twee werken die de adel in het graafschap Vlaanderen in kaart brengen. Hiermee wordt enerzijds het bovenvermelde werk van Ernest Warlop over de Vlaamse adel voor 1300 bedoeld. Het werk bevat een historische analyse van de adel voor 1300, maar ook een repertorium en genealogie van die adel. Toch concentreert dit werk zich hoofdzakelijk op de twaalfde eeuw.¹³ Naast Warlop staat ook Frederik Buylaert bekend als historicus voor adelstudies van het graafschap Vlaanderen. Hij heeft onder andere een repertorium opgesteld voor de Vlaamse adel van 1350 tot 1500 en nam dit als onderwerp van een historische analyse.¹⁴ Deze periodisering zorgt voor het ontstaan van een kloof tussen Warlop en Buylaert want het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw is nauwelijks bestudeerd. Een logische vraag is natuurlijk of deze conclusie te veralgemenen is naar andere regio's. Is het zo dat er voor het hertogdom Brabant of voor het prinsbisdom Luik, naast het werk van Bonenfant en Poncelet, weinig te vinden is met betrekking tot de studie van adel en ridderschap voor de dertiende, veertiende eeuw? Met zekerheid kan gesteld worden dat gelijkaardige werken zoals die van Buylaert en Warlop (nog) niet zijn opgesteld.

---

¹² J. Flori, *La chevalerie*, Frankrijk, Pollina, 1998, p. 80-81

¹³ F. Buylaert, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350 – ca. 1500)*, Gent, Academia Press, 2011, p. 3

¹⁴ Historische analyse gebaseerd op het repertorium: F. Buylaert, *Eeuwen van ambitie: de adel in laat-middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, KVAB, 2010

De meeste werken rond adel en ridderschap concentreren zich daarbij voornamelijk op de late middeleeuwen, maar er zijn wel een aantal kleinere werken en artikels verschenen die een licht werpen op adel en ridderschap in de dertiende eeuw. Het is hierbij opvallend dat er vooral meer onderzoek is verricht naar het hertogdom Brabant dan naar het prinsbisdom Luik. In het licht van deze thesis is het belangrijk Godfried Croenen te vermelden als voorbeeld voor het hertogdom Brabant. Hoewel hij zich voornamelijk concentreerde op de familie Berthout heeft hij ook een artikel gepubliceerd waarin hij de entourage van de Brabantse hertog onderzoekt aan de hand van hertogelijke en Brabantse oorkonden. Hij komt tot de conclusie dat in die oorkonden steeds een onderscheid werd gemaakt tussen edelen, die eventueel ook als ridder bekend konden staan, en ridders die niet van adel waren. Op het einde van de dertiende eeuw evolueerde dit volgens Croenen naar het onderscheid tussen ridders en niet-ridders.¹⁵ Opnieuw valt op hoe het debat rond de verwevenheid van adeldom en ridderschap opspeelt.

1.1 Probleemstelling

Gezien het hiaat in de historiografie zal deze thesis adel en ridderschap op het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw onderzoeken. De meeste adelstudies hanteren voornamelijk bronnen zoals oorkonden, registers en rekeningen waarin men op zoek gaat naar vermeldingen van edellieden. Voor de late middeleeuwen zijn er zelfs enkele adelslijsten bekend.¹⁶ Kronieken worden voornamelijk gebruikt als bronnen van secundair belang, ter illustratie of ter controle van informatie die uit oorkonden bijvoorbeeld is verkregen. In deze thesis zullen kronieken echter als primaire bron beschouwd worden. Drie volkstalige kronieken zullen hierin centraal staan en er zal aangetoond worden hoe kronieken toch als basis kunnen dienen voor een studie naar adel en ridderschap. Door de combinatie van adel en ridderschap zal deze thesis geen adelstudie worden in de lijn van Frederik Buylaert omdat hij ridderschap voornamelijk bestudeert als een onderdeel van, en ondergeschikt aan, de studie van adeldom. In deze thesis zullen adel en ridderschap gelijkwaardig behandeld worden. Het

---

¹⁵ G. Croenen, "L'entourage des ducs de Brabant au XIIIe siècle. Nobles, chevaliers et clercs dans les chartes ducales (1235-1267)", in: A. Marchandisse en J.L. Kupper eds. *L'ombre du pouvoir: les entourages princiers au Moyen Age*, Genève, Droz, 2003, p. 284 en G. Croenen, *Familie en macht: de familie Berthout en de Brabantse adel*, Leuven, universitaire Pers Leuven, 2003

¹⁶ F. Buylaert, J. Dumolyn, P. Donche, E. Balthau en H. Douxchamps (eds), *De adel ingelijst. "Adelslijsten" voor het graafschap Vlaanderen in de veertiende en vijftiende eeuw*. s.l., s.n., 2007

doel van deze thesis is om te kijken hoe adel en ridderschap in de drie kronieken worden voorgesteld en welk beeld de chroniqueurs hiervan schetsen. De term *beeld* wordt hier expliciet gebruikt om aan te geven dat het hier niet gaat om dé adel en dé ridderschap van de dertiende en veertiende eeuw, maar over adel en ridderschap zoals de kronieken deze voorstellen. Na een eerste hoofdstuk waarin de plaats van de kronieken in de middeleeuwse historiografie wordt gecontextualiseerd, valt deze thesis uiteen in twee grote delen. Eén daarvan is gericht op het beeld van de adel dat in de drie kronieken naar voor komt, het andere is gericht op het beeld van de ridderschap. In het deel over adel wordt eerst en vooral gekeken hoe en in welke mate de adel in de drie kronieken herkend kan worden. Hierbij gaat het in hoofdzaak om de wereldlijke adel en niet om edellieden die hun weg vonden tot klerikale functies. Aansluitend zullen de verschillende aanspreektitels voor edellieden, maar ook voor ridders, worden bestudeerd. Hierna wordt de omgekeerde vraag gesteld namelijk of het eenvoudiger is personen te herkennen die niet tot de adel behoren. Dit alles gebeurt voornamelijk op basis van een kwantitatief onderzoek, wat op zich geen volledig beeld kan geven. Vandaar dat ook aan de hand van een kwalitatief onderzoek verschillende concepten bestudeerd worden die adeldom lijken te kenmerken. Hier wordt dan gekeken naar zaken zoals bloed, herinnering, nageslacht, stand, en huwelijkspatronen. Op die manier is het mogelijk een beeld te krijgen van hoe adel wordt voorgesteld in de drie kronieken. Dit eerste deel over adel zorgt ervoor dat de verhouding tussen adel en ridderschap vastgesteld kan worden in het tweede grote deel van deze thesis.¹⁷ Wat betreft de studie van de ridderscultuur wordt eerst gekeken of de kronieken melding maken van een zekere hiërarchie die naar voor komt. Hierna worden enkele waarden en omgangsvormen bestudeerd die aanvankelijk ridderlijk lijken te zijn, maar waarvan de exclusiviteit in vraag gesteld wordt. In dit deel wordt ook gezocht naar het bestaan van de hoofse ridderscultuur. Aanvankelijk zou deze thesis de hoofse ridderscultuur tot onderwerp gehad hebben, maar na de studie van de drie kronieken leek dit niet meer mogelijk. Ook zal kort besproken worden hoe ridderschap aanzien kan worden als een rite de passage dat leidt tot de aanvaarding van een jonge ridder als een echte man. Een rode draad in het deel rond ridderschap is het streven naar onderscheiding, iets wat op verschillende manieren tot uitdrukking wordt gebracht.

---

¹⁷ Omdat in deze inleiding nog geen positie is ingenomen in het debat omtrent het onderscheid of de samensmelting van adel en ridderschap zal, tot dit wel gedaan wordt, steeds gesproken worden over adel en ridderschap als twee aparte groepen en niet als één groep.

1.2 Bronnen

De drie gekozen kronieken lijken op het eerste gezicht zeer weinig met elkaar gemeenschappelijk te hebben, maar op basis van de thematiek, de periodisering en het genre wordt hun keuze gefundeerd.

Een eerste kroniek die voor deze thesis is gebruikt, is de *Chronique artésienne*. Ze is geschreven in het Middelfrans aan het begin van de veertiende eeuw, maar haar auteur is niet bekend. Naar alle waarschijnlijkheid was hij Artesisch en lid van het Franse koninklijke leger.¹⁸ De kroniek zou dus vermoedelijk tot stand zijn gekomen in het graafschap Artesië. Ze handelt over de twisten tussen de Franse koning Filips de Schone en de toenmalige graaf van Vlaanderen Gwijde van Dampierre en ze geeft verslag van de gebeurtenissen die zich voordeden tussen 1296 en 1304. Aan het begin van de kroniek wordt een soort inleiding gegeven waarin een aantal brieven van Vlaamse graven en gravinnen zijn opgenomen die de trouw aan de Franse koning bevestigen. De brieven gaan terug tot 1237 en gaan uit van Thomas van Savoye en Johanna van Constantinopel. Ze zijn gebruikt om aan te tonen dat de graaf van Vlaanderen zijn woord had gebroken, maar dit toont ook aan dat de auteur niet zomaar een verhaal wilde vertellen. Het geeft aan dat er geprobeerd is een waarachtig verslag op te stellen met behulp van documenten waarop men steeds kon terugvallen. De *Chronique artésienne* is van belang voor deze thesis omdat het vooral een relaas is van de acties van Vlaamse en Franse edelen en ridders. Stedelingen bijvoorbeeld komen nauwelijks aan bod.

De rijmkroniek van Jan van Heelu is de tweede bron die voor deze thesis gebruikt wordt. Ze is rond 1290 tot stand gekomen in het hertogdom Brabant en is opgedragen aan de dochter van koning Edward I van Engeland namelijk Margaretha van York, die huwde met Jan II, zoon van hertog Jan I.¹⁹ Jan van Heelu schreef deze kroniek voor Margaretha « *want si dietsche tale niet en can* ». ²⁰ Enerzijds zou die rijmkroniek haar de taal leren, maar anderzijds

---

¹⁸F. Funck-Bretano, *Chronique artésienne (1295-1304) nouvelle édition et chronique tournaisienne (1296-1314)*, Parijs, Picard, 1899, p.IX en G. Dunphy ed, *Encyclopedia of the medieval chronicle*, Leiden, Brill, 2010, p.300

¹⁹ P. Avonds, *Politiek en literatuur: Brabant en de slag bij Woeringen (1288)*, Brussel, UFSAL. Centrum voor Brabantse geschiedenis, 1989, p. 50

Het huwelijk tussen Margaretha van York en Jan II vond plaats op 8 juli 1290 in Westminster Abbey. Dus de rijmkroniek moet geschreven zijn tussen dat huwelijk in 1290 en de slag bij Woeringen in 1288. Zie R. Sleiderink, *De stem van de meester: de hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven (1105-1430)*, Amsterdam, Prometheus, 2003, p. 88

²⁰ J.F. Willems, *Rymkronyk van Jan van Heelu betreffende den slag van Woeringen*, Brussel, Hayez, 1836, p. 1, vers 4

was het ook een ideale manier om haar kennis te laten maken met de familie waarin ze huwde. Deze rijmkroniek bestaat uit twee delen, in een eerste deel wordt de familie van Jan II uit de doeken gedaan. Van Heelu begint bij de grootvader van Jan II, namelijk Hendrik III, die vroeg stierf waardoor er een opvolgingsstrijd uitbrak waarna Jan I uiteindelijk hertog werd. Niet alleen Jan I, maar ook zijn broers Hendrik IV en Godfried van Aarschot en zijn zus Maria van Brabant worden uitvoerig besproken door Jan van Heelu. In het tweede boek schrijft hij uitvoerig over de slag bij Woeringen in 1288, waardoor zijn werk als één van de belangrijkste werken wordt beschouwd voor de militaire geschiedenis van de dertiende eeuw. Hoewel deze rijmkroniek meer is ‘opgesmukt’ dan de *Chronique artésienne*, kan deze kroniek opnieuw gezien worden als een verslag van gebeurtenissen waarin een zeer belangrijke rol wordt toegeschreven aan edellieden en ridders. Er is onder andere een fragment in te vinden dat het hele ridderlijke leven van Jan I en zijn broer Godfried van Aarschot verslaat. Opnieuw blijkt dit een bron te zijn die wat betreft thematiek, periodiek en genre van belang is voor deze thesis.

De derde en laatste kroniek die in deze thesis bestudeerd wordt, wijkt toch wel wat af van de vorige twee. Het gaat hier over *Le miroir des nobles de Hesbaye* van Jacques de Hemricourt, stadsklerk van Luik en ridder van de Sint-Jansorde van Jeruzalem. Het is een kroniek in het Middelfrans waar hij vijfenveertig jaar aan gewerkt heeft namelijk van 1353 tot 1398. De Hemricourt geeft hierin een genealogie weer van de Luikse adel vanaf 1102 tot 1398. Dit valt uiteraard buiten de periode die hier onderzocht wordt en het verschilt ook van de periodisering van de vorige kronieken, die steeds kort na de feiten waren geschreven. Toch is het bij deze kroniek niet mogelijk om enkel het gedeelte te bestuderen dat het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw verslaat, omdat de opsomming van de Luikse adel en hun families te omvangrijk is en er veel te weinig tijdsaanduidingen zijn. Daarbij springt de Hemricourt doorheen zijn kroniek door de tijd waardoor bepaalde namen twee tot drie keer kunnen voorkomen verspreid over de verschillende pagina's. Dit alles maakt het onmogelijk een specifieke periode te selecteren uit de kroniek. Toch werd *Le miroir* hier bestudeerd vanwege de thematiek. Jacques de Hemricourt geeft aan dat in zijn tijd de eer die gehaald kon worden uit de ridderschap of de krijgsdienst, helemaal in verval was geraakt en dit in het prinsbisdom Luik meer dan in eender welke regio. Hierdoor heeft hij zichzelf het doel opgelegd *Le miroir* te schrijven om ervoor te zorgen dat oude namen en daden niet verloren gaan. Op die manier moest zijn kroniek dienen ter versterking van de adel die ten

tijde van de Hemricourt in aantallen daalde.²¹ Hij doet dit door voornamelijk een opsomming te geven van edellieden, ridders en ook *borgois* waardoor het zeer interessant wordt om aanspreektitels te bestuderen, maar ook functies, hiërarchieën, gewoonten, waarden en zelfs omgangsvormen. Vermoedelijk is dit alles geschreven vanuit een veertiende-eeuws perspectief waardoor de kroniek voornamelijk ook als veertiende-eeuws document zal worden bestudeerd. Dit impliceert echter niet dat alle personen die beschreven worden voor de twaalfde of dertiende eeuw fictief zijn, maar wel dat omschrijvingen van die personen vanuit een veertiende-eeuws perspectief zullen opgesteld zijn. Net zoals in de *Chronique artésienne* geeft de Hemricourt enkele bronnen weer waaruit hij zijn informatie put voor zijn kroniek. Deze meldingen van bronnen komen echter heel sporadisch voor, maar het is vanzelfsprekend dat de Hemricourt vanwege zijn functie als stadsklerk toegang had tot heel wat informatie en waarschijnlijk heeft hij meer werken geraadpleegd dan die drie of vier meldingen daarvan in zijn kroniek. Dit zal later duidelijker worden in het hoofdstuk over de middeleeuwse historiografie.

Een geografische eenheid wordt dus bij de studie van deze drie bronnen niet bereikt. Met de *Chronique artésienne* worden edelen en ridders van Frankrijk en het graafschap Vlaanderen behandeld. Met de rijmkroniek van Jan van Heelu het hertogdom Brabant en met *Le miroir des nobles de Hesbaye* wordt voornamelijk het prinsbisdom Luik behandeld. Vandaar dat in het debat over adel en ridderschap dat hierboven werd geschetst, enkel deze gebieden ter sprake kwamen. De keuze voor deze bronnen is hierboven gefundeerd, het waren daarbij ook bronnen die zeer toegankelijk waren en die zich goed leenden aan het onderzoek dat hier gevoerd werd. De gekozen bronnen vormen voor de historicus verder een zekere uitdaging, namelijk wat geleerd kan worden uit drie kronieken die toch een vrij verschillende achtergrond kennen en weinig met elkaar te maken hebben. Ondanks het feit dat het graafschap Vlaanderen een heel belangrijk gebied was in de dertiende of veertiende eeuw, is hier dus niet gekozen voor bronnen die specifiek handelen over het graafschap Vlaanderen of die afkomstig zijn van dat graafschap. Dit heeft zeker te maken met het feit dat afgezien van het hiaat tussen Warlop en Buylaert er nog steeds meer literatuur bestaat over adel in het graafschap Vlaanderen dan in andere regio's uit de Zuidelijke Nederlanden.

---

²¹ C. de Borman en A. Bayot, *Oeuvres de Jacques de Hemricourt: tome premier le miroir des nobles de Hesbaye*, Brussel, Hayez, 1910, p. 2, kapittel 1

1.3 Methodologie

Er is hierboven vermeld dat er twee onderzoeksmethodes toegepast zullen worden. Omdat de kwantitatieve methode een nieuwe methode is, zal deze eerst uit de doeken gedaan worden alvorens de kwalitatieve methode meer belicht wordt.

Het vinden van een geschikte methodologie om aan dit onderzoek te beginnen was niet zo eenvoudig omdat er weinig literatuur bestaat die als basis kan dienen. Aangezien de ridderscultuur een uitgangspunt vormt, was een eerste stap het maken van een oplijsting van alle ridders die in de bronnen voorkomen. Enkel de ridders die een expliciete vermelding van hun ridderschap krijgen in de bron worden hierin opgenomen. Hiervoor werd een database opgesteld waarin alle informatie van die ridders werd opgenomen. Naast de naam van de ridder werden ook de aansprektitels opgenomen en werd er gekeken naar eventuele termen die adeldom konden verraden. Een eenvoudig voorbeeld van zo'n *trigger* tot adeldom is de term *noble* die eventueel gebruikt kan worden om iemand te omschrijven. Zoals later zal blijken verschillen de bronnen sterk in het gebruik van zulke termen en is het ook niet eenvoudig om adeldom te bepalen aan de hand van enkele termen. Ook werden de termen die iemand als ridder definiëren bijgehouden. Eventuele verschillen in terminologie zouden op die manier bloot gelegd kunnen worden. Verder werd ook informatie over de familie of de woonplaats van de ridder opgenomen in de database alsook de manier waarop de ridder in de kroniek voorkomt en eventuele speciale eigenschappen. Met de drie kronieken samen leverde dit een database op van 562 ridders. De vraag die zich opdrong was wat er moest gebeuren met die database om uitspraken te doen zonder te vervallen in vage conclusies. Daarom werd nog een database opgesteld die de totale bronpopulatie (TBP) in kaart moest brengen. Alle personen die in de drie kronieken voorkwamen dienden hier dan in te staan. Hierdoor kan bijvoorbeeld op een zeer eenvoudige manier gekeken worden hoeveel personen die in de kroniek voorkomen ridder genoemd worden. Ook voor de database van de totale bronpopulatie werden enkele criteria opgesteld waardoor het geen eenvoudige namenlijst werd. Ten eerste wordt natuurlijk de naam van de persoon in kwestie opgenomen in de database. Alle namen die voorkomen zijn letterlijk overgenomen vanuit de kroniek, aan de schrijfwijze is niks veranderd, om op die manier de bronnen zoveel mogelijk voor zich te laten spreken. Een tweede criterium is de vraag naar het geslacht: gaat het hier om een man of een vrouw? Ten derde werd gekeken naar de eventuele aansprektitel(s). Door aansprektitels te noteren van iedereen die in de bron voorkomt kan opnieuw een goede vergelijking gemaakt worden met aansprektitels van ridders. Ten vierde werd ook de vraag gesteld naar adeldom.

Deze informatie kan in de totale bronpopulatie op drie manieren weergegeven worden. Enerzijds bestaat er een mogelijkheid om met zekerheid aan te duiden dat iemand van adel was, dit is bijvoorbeeld van toepassing is op koningen en graven. Net als de vermeldingen van hertogen, baronnen en baanderheren worden ook koningen en graven automatisch tot de adel gerekend. Dit is ook het geval voor hun kinderen. In theorie bestaat er ook een tweede mogelijkheid om de adellijkheid van een persoon aan te duiden, namelijk wanneer met zekerheid gezegd kan worden dat iemand niet tot de adel behoort. Dit is echter een mogelijkheid die nauwelijks gebruikt werd omdat er over de adellijkheid van bijna iedereen die in de kronieken voorkomt twijfel bestond. Zo werd aanvankelijk gedacht dat iemand die als *borgois* omschreven werd, niet tot de adel behoorde omdat dit eigenlijk betekent dat iemand een inwoner was van een groot dorp of een stad die bepaalde privileges geniet die zijn vastgelegd in een charter.²² Deze definitie sluit echter niet uit dat die persoon geen adellijke afkomst heeft. Dit leidt tot het ontstaan van een derde mogelijkheid om eventuele adeldom vast te stellen waarin de onzekerheid over die mogelijke adellijke status wordt weergegeven. Zo wordt heel dikwijls een opsomming gegeven van enkele personen die meer dan één aansprektitel krijgen en in nauw contact staan met een graaf of een hertog. Toch worden ze zonder een expliciete vermelding van hun adellijkheid ze niet opgenomen in de categorie adel. Een vijfde criterium dat werd opgesteld voor de database van de totale bronpopulatie was de vraag naar de ridderschap die op vier mogelijke manieren beantwoord kan worden. Een eerste mogelijkheid is wanneer met zekerheid gezegd kan worden dat iemand ridder is, dit door middel van een expliciete vermelding van bijvoorbeeld *chevalier* of *riddere*. Dit komt dus overeen met de database die alle ridders van de kronieken oplistte, alleen is de informatie in de database van de totale bronpopulatie beknopter. Een tweede mogelijkheid is wanneer er met zekerheid gesteld kan worden dat iemand geen ridder is. Dit bijvoorbeeld bij alle vrouwen die in de kronieken voorkomen, net als alle bisschoppen, monniken en ook schildknapen. Later zal blijken dat ook dit niet eenvoudig was omdat bijvoorbeeld ook kanunniken ridders konden zijn, iets wat ik aanvankelijk had uitgesloten. Een derde mogelijkheid is wanneer er een sterk vermoeden bestaat dat iemand ridder is. In de *Chronique artésienne* bijvoorbeeld is heel dikwijls een opsomming te vinden van personen met daarna de woorden « *et autre chevaliers* ». Het geeft impliciet aan dat die vermelde personen ridder zijn,

---

²²ATILIF: Analyse et traitement informatique de la langue française, *Borgois*, in: <http://atilf.atilf.fr/gsouvey/scripts/dmfX.exe?LEX_ENTREE_FILTRE;BALISE=LEM;BACK;;ISIS=isis_dmf2.txt;OUVRIR_MENU=2;s=s0b2527d0;>, geraadpleegd op 20.04.2013

maar aangezien in de database van ridders enkel gewerkt wordt met expliciete vermeldingen worden zij daarin niet opgenomen. Zij worden dus opgenomen in de database van de totale bronpopulatie als vermoedelijk ridder. Een vierde mogelijkheid om het criterium ridder in te vullen is wanneer er kans bestaat dat iemand ridder is. Hiermee wordt bedoeld dat wanneer er twijfel bestaat over de ridderschap van iemand en er ook geen impliciete aanwijzingen gegeven worden voor die ridderschap, hij kans maakt om tot de ridderschap te behoren. Het is een zeer open categorie die hier is opgesteld met de bedoeling om bij twijfel iemand de mogelijkheid tot ridderschap niet te ontzeggen. Heel vaak komen namen voor in de kroniek waarbij geen context wordt vermeld en het enige wat dan geweten is van die persoon op basis van de kroniek is zijn naam. Enkel op basis van een naam kan niet gezegd worden of die persoon wel of geen ridder is net zomin kan over die persoon gezegd worden of hij al dan niet tot de adel behoort. Wanneer dan nog geen vermoeden bestaat over de ridderlijke status van die persoon dringt de nood zich op aan een vierde categorie waarbij de kans bestaat dat die persoon al dan niet ridder is. Een zesde en laatste criterium voor de database van de totale bronpopulatie is de vraag of die persoon die wordt opgenomen impliciet of expliciet voorkomt in de kroniek. Dit is iets dat vooral van toepassing is op de genealogie van Jacques de Hemricourt. Hij schrijft dikwijls over de zus, dochter of vrouw van een bepaalde man, waarbij de vrouw wordt gedefinieerd door de man. Het volgende voorbeeld geeft dit aan: « *messires Warniers, qui est à present sires de Lingny, qui est asseis nouvellement marieis alle filhe monssaingnor Renart de Berghes, chevalier* »²³ Deze zin handelt over het huwelijk tussen twee personen, namelijk Warniers, heer van Ligny en de dochter van Renart de Berghes. Renart de Berghes wordt omschreven als ridder en aangesproken met *monssaingnor* waardoor hij dus opgenomen moet worden in de database van ridders. Als hij daarin staat moet hij ook in de database van de totale bronpopulatie staan, anders is er geen overeenstemming meer tussen het aantal ridders in de database van ridders en de database van de totale bronpopulatie. Hierdoor wordt Renart de Berghes impliciet weergegeven in de database van de totale bronpopulatie omdat hij niet vermeld wordt in een context die over hemzelf handelt, maar over zijn dochter.

Deze twee databases dienen als hulpmiddel bij de studie van adel en ridderschap en moeten niet opgevat worden als heel strakke opdelingen die vaststellen dat indien iemand wordt omschreven als *noble* of als *chevalier* hij ook noodzakelijkerwijs tot de groep van edellieden of ridders behoort. Het zijn twee databases die heel open categorieën aanbieden waar iemand

---

²³ C. de Borman en A. Bayot, *Le miroir des nobles de Hesbaye*, Brussel, Hayez, 1910, p. 23, kapittel 20

die twee titels draagt, bijvoorbeeld hertog en ridder, probleemloos ingepast en geïnterpreteerd kan worden. Het opstellen van deze databases en de ophijsting van de verschillende personen die in de bronnen voorkomen, kan niet gezien worden als een echt prosopografisch onderzoek. In een dergelijk onderzoek worden alle mogelijke bronnen onderzocht om op die manier een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van een populatie, dit is hier niet het geval. De databases en eventuele cijfers of schattingen die hier gemaakt zullen worden, weerspiegelen enkel de inhoudelijke selectieprincipes die de chroniqueurs in hun kronieken hebben toegepast en geen populatie. Het zorgt ervoor dat het onmogelijk wordt een beeld te krijgen van het eigenlijke sociale netwerk van adel en ridderschap, maar opnieuw kan slechts het beeld verkregen worden dat in de kronieken wordt weergegeven.

Tot hier toe werd het kwantitatieve onderzoek van de drie kronieken voorgesteld. Dit zal aangevuld worden met een kwalitatief onderzoek omdat alleen een kwantitatief onderzoek, zoals hier voorgesteld, te weinig inzicht zou bieden in de omgangsvormen, waarden en hiërarchie van de adel- en ridderscultuur. Ook voor de hoofse cultuur schiet alleen een kwantitatief onderzoek tekort. Het kwalitatieve onderzoek gebeurt door middel van een *close reading* van de kronieken. Door op een intensieve manier de kronieken te lezen kunnen de databases aangevuld worden met alle waardevolle informatie die zich niet in hoofdzaak concentreert op de identificatie van individuen. Op die manier kan een beter inzicht verkregen worden in bepaalde waarden, idealen, gebruiken en belangen van ridders en edellieden. De nadruk ligt dus op een combinatie van beide onderzoeksmethoden om op die manier de bronnen zo veel mogelijk voor zich te laten spreken. Eén van de redenen waarom een kwantitatief onderzoek op zich niet volstaat, is omdat deze methodologie enkele moeilijkheden oplevert.

1.3.1 Methodologische problemen

Geschiedenis is geen exacte wetenschap waardoor deze thesis ook geen statistische berekeningen wil maken met een absolute waarheidsclaim. Hierdoor zal de database van de totale bronpopulatie gebruikt worden om een algemeen beeld te kunnen scheppen, aangezien het niet mogelijk is om die databases te gebruiken als exact cijfermatig gegeven. Dit omwille van verschillende redenen: een eerste reden is omdat heel wat namen in de kronieken op verschillende manieren worden geschreven zonder duidelijke referentie aan de eerdere vermeldingen van diezelfde naam. De naam Melen komt bijvoorbeeld in de kroniek van

Jacques de Hemricourt nog terug onder de vorm van Meilen. Ten tweede omdat vaak iemand omschreven wordt als « *le seigneur de* » waarna een bepaalde regio volgt, bijvoorbeeld « *le seigneur de Saint Venant* ». Hierbij wordt geen naam gegeven, maar later in de kroniek verschijnt dan bijvoorbeeld « *Jehan de Saint Venant* », de vraag is dan natuurlijk of dit over dezelfde persoon gaat. Voor de kroniek van Jacques de Hemricourt is dit dikwijls te achterhalen door te kijken met wie hij gehuwd was, wie zijn kinderen waren of wie zijn vader was. Voor de rijmkroniek van Jan van Heelu en de *Chronique artésienne* is dit dikwijls niet te achterhalen en dan worden zij als twee verschillende personen opgenomen. Een derde probleem is het feit dat heel vaak de namen van vaders en hun zonen dezelfde zijn. Soms is dit duidelijk wanneer bijvoorbeeld de term « *li jovene* » bij de naam van de zoon komt te staan, maar dit gebeurt niet altijd omdat dit voor de tijdgenoot natuurlijk vanzelfsprekend is. Opnieuw kan de context dikwijls hulp bieden, maar dit is niet altijd het geval. Hoewel veel van deze problemen opgelost zijn, kan ik niet zeggen dat de database van de totale bronpopulatie helemaal accuraat is omdat er op basis van de kronieken alleen altijd zaken zullen zijn die onduidelijk blijven. Dit in tegenstelling tot de database van ridders die veel kleiner is en daarom ook veel betrouwbaarder. Verder is het belangrijk hier aan te geven dat enkel de personen die expliciet vermeld worden in de databases zijn opgenomen. Dit betekent dat vage vermeldingen zoals « *.vij. autres bourgeois* » of « *on chevalier* » niet zijn opgenomen in de databases omdat ze geen bewijskracht bezitten. Een naam of een heer van een bepaald gebied kan opgezocht worden, maar een gewone vermelding van een ridder of een groep stedelingen kent geen enkele relevantie voor deze databases. Ook wanneer er van iemand wordt gezegd dat hij/zij een zoon of dochter had, zonder daar verder context bij te geven, wordt die niet opgenomen in de database omdat hij/zij ten eerste geen naam heeft en ten tweede omdat er niks over hem/haar gezegd wordt.

Ondanks de moeilijkheden en problemen die deze methode oplevert, is dit toch zeer interessant voor de studie van kronieken zoals in deze thesis zal blijken.

2 PLAATS IN DE MIDDELEEUWSE HISTORIOGRAFIE

2.1 Naar een meer persoonlijke en op de werkelijkheid gerichte historiografie: bronnenmateriaal

De drie kronieken die hier behandeld worden kunnen allemaal getypeerd worden door wat Frits Van Oostrom gewestelijke geschiedschrijving noemt. Geschiedschrijving maakt vanaf 1300 namelijk een wending naar de werkelijkheid waarbij ze vooral zal schrijven over het eigen gewest. Ze wordt ook meer persoonlijk omdat de auteur meer ruimte laat voor de nieuwservaring bij ooggetuigen en welingelichte kringen. De historicus wordt dus meer een verslaggever, waarnemer en soms zelfs medespeler. In het Nederlands begon deze gewestelijke geschiedschrijving zelfs al vanaf de late dertiende eeuw.²⁴ Dit alles is perfect van toepassing op de kronieken die in deze thesis bestudeerd worden omdat de drie auteurs schrijven over feiten die zich in hun milieu hebben afgespeeld en dat is ook te zien aan de bronnen die ze gebruiken. Jan van Heelu bijvoorbeeld was zelf ooggetuige van de slag bij Woeringen, iets wat hij in zijn boek ook aangeeft: « .. want ic die screef dese yeeste, die ic met ogen sach,.. ».²⁵ Van Heelu kon moeilijk alles gezien hebben omdat op hetzelfde moment op verschillende plaatsen verschillende chaotische gevechten plaatsvonden. Hierdoor heeft van Heelu ook moeten vertrouwen op de ooggetuigenverslagen van anderen. Opvallend is dat hij hiervoor niet enkel Brabanders heeft geraadpleegd, maar ook buitenlanders. Het stelde van Heelu in staat delen van de slag te beschrijven vanuit het perspectief van de tegenstanders van hertog Jan I.²⁶ Dit leidde Piet Avonds ertoe de hypothese te formuleren dat de rijmkroniek eigenlijk gebaseerd is op ooggetuigenverslagen van verschillende opdrachtgevers, die verteld of gedichteerd zijn aan Jan van Heelu. Hij zou dit dan zeer kunstig hebben omgezet in versvorm en aangepast aan de vereisten van de ridderroman. Op die manier wordt Jan van Heelu door Avonds getypeerd als een soort *ghostwriter*.²⁷

Ook Jacques de Hemricourt schrijft over de werkelijkheid rondom hem, meer bepaald over de adellijke families van zijn omgeving. Hiervoor doet hij net als Jan van Heelu een beroep op

---

²⁴ F. P. Van Oostrom, *Wereld in woorden: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300-1400*, Amsterdam, Prometheus, 2013, p. 60

²⁵ J.F. Willems, *Rymkronyk van Jan van Heelu*, p. 278 – 279, vers 7552 - 7553

²⁶ R. Sleiderink, *De stem van de meester*, p. 91

²⁷ P. Avonds, *Politiek en literatuur*, p. 59

orale getuigenissen. Hij krijgt bijvoorbeeld heel wat informatie via contacten met oudere ridders die de Hemricourt meer konden vertellen over de verwantschappen en de geschiedenis van de Haspengouwse geslachten.²⁸ In het eerste kapittel van *Le miroir* geeft de Hemricourt enkele van deze informanten weer, onder andere Ernout d’Oborne, Johan de Chantremele en Henry Solier werden hier genoemd, maar zoals hij zelf aangaf waren er te veel informanten om allemaal op te sommen.²⁹ Enkel in dit eerste kapittel geeft de Hemricourt duiding bij zijn motivaties en bronnen van *Le miroir*, zelden is hierover nog meer te vinden in de kroniek. Slechts één keer vermeldde hij de naam van één van zijn informanten wiens raadgeving hij nodig achtte en die niet in de opsomming van het eerste kapittel voorkwam. Het ging hier om Wilhelme de Badresen, kanunnik van het Luikse kapittel.³⁰ Getuigenissen vormden echter niet de hoofdbron voor *Le miroir*. De Hemricourt maakte volgens Poncelet ook gebruik van grafmonumenten, die toen nog talrijk aanwezig waren in kerken. Naast de funeraire inscripties waren ook de wapenschilden die in de kerken hingen en de beeltenissen van de overleden personen van belang voor zijn onderzoek.³¹ Dit alles zorgde er natuurlijk voor dat *Le miroir* voor haar tijdgenoten zeer herkenbaar werd, want de Hemricourt schreef over personen waarvan men het graf steeds voorbij liep in de kerk. Een derde belangrijke bron die de Hemricourt gebruikte, misschien wel de voornaamste bron, waren teksten. Enerzijds maakte hij gebruik van narratieve teksten zoals Luikse en Brabantse kronieken.³² Sporadisch maakt de Hemricourt hiervan melding in *Le miroir*. Hij geeft bijvoorbeeld twee keer aan dat hij gebruik maakte van « .. *les coronykes de Saint Lambiert..* », waarmee hij waarschijnlijk doelde op de kronieken die in het kapittel rond de Sint-Lambertuskathedraal in Luik zijn ontstaan.³³ Anderzijds maakte de Hemricourt ook gebruik van diplomatieke teksten, wat mogelijk werd gemaakt door zijn eenvoudige toegang tot verschillende archieven, bijvoorbeeld van tribunalen, kapittels en notariaten. Voor het Luikse kapittel zou hij in het toenmalige fonds van de Sint-Lambertuskathedraal meer kennis verworven hebben over

---

²⁸ E. Poncelet, “Introduction”, p. XLIX. Deze introductie is nog steeds één van de meest omvangrijke werken dat ooit geschreven is over *Le miroir*. Tot op vandaag kent dit werk geen gelijke. Daarom dat deze inleiding, ondanks de ouderdom, in dit stuk veel gebruikt wordt.

²⁹ C. de Borman en A. Bayot, *Oeuvres de Jacques de Hemricourt*, p. 3, kapittel 1

³⁰ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 167, kapittel 256

³¹ E. Poncelet, op. cit. p. XLVII

³² E. Poncelet, op. cit. p. XLV

³³ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 173, kapittel 263 en p. 365, kapittel 747

eigendomstitels, privileges en andere oorkonden van het prinsbisdom Luik.³⁴ Er kunnen twee redenen gevonden worden die zijn grote toegang tot informatie verklaren. Enerzijds verkreeg de Hemricourt heel wat documenten via zijn voorgangers, vader en ooms, die vanwege hun functies in het gezelschap of in dienst van heren heel wat bronnenmateriaal hadden voor het werk van de Hemricourt.³⁵ Anderzijds kunnen de functies die hij uitoefende in de stad Luik ook gezien worden als een verklaring voor de grotere toegang tot informatie. De Hemricourt zou secretaris geweest zijn van Henri Fexhe de Schoonvorst en Arnoul de Corswarem, heer van Momalle. Hierdoor zou hij belast geweest zijn met de administratie van hun goederen. Later zou de Hemricourt ook benoemd worden tot notaris, plaatsvervangend burgemeester, secretaris van *le tribunal des douze lignages*, secretaris van de abdis van Val-Benoit en in 1389 werd hij verkozen tot burgemeester.³⁶ Slechts één keer geeft hij letterlijk aan dat hij bepaalde informatie verkreeg via één van zijn functies: « ..*qu'il appert en lettres sor ce saiielées qui sont avoekes les chatres des frankizes de la dicte citeit; car, en temps que je fuy maistre de la dicte citeit, je les veys et lisis, et en pris le copie.* ».³⁷ Geschiedschrijving werd vanaf 1300 dan ook niet meer in hoofdzaak geschreven door geleerden, maar eerder door ambtenaren en herauten die zich documenteerden bij ooggetuigen en boeken.³⁸ Het mag duidelijk zijn dat Jacques de Hemricourt rijk was aan een omvangrijk en gediversifieerd bronnencorpus waardoor hij zich helemaal liet leiden. Hij geeft bijvoorbeeld dikwijls aan wanneer hij iets niet wist of wanneer hij ergens niks over had kunnen vinden. Zo schrijft hij in het laatste kapittel van *Le miroir*: « .. *messires Ameile [de Vorous], doquele je ne truwe rins en escripte.* ».³⁹ Het impliceert dat geschiedschrijvers streven naar precisie en dat ze elke

---

³⁴ E. Poncelet, op. cit. p. XLVI - XLVII

³⁵ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 2 – 3, kapittel 1

³⁶ S. Balau, *Les sources de l'histoire de Liège au Moyen Âge: étude critique*, Brussel, H. Lamertin, 1903, p. 546-548

Le tribunal des douze lignages is een tribunaal dat is opgericht naar aanleiding van de verschillende rivaliteiten die sinds 1297 heersten tussen de geslachten van de Awans en de Waroux. Het tribunaal was voornamelijk werkzaam van 1335 tot 1467 en zou een meer algemeen juridisch kader hebben gevormd waarbinnen de (Haspengouwse) feodale aristocratie haar twisten of vetes kon uitvechten. Na verloop van tijd werd het een tribunaal dat voornamelijk misdaden, waaronder moord, veroordeelde. Zie C. Masson, “Tribunal des XII lignages (1335-1467)”, in: S. Dubois, B. Demoulin en J.L. Kupper (eds), *Les institutions publiques de la principauté de Liège*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2012, pp. 875 - 883

³⁷ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 402 – 403, kapittel 816

³⁸ F. Van Oostrom, op. cit. p. 75 - 76

³⁹ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 486, kapittel 1045

vorm van leugens probeerden te vermijden, iets wat Van Oostrom ook aangeeft als een kenmerk van gewestelijke geschiedschrijving.⁴⁰ Net als het werk van Jan van Heelu is er over het werk van de Hemricourt veel te vinden in secundaire literatuur. Voor de *Chronique artésienne* ligt de situatie anders.

Er worden in de kroniek nauwelijks aanwijzingen gegeven naar het bronnenmateriaal waardoor het veel moeilijker wordt eventuele bronnen te achterhalen. Natuurlijk zijn er de verschillende brieven die de auteur heeft overgenomen, zoals hierboven aangegeven. De brief van Gwijde van Dampierre waarin hij zijn trouw verzekerde aan de Franse koning is hier een voorbeeld van. In die brief wordt teruggesproken op de brieven van Margareta en Johanna van Constantinopel en Thomas van Savoye. Deze worden nog eens bevestigd door brieven van de stad Kortrijk en van de ridder Othon le Brun. Verder geeft de auteur ook de correspondentie weer tussen Frankrijk en Engeland in 1298 met betrekking tot de wapenstilstand tussen de twee.⁴¹ Hoe de auteur aan deze brieven is geraakt is onduidelijk. Misschien was hij net als Jacques de Hemricourt stadsclerk en kon hij daarom aan die bepaalde documenten geraken, maar dit is natuurlijk giswerk omdat er nauwelijks iets geweten is over de auteur en zijn bronnen. In de uitgave van de *Chronique artésienne* die voor deze thesis is gebruikt, worden drie mogelijke bronnen weergegeven: het geheugen van de auteur, archivale documenten en eventuele nota's.⁴² Latere werken leggen vooral de nadruk op het geheugen van de auteur waardoor we kunnen vermoeden dat hij een soort getuige was van de feiten. In 2010 werd zelfs beweerd dat de auteur van de *Chronique artésienne* mogelijk lid was van het Franse koninklijke leger, wat van de auteur een echte ooggetuige zou maken.⁴³

De vraag kan gesteld worden naar de bewijskracht en de waarachtigheid van de getuigenissen van ooggetuigen omdat zowel de rijmkroniek van Jan van Heelu als de *Chronique artésienne* en *Le miroir* in belangrijke mate zijn opgebouwd rond die getuigenissen. Er kan dan opgemerkt worden dat de kronieken steeds heel kort na de feiten zijn opgesteld. *Le miroir* vormt hierop een kleine uitzondering omdat de Hemricourt hier vijfenveertig jaar aan heeft gewerkt in plaats van hooguit een paar jaar. Toch worden in alle kronieken gebeurtenissen verhaald die nog gegrift stonden in het geheugen van tijdgenoten. Op zich zou dit ook kunnen

---

⁴⁰ F. Van Oostrom, op. cit. p. 75 - 76

⁴¹ F. Funck-Bretano, *Chronique artésienne (1295-1304)*, p.1- 8 en p. 23 - 25

⁴² F. Funck-Bretano, op. cit. p. XIII

⁴³ G. Grente ed, *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Âge*, Parijs, Fayard, 2004, p. 287 en G. Dunphy ed, *Encyclopedia of the medieval chronicle*, p. 301

bijdragen tot de waarachtigheid van de kronieken want wat is het nut anders van de registratie van een bepaalde gebeurtenis als iedereen weet dat die anders was verlopen?

2.2 De partijdige historicus

Naast de gerichtheid op de werkelijkheid en de grotere persoonlijkheid zal de gewestelijke geschiedschrijving ook een politieker genre worden waarbij legitimatie de primaire functie wordt. Dit zorgt ervoor dat de kroniekschrijver niet onpartijdig is.⁴⁴ Het is niet zo dat kroniekschrijvers zullen liegen, maar ze zullen eerder werken met blinde vlekken, voorkeuren en een zekere mate van selectie waardoor ze zaken zullen uitvergroten of verzwijgen.⁴⁵ Ook dit is een kenmerk dat voor de drie kronieken vastgesteld kan worden. In de *Chronique artésienne* bijvoorbeeld spreekt de anonieme auteur steeds over « *nos gent* » wanneer hij het over de Fransen heeft waardoor hij zichzelf aan Franse zijde positioneert. Zijn kennis over de Fransen is ook veel groter dan zijn kennis over de Vlamingen. Wanneer hij slachtoffers opsomt langs beide zijden slaagt hij er slechts in één Vlaming op te noemen waarna hij vervalt in de zeer algemene bewoording « *et grant quantité d'autres.* ». Voor de Franse slachtoffers kan hij daarentegen al snel een elftal namen opnoemen met hun eventuele functie of oorsprong.⁴⁶ Veronique Lambert merkte verder op dat het zeer waarschijnlijk is dat de kroniekschrijver zich sterk heeft laten beïnvloeden door de officiële versie van de gebeurtenissen zoals die door het Franse hof werd verspreid. Met de Guldensporenslag werd voor de eerste keer in de geschiedenis een ridderleger verslagen door het voetvolk. Het Franse hof moest iets ondernemen om geen gezichtsverlies te lijden en dit kon ze doen door het verhaal van de gebeurtenissen op dusdanige manier te verspreiden dat iedereen wist dat de Fransen niks verkeerd hadden gedaan. Zo zou met betrekking tot de Vlamingen de nadruk vooral gelegd zijn op het verraad aan de Fransen.⁴⁷

Ook Jacques de Hemricourt doet mee aan de tactiek van vergroten en verzwijgen. Dit laatste doet hij door bepaalde personen niet te vermelden: soms schrijft hij gewoon dat iemand een zoon en/of een dochter had zonder hierbij namen te noemen. We mogen ervan uitgaan dat de

---

⁴⁴ F. P. Van Oostrom, op. cit. p. 60

⁴⁵ F.P. Van Oostrom, op. cit. p. 76

⁴⁶ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 87-88

⁴⁷ V. Lambert, "De Brugse Metten: een andere lieu de mémoire van de Vlamingen", in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 139 (2002), 3- 4, p. 185, 189

Hemricourt hier bewust de namen weglaat omdat hij anders bij wijze van excuus aangeeft dat hij geen verdere informatie over de persoon in kwestie heeft kunnen vinden. Hieruit is duidelijk de spanning te merken tussen enerzijds de plicht die de Hemricourt lijkt te hebben als genealoog om de diverse vertakkingen van de verschillende Haspengouwse adellijke families in kaart te brengen en anderzijds de wens om bepaalde personen niet in *Le miroir* op te nemen. De redenen hiervoor zijn meestal niet bekend. Natuurlijk mag niet vergeten worden dat deze genealogie zich vooreerst concentreert op edelen en hun families waardoor de Hemricourt zich in die mate positioneert dat hij niet-edelen geen aandacht hoeft te geven en hen in feite mag verzwijgen. Sylvain Balau schrijft dat er sterke vermoedens bestaan dat de Hemricourt zelf verwant was aan de Haspengouwse adel en dat hij zich daarmee zelfs opwierp als advocaat van die adel.⁴⁸ Ook het uitvergrooten van zaken is niet onbekend voor de Hemricourt. Het grootste deel van *Le miroir* bevat een opsomming van personen, maar af en toe onderbreekt hij de droge opsomming om een verhaal te vertellen over iemand. Meestal gaat dit over iemand die een zeer hoge status had, die zeer rijk was of die iets opmerkelijks of gedenkwaardigs had gedaan. Vaak handelen deze verhalen over huwelijken en hoe de twee personen in kwestie bij elkaar zijn gebracht. Gemiddeld is elke kapittel een paar zinnen lang, maar bij deze verhalen zijn die kapitels plots twee of drie pagina's lang. Het hoeft echter niet steeds zo'n grote uitvergroting te zijn want in een opsomming van namen is een eenvoudige vermelding van iemand die geen erfgenamen heeft of een edele die plots arm is geworden, ook al een uitvergroting van een bijzondere situatie.

Het voornaamste voorbeeld van geschiedschrijving als politiek genre in deze thesis is de rijmkroniek van Jan van Heelu. Als geen andere kroniek toont deze aan dat geschiedschrijving beeldvorming is.⁴⁹ Over hertog Jan I schrijft van Heelu geen kwaad woord en hij wordt bij alles wat hij doet opgehemeld door van Heelu. Dit doet hij op verschillende manieren: door het toeschrijven van uitsluitend positieve eigenschappen aan Jan I, door de hertog te vergelijken met een aantal machtige dieren zoals een leeuw en een walvis.⁵⁰ Ook is van Heelu zo vrij om op sommige plaatsen zijn afkeuring te kennen te geven over vijanden

---

⁴⁸ S. Balau, *Les sources de l'histoire de Liège au Moyen Âge*, p. 546

⁴⁹ F. P. Van Oostrom, op. cit. p. 67

⁵⁰ J.F. Willems, *Rymkronyk van Jan van Heelu*, p. 86 vers 2243 en p.159 – 161, vers 4203 - 4281

van Jan I en zijn vader Hendrik III.⁵¹ Verder plaatst van Heelu Jan I zelfs boven enkele klassieke helden om op die manier bij te dragen aan zijn ophemeling:

*« Dat Ector, noch Anchilles,
noch Olivier, noch Roelant,
van ridderscape metter hant
nye hoeger daet en dreven,
die men vint van hen bescreven,
dan die hertoge doen daer dede. »⁵²*

Volgens van Heelu kon de slag bij Woeringen gezien worden als « .. *die scoenste dade, die men van ridderscape mach vinden ..* ».⁵³ De nadruk ligt in zijn rijmkroniek dan ook vooral op ridders en edelmannen, zoals ook vastgesteld kan worden voor *Le miroir* en voor de *Chronique artésienne*. Over het voetvolk wordt in de kronieken nauwelijks iets gezegd. Als dit voetvolk toch vermeld wordt, is dit in zeer algemene bewoordingen omdat specifieke namen van personen die mee strijden in het voetvolk niet worden meegegeven. Het mag duidelijk zijn dat de geschiedschrijving zoals voorgesteld in de drie kronieken zeer gekleurd was waarbij partijdigheid eerder de norm dan de uitzondering was. Toch komen de auteurs hier niet voor uit. Jan van Heelu gaat zelfs zo ver dat hij een echte waarheidsclaim maakt, wat hem onderscheidt van de andere twee chroniqueurs. Van Heelu geeft aan de waarheid van de strijd te vertellen zonder te schrijven om iemands gewin of verlies. Vele liederen zouden in zijn ogen vals zijn omdat ze de waarheid niet wisten, maar van Heelu zou dit wel weten. Hierbij roept hij zelfs god aan als zijn getuige.⁵⁴

2.3 Inbedding in literaire tradities?

Naast de waarheidsclaim is een ander groot verschil tussen de rijmkroniek van Jan van Heelu en de twee overige kronieken het feit dat de rijmkroniek eelu in verzen is vevat, terwijl *Le*

---

⁵¹ Voorbeeld: « .. *die dicke te voren hadde verdient dat hem die hertoge was ontvrient ..* » in: J.F. Willems, op. cit. p. 29, vers 681 - 682

⁵² J.F. Willems, op. cit. p. 215, vers 5788 - 5793

⁵³ J.F. Willems, op. cit. p. 4, vers 64 - 65

⁵⁴ J.F. Willems, op. cit. p. 3 - 4, vers 38 - 60

miroir en de *Chronique artésienne* in proza zijn geschreven. Van Oostrom geeft aan dat dit typisch is voor het Middelnederlands waar de versvorm veel langer gebruikt werd voor de historiografie, terwijl de rest van Europa hiervoor al proza gebruikte. Een verklaring voor dit fenomeen zoekt hij bij Jacob van Maerlant die in de dertiende eeuw zeer overtuigend had aangetoond dat de versvorm als medium voor non-fictie in het Middelnederlandse taalgebied zeer geschikt was. Daarbij voegt Van Oostrom eraan toe dat Franse of eventueel Duitse prozakronieken niet per se betrouwbaarder zijn gebleken dan de Middelnederlandse rijmkronieken en omgekeerd.⁵⁵ Hierdoor geeft hij aan geen onderscheid te willen maken in de kwaliteit van kronieken op basis van hun vorm. Toch valt op dat er een verschil bestaat tussen de rijmkroniek van Jan van Heelu en de twee andere kronieken. Een verschil dat niet kan worden toegeschreven aan de versvorm of aan het Middelnederlands, maar eerder aan het karakter van de kroniek. *Le miroir* en de *Chronique artésienne* kennen een heel formeel karakter en geven op een heel droge manier een opsomming van gebeurtenissen en feiten. Aan de rijmkroniek van Jan van Heelu kan eerder een informeel karakter worden toegeschreven in de zin dat de lezer meer betrokken is in zijn verhaal. Nochtans geeft van Heelu net zoals de twee andere kronieken ook een opsomming van gebeurtenissen en feiten, het enige verschil is dat hij deze opsmukt. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de bredere Brabantse literaire cultuur die in de rijmkroniek van van Heelu aan de oppervlakte sluimert. Het hertogdom Brabant kende een zeer rijke en goed gedocumenteerde literaire cultuur waarin het hof een centrale rol speelde en in tegenstelling tot het graafschap Artesië en het prinsbisdom Luik is hierover dan ook veel meer te vinden in secundaire literatuur. Aan het Brabantse hof nam zowel Franstalige als Nederlandstalige literatuur een voorname plaats in. Zo zou rond 1280 zelfs een Franstalige liefdesleer zijn ontstaan die vorm kreeg met de *Puissance d'amour*, een liefdestraktaat in proza, dat geschreven werd door een onbekende auteur in dienst van een Brabantse hertog en hertogin. Wat betreft de Nederlandstalige literatuur spreekt Sleiderink van liederen met Duitse invloeden, die in de traditie van de hoofse minnellyriek passen. Het zou hier gaan om een Duits getinte liefdeslyriek waarmee hertog Jan I indruk wilde maken op een adellijke elite tussen de Maas en de Rijn. Als zowel Franstalige als Nederlandstalige literatuur voorkwam aan het Brabantse hof kan de vraag gesteld worden waarom de rijmkroniek van Jan van Heelu net in het Nederlands is geschreven. Indien de rijmkroniek enkel en alleen in adellijke kringen zou circuleren was het waarschijnlijk in het Frans geschreven. Frans was de taal waarin de meeste contacten tussen

---

⁵⁵ F. Van Oostrom, op. cit. p. 76

de hertog en zijn belangrijkste leenmannen verliep en het was ook de taal waarmee Jan I indruk gemaakt zou hebben in Engeland. Nederlands daarentegen was de taal van het Brabantse volk, waardoor de rijmkroniek niet enkel bedoeld was voor een adellijk publiek, maar ook voor niet-adellijke Brabanders. Volgens Sleiderink zou de rijmkroniek op die manier functioneren als begeleider en ook als verleider bij de bede van hertog Jan I waarin hij zijn onderdanen om een financiële bijdrage verzocht.⁵⁶ Franstalige en Nederlandstalige literatuur bij elkaar genomen, mag het duidelijk zijn dat er in het hertogdom Brabant toch wel gesproken kan worden van een zekere literaire liefdestraditie, of beter gezegd een hoofse literaire traditie. Het is net in deze traditie dat de rijmkroniek geplaatst moet worden. Deze hoofse literaire traditie vormt echter geen onderwerp van deze thesis, wel zal in een volgend hoofdstuk op zoek gegaan worden naar elementen die het werkelijke bestaan van een hoofse (niet-literaire) cultuur ondersteunen.

In tegenstelling tot de rijmkroniek lijken *Le miroir* en de *Chronique artésienne* nauwelijks onderhevig te zijn aan een invloed van een literaire traditie zoals de hoofse traditie. Wim van Anrooij meent wel een literaire traditie te hebben gevonden in *Le miroir* met name de Negen Besten - traditie. De Negen Besten was een vaste groep van mannen die vanaf ca. 1300 een groot succes kenden in de literatuur en de beeldende kunsten. Het was een thema dat over heel Europa verspreid raakte en populair was bij zowel de adel als de burgerij. Van Anrooij vindt in *Le miroir* één aanwijzing voor het bestaan van deze literaire traditie. In het veertiende kapittel spreekt de Hemricourt namelijk van « *des trois plus preuz dez Hesbengnons* », waarmee volgens van Anrooij drie ridders bedoeld worden die bekend stonden onder een erenaam die met de Negen Besten – traditie is verbonden.⁵⁷ Buiten deze ontdekking van van Anrooij is het zelfs zo dat de *Chronique artésienne* en *Le miroir* niet echt lijken te passen in het beeld dat in de secundaire literatuur wordt opgehangen over de literaire cultuur van het prinsbisdom Luik en het graafschap Artesië in de dertiende en veertiende eeuw. Dit kan op twee zaken duiden: enerzijds kan dit te wijten zijn aan het feit dat er nog te weinig onderzoek is verricht naar die literaire tradities, maar anderzijds kan het ook wijzen op een soort uitzonderingspositie die de twee kronieken in hun ontstaansmilieu bekleden. Hoewel dat laatste zeer onwaarschijnlijk lijkt zijn er toch elementen in de literaire culturen van Luik en Artesië die zo'n argumentatie lijken te stimuleren. Voor Luik ligt de nadruk in de secundaire

---

⁵⁶ R. Sleiderink., op. cit. 77 - 93

⁵⁷ W. van Anrooij, *Helden van weleer: de negen besten in de Nederlanden (1300 – 1700)*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 1997, p. 9, 55, 56 en C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 14, kapittel 14

literatuur vooral op een lange traditie van literatuur die zich in hoofdzaak concentreerde op de bisschop, de kerk of de bisschoppelijke stad.⁵⁸ Er werden annalen, kronieken, historiën en gesta's geschreven met deze thematiek. De periode tussen het einde van de elfde eeuw en het begin van de dertiende eeuw stond zelfs bekend als een bloeiperiode voor monastieke annalen en kronieken.⁵⁹ Dit zorgt ervoor dat *Le miroir* met haar focus op de oude ridderschap en adel een afwisseling vormde op de gevestigde traditie. Jacques de Hemricourt kan echter niet als uniek worden beschouwd en dus zeker niet als een uitzondering op de regel. Een tijdgenoot van hem was Jean d'Outremeuse, beter bekend als de auteur van *Ly myreur des histors* dat werd geschreven aan het einde van de veertiende eeuw. Hij zou er aan begonnen zijn in 1395 en het afgewerkt hebben in 1398.⁶⁰ Deze laatste datum stemt overeen met het jaar waarin *Le miroir* werd afgewerkt door de Hemricourt. D'Outremeuse had net als de Hemricourt een notariële functie en beide auteurs moeten elkaar ook gekend hebben, maar ze geven daar zelf geen blijk van. Daarbij vertoont *Le myreur des histors* enkele gelijkenissen met *Le miroir des nobles de Hesbaye*, meer bepaald met betrekking tot de genealogische informatie die wordt gegeven.⁶¹ Dit leidde aan het begin van de vorige eeuw tot een groot debat met de vraag of het werk van Jean d'Outremeuse gezien kan worden als bron voor *Le miroir* of hebben beide auteurs een beroep gedaan op eenzelfde bronnencorpus?⁶² Jacques de Hemricourt wijkt misschien af van de oudere literaire Luikse tradities, maar dit past helemaal in de opkomst van de gewestelijke geschiedschrijving zoals Van Oostrom dit aangeeft en de Hemricourt stond hier niet alleen in.

Om de literaire cultuur van het graafschap Artesië te bestuderen concentreren de meeste werken zich op de stad Arras. In welke mate de secundaire literatuur op die manier een representatief beeld geeft over het hele graafschap is voor discussie vatbaar, maar met enige voorzichtigheid kan wel gezegd worden dat Arras het centrum vormde van het graafschap. Eén van de belangrijkste werken die zich concentreert op de literaire cultuur van deze stad is het werk van Roger Berger. Hij bestudeerde *Chansons et dits artésiens*, een manuscript dat een tachtigtal gedichten telde die allemaal vervaardigd waren in Arras. Hij probeerde de

---

⁵⁸ S. Balau, op. cit. p. 546

⁵⁹ P. Bruyère en A. Marchandise, *Florilège du livre en Principauté de Liège: du IXe au XVIIIe siècle*, Luik, Société des Bibliophiles de Liège, 2009, p. 97, 99

⁶⁰ S. Balau, op. cit. p. 562

⁶¹ S. Balau, op. cit. p. 556 – 557

⁶² S. Balau, op. cit. p. 557 en E. Poncelet, "Introduction", p. XXXI - XLV

verschillende schrijvers en poëten te identificeren en gaf aan dat er toch een honderdtal mensen betrokken waren in het literaire leven van Arras.⁶³ Er werden heel wat lyrische composities gemaakt zoals liederen en *jeux-partis*, maar ook *dits*, *fabliaux* en satirische stukken.⁶⁴ De meeste van deze composities zijn ontstaan in context van de *puy*.⁶⁵ *Puys* zijn poëtische gemeenschappen die voornamelijk in Noord-Franse steden bloeiden vanaf de elfde tot de dertiende en soms zelfs tot de veertiende eeuw. De *puy* waarvoor het oudste bronnenmateriaal is teruggevonden, is de *puy* van Arras namelijk de *Confrérie des jongleurs et des bourgeois d'Arras*. De oudst overgeleverde documenten van deze *puy* dateren immers van 1194.⁶⁶ Volgens Berger werd de *puy* van Arras vooral ondersteund door leden van de grote burgerfamilies van de stad en heeft ze alle literaire gemeenschappen van de dertiende eeuw voorbijgestreefd. Deze *puy* ziet Berger dan ook als iets dat zorgde voor de opwaardering van de stad.⁶⁷ Arras als centrum van het graafschap Artesië heeft dus een bloeiende literaire cultuur gekend, maar deze cultuur heeft niks gemeen met de *Chronique artésienne* die van aard heel droog is, zonder aanbreng van lyrische elementen en die nochtans in Arras ontstaan zou zijn. Toch is het niet aangewezen te besluiten dat de *Chronique artésienne* een uitzonderingspositie bekleedde binnen de literaire cultuur van Artesië omdat hier te weinig zekerheid over bestaat. Dit omdat de meeste secundaire literatuur zich concentreert op de productie van lyrische composities en niet op de productie van kronieken of historiografie. Bij wijze van afsluiten kan dus gesteld worden dat de rijmkroniek van Jan van Heelu effectief een sterke inbedding kende in heersende literaire tradities, maar dit geldt niet voor de andere

---

⁶³ R. Berger, *Littérature et société arrageoises au XIIIe siècle: les chansons et dits artésiens*, Arras, Commission départementale des monuments historiques du Pas-de-Calais, 1981, p. 5

⁶⁴ R. Berger, op. cit. p. 110

De *jeux-partis*, de *dits* en de *fabliaux* zijn drie literaire genres die vooral gedateerd kunnen worden in de dertiende en vaak ook nog in de veertiende eeuw. Een *jeu-parti* is een literair genre waarin twee poëten een debat of dilemma in versvorm brengen. Het is in oorsprong een genre dat bij troubadours is ontstaan en het werd dan ook vaak op muziek gebracht. Het grote succes van dit genre kwam er onder invloed van de poëet-musici van Arras. Een *dit* is een werk in versvorm dat een onderwerp brengt over het algemeen belang voor een algemeen (volks)publiek. De meeste dertiende-eeuwse *dits* waren beschrijvend en waren geschreven door anonieme auteurs. De *fabliaux* staan bekend als een literair genre dat vooral in Noord-Frankrijk voorkwam. Het waren betrekkelijk korte en over het algemeen komische verhalen in versvorm. Uit: W.W. Kibler, G.A. Zinn en L. Earp (eds), *Medieval France: an encyclopedia*, New York, Garland, 1995, p. 567, 635, 944

⁶⁵ R. Berger, op. cit. p. 111

⁶⁶ W.W. Kibler, G.A. Zinn en L. Earp (eds), op. cit. p. 1453

⁶⁷ R. Berger, op. cit. p. 111

kronieken. *Le miroir* breekt met de lange literaire traditie gericht op het geloof door in te zetten op de gewestelijke geschiedschrijving zoals ook de *Chronique artésienne* hierop inzet. Natuurlijk zijn de kronieken steeds ontstaan binnen een bepaalde context door een auteur met een bepaalde achtergrond en een bepaalde bedoeling, maar de invloed van heersende literaire tradities op kronieken verschilt sterk.

3 BEELD VAN ADEL IN DE KRONIEKEN

Deze titel geeft aan dat hier een beeld besproken zal worden van hoe de adel in de kronieken precies naar voor komt. Alle vaststellingen, opmerkingen, hypothesen en conclusies zullen enkel van toepassing zijn op de drie kronieken en niet op iets wat dé adel van het prinsbisdom Luik, hertogdom Brabant of graafschap Artesië genoemd kan worden. Adeldom zal in dit hoofdstuk algemeen behandeld worden en niet specifiek de verhouding tussen adeldom en ridderschap, dit zal in een volgend hoofdstuk aan bod komen.

3.1 Waarneembare adel

Een eenvoudige manier om een eerste blik te werpen op de personen die in de drie kronieken voorkomen, is aan de hand van de databases die zijn opgesteld in het licht van deze thesis om de totale bronpopulatie (TBP) in kaart te brengen. Laten we hiervoor beginnen met de kroniek die de kleinste TBP kent, namelijk de rijmkroniek van Jan van Heelu. Deze kroniek telt een TBP van 322 personen waarvan slechts tien personen tot het vrouwelijk geslacht behoren. Deze tien vrouwen worden allemaal tot de adel gerekend omdat het hier gaat over gravinnen, hertoginnen, koninginnen en hun dochters. De overige 312 personen zijn dus allemaal mannen. De *Chronique artésienne* telt een TBP van een 339 personen, net iets meer dan de rijmkroniek. Slechts vier van deze personen zijn vrouwen en opnieuw behoren ze alle vier tot de adel want het gaat hier om drie gravinnen en om de zus van de koning van Frankrijk. De gravinnen zijn Johanna en Margareta van Constantinopel, gravinnen van Vlaanderen en Mathilde, gravin van Artesië. De zus van de Franse koning Filips de Schone is Blanche. Ook deze kroniek behandelt in hoofdzaak de verhalen van mannen. De derde kroniek, *Le miroir*, telt een TBP van een 4 256 personen en heeft daarmee de grootste bronpopulatie die vastgesteld werd. Hiervan zijn 1 492 personen vrouw, wat betekent dat iets minder dan de helft van alle vermelde personen in *Le miroir* vrouw zijn, maar dat de meerderheid nog steeds gevormd wordt door mannen. In *Le miroir* komen dus opmerkelijk meer vrouwen aan bod dan in de andere twee kronieken. Dit heeft te maken met het feit dat *Le miroir* een genealogie is en het moeilijk is om geen vrouwen te betrekken in een echte genealogie. Op zich is het ook niet verwonderlijk dat de *Chronique artésienne* en de rijmkroniek van Jan van Heelu voornamelijk het verhaal vertellen van een mannenwereld omdat de thematiek dit ook vraagt. De slag bij Woeringen werd uitgevochten door mannen net als de vele gevechten tussen het

graafschap Vlaanderen en Frankrijk. De geschiedschrijving zelf kwam vanaf de veertiende eeuw dan ook bekend te staan als een ‘herengenre’, met de nadruk op territorium en dynastie.⁶⁸

De grote vraag die zich opdringt is niet wat de verhouding is tussen mannen en vrouwen in de kronieken, maar wel in welke mate deze bronpopulaties over de adel handelen en hoe de adel wordt weergegeven. De enkele vrouwen die in de *Chronique artésienne* en de rijmkroniek voorkwamen behoorden allemaal tot de adel, maar hoe zit het met de vrouwen in *Le miroir* en met de mannen in alle drie de kronieken? Wat verder ook een enorm belangrijke vraag is, is hoe edellieden in de drie kronieken kunnen waargenomen worden. Dit omdat adeldom niet zwart op wit wordt weergegeven en het op die manier heel moeilijk is te bepalen of iemand al dan niet van adel.

3.1.1 Adellijke terminologie in de kronieken

Een voorbeeld van dit gebrek aan aanwijzingen voor adeldom is de terminologie die gebruikt wordt. In de Franstalige kronieken kan verwacht worden dat de term *noble* gebruikt wordt om iemand van adel aan te duiden. De *Chronique artésienne* echter gebruikt deze term slechts vijf keer: drie keer om de koning van Frankrijk aan te duiden, één keer voor de graaf van Vlaanderen en één keer voor de graaf van Artesië. Voor de koning van Frankrijk komt drie keer de vermelding « *roy de Franche, noble* » voor, wat duidelijk aangeeft dat de koning van Frankrijk een edele is. Deze vermelding wordt zowel gebruikt voor Filips de Schone als voor één van zijn voorgangers Lodewijk IX.⁶⁹ Thomas van Savoye is de graaf van Vlaanderen die de term *noble* toegeschreven krijgt, hij wordt « *noble homme* » genoemd, edele man.⁷⁰ Met de graaf van Artesië wordt Robert II van Artesië bedoeld, hij wordt in de kroniek « *noble conte* » genoemd, edele graaf.⁷¹ Er wordt steeds hetzelfde bedoeld, namelijk dat de graven en de Franse koning tot de adel behoren, maar het verschil ligt in het gebruik van de term *noble*. Zo wordt deze term voor de koning van Frankrijk gebruikt als zelfstandig naamwoord en bij de graven als bijvoeglijk naamwoord. Het zelfstandig naamwoord *noble* staat op zich en heeft betekenis op zich, terwijl een bijvoeglijk naamwoord steeds in functie staat van een

---

⁶⁸ F. Van Oostrom, op. cit. p. 75

⁶⁹ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 2, 6

⁷⁰ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 1

⁷¹ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 14

zelfstandig naamwoord. Het geeft een eigenschap aan van dat zelfstandig naamwoord waardoor een graaf edel kan worden. Hierdoor lijkt het alsof enkel de Franse koning absoluut tot de adel gerekend kan worden. Waarschijnlijk heeft dit te maken met het Franse perspectief waaruit deze kroniek is geschreven en waarin de Franse koning centraal staat. Opvallend is dat er buiten deze vier personen niemand anders *noble* wordt genoemd terwijl er nog heel wat andere personen voorkomen die ook een adellijke status lijken te hebben. Zo worden nog heel wat graven genoemd, waarvan Gwijde van Dampierre het bekendste voorbeeld is, maar ook diverse burggraven en hertogen. Een andere term die naast *noble* ook verwijst naar adeldom is de term *gentilhomme*. Deze term duidt echter nooit een individu aan, maar wordt steeds in algemene zin gebruikt, bijvoorbeeld « .. *et moult d'autres gentilhommes..* ». ⁷² Als we dan een blik werpen op de tweede Franstalige kroniek zien we dat het gebruik van termen die naar adeldom refereren minder schaars zijn. Dit is bijvoorbeeld al te zien aan de titel van het werk van de Hemricourt waarin reeds een verwijzing zit naar *nobles* of edelen: *Le miroir des nobles de Hesbaye*. Het kan dus niet verwonderlijk zijn dat de term *noble* veel meer voorkomt in deze kroniek. Heel vaak wordt het gebruikt om een adellijk geslacht of een adellijke familie aan te duiden, maar toch is het zeer moeilijk om op individueel niveau aan te geven wie wel en wie niet tot de adel behoort. Dit is onder meer toe te schrijven aan de manier waarop de Hemricourt de adellijke families probeert voor te stellen. De familiestructuren die hij tracht uit te leggen zijn zo verregaand en zo uitgebreid dat het nooit duidelijk is in welke mate iemand nog tot de adel behoort. Zo wordt vaak over iemand gesproken die « *noble sanc* » bezit, zoals bij Everar de Bolan, heer van Rychelette, ⁷³ maar het is niet mogelijk om alleen op basis van de kroniek te besluiten dat zijn voorouders en nakomelingen ook drager zijn van dit nobele bloed. Daarbij komt het vaak voor dat verwanten over de hele kroniek verspreid staan, waardoor het nog moeilijker wordt om edelmannen en edelvrouwen te vinden die aldus worden aangeduid met een expliciete vermelding. Net als in de *Chronique artésienne* wordt ook gebruik gemaakt van de aanspreking *gentilh homme*, zoals opnieuw vastgesteld kan worden bij Everar de Bolan. In contrast met de term *noble* komt deze aanspreking slechts sporadisch voor en is ze dus geen goede graadmeter om edellieden op te sporen. Het mag duidelijk zijn dat er voor *Le miroir* geen eenvoudige opsomming gegeven kan worden van iedereen die wordt aangesproken met de term « *noble* », zoals dit wel kon voor de *Chronique artésienne* en ook voor de rijmkroniek van Jan van Heelu zoals later zal blijken. In

---

⁷² F. Funck-Bretano, op. cit. p. 61

⁷³ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 180, kapittel 274

vergelijking met de *Chronique artésienne* heeft de term *noble* in *Le miroir* echter een veel bredere betekenis, zo wordt de term gebruikt in alle mogelijke vormen: als zelfstandig naamwoord, als bijvoeglijk naamwoord en als bijwoord. De term wordt vaak gebruikt als een waarde en dikwijls minder om aan te geven dat een specifiek individu tot de adel behoort. Het zorgt er opnieuw voor dat deze benaming voor personen niet het enige criterium kan zijn om iemand als van adel te beschouwen. Zo worden de baanrotsen aanzien als een soort ‘superedelen’. Ze vormen de top binnen de adel,⁷⁴ maar zij krijgen niet de stempel *noble*. Ook zaken zoals bloed en ideeën, zoals het streven naar waarheid, kunnen door de Hemricourt net als personen omschreven worden als *noble*.⁷⁵ Om te weten te komen of het frequenter voorkomen van de term *noble* te wijten is aan regionale of temporele factoren moeten er meerdere kronieken bestudeerd worden, aangezien dit niet mogelijk is op basis van één kroniek per regio. Toch kan voorzichtig gesteld worden dat het niet onwaarschijnlijk lijkt dat een verschil in tijd hiervan de oorzaak zou zijn omwille van volgende reden: aan het einde van de *Chronique artésienne* in de uitgave die voor deze thesis is gebruikt, worden kort enkele fragmenten weergegeven van de *Chronique tournaisienne* die betrekking hebben op de verhaallijn van de *Chronique artésienne*. In één van die fragmenten staat « ..grant plenté de nobles et de bonne gent.. », waarin de term *noble* heel duidelijk wordt gebruikt als zelfstandig naamwoord om een groep edelen aan te duiden.⁷⁶ Ook in de *Chronique tournaisienne* moet *noble* een bredere betekenis gehad hebben. Wanneer hieraan toegevoegd wordt dat die kroniek tot stand is gekomen in het midden van de vijftiende eeuw en niet aan het prille begin van de veertiende eeuw, lijkt het plots aannemelijk om het tijdsverschil als oorzaak te beschouwen voor het frequenter voorkomen van de adellijke terminologie.⁷⁷ Opnieuw moet hieraan toegevoegd worden dat een omvangrijker onderzoek hiervoor noodzakelijk is. Eén van de redenen die daarentegen wel toegeschreven kan worden als verklaring voor dit fenomeen is de bredere betekenis die gegeven werd aan de term *noble* in *Le miroir*. Misschien

---

⁷⁴ Vanaf de dertiende eeuw werd de term « *chevalier bannerech* » gebruikt in Frankrijk en Engeland om vermogende ridders aan te duiden die onder een eigen banier een eigen compagnie konden aanvoeren in tijden van oorlog. Banieren waren vierkante vlaggen terwijl gewone ridders driehoekige vaandels hadden. In: M. Damen, “Heren met banieren: de baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw”, in: M. Damen en L. Sicking, eds, *Bourgondië voorbij. De Nederlanden 1250-1650. Liber alumnorum Wim Blockmans*, Hilversum, Verloren, 2010, p. 139 - 140

⁷⁵ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 180, kapittel 274 en p. 1 kapittel 1

⁷⁶ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 93 - 94

⁷⁷ F. Funck-Bretano, op. cit. p. XVI

kan duidelijkheid gebracht worden door de derde kroniek erbij te betrekken want ook in de Middelnederlandse rijmkroniek kan op zoek gegaan worden naar een terminologie die op adeldom wijst. De term *noble* komt hier niet in voor, maar wel de term *edele* of *edelre*. Deze terminologie wordt in de rijmkroniek gebruikt als bijvoeglijk naamwoord om een edele vrouw of een edele man aan te duiden. Dit komt slechts zes keer voor in de hele rijmkroniek: edele vrouw is een benaming die Jan van Heelu geeft aan Margareta, dochter van de Engelse koning Edward I en aan de dochter van de Franse koning Lodewijk IX. De vier mannen die edele man worden genoemd zijn: de Brabantse hertog Hendrik III, graaf Adolf vanden Berge, landgraaf Hendrik I van Hessen, beter bekend als de oom van hertog Jan I, en Wouter V Berthout, die na de dood van Hendrik III werd aangesteld als lid van de voogdijraad van het hertogdom Brabant.⁷⁸ Parallellen met de *Chronique artésienne* zijn duidelijk merkbaar omdat ook in de rijmkroniek expliciete verwijzingen naar adeldom heel schaars zijn. Ook hier hebben die enkele verwijzingen slechts betrekking op individuen die duidelijk tot de adel behoren, maar er voor tal van anderen is er geen enkele verwijzing te vinden. Opvallend is echter dat er ook een expliciete verwijzing is teruggevonden naar adeldom in volgende vers: « *Sijn adel sone geboren waert* ». ⁷⁹ Toch is het zeer onduidelijk wat de precieze betekenis is van de *adel* in deze vers en of het überhaupt een betekenis heeft. Verwijst het naar een man die door geboorte tot de adel behoort of kan het eerder beschouwd worden als een eenmalige, terloopse vermelding die geen verdere aandacht vereist? Hoe dan ook geeft het aan dat op het einde van de dertiende eeuw de term adel al bestond. Hoe die adel als sociale groep precies voorgesteld kan worden, zal op het einde van dit hoofdstuk duidelijker zijn.

3.1.2 Andere indicatoren om adeldom te bepalen

Het feit dat het zo moeilijk is om expliciete vermeldingen te vinden van adeldom is iets dat niet nieuw is. In bijna alle werken die handelen over adeldom is dit aangetoond. Daarom ook dat het maar logisch is te steunen op deze voorgaande werken. Zo is er het werk van Frederik Buylaert die een aantal indicaties opstelde om adeldom voor laatmiddeleeuws Vlaanderen te herkennen in bronnen. Slechts een aantal daarvan kunnen gebruikt worden om een beeld te

---

⁷⁸ J.F. Willems, op. cit. p. 2 (vers 13), p. 28 (vers 645), p. 6 (vers 102), p. 58 (vers 1464), p. 66 (vers 1690) en p. 21 (vers 470) en G. Croenen, *Familie en macht: de familie Berthout en de Brabantse adel*, Leuven, universitaire pers, 2003, p. 327

⁷⁹ J.F. Willems, op. cit. p. 240 (vers 6477)

krijgen van de adel zoals die in de drie kronieken onder studie voorkomen. Buylaert splitst zijn indicaties in twee soorten: de ene zijn bindend voor een adellijke status, de andere kunnen eerder als indicatief beschouwd worden en bieden geen uitsluitel. Onder de eerste soort zijn voor deze studie van belang: de uitdrukkelijke vermelding van een adellijke status, zoals hierboven werd aangetoond, alsook de vermelding van de titel van (burg)graaf, baron, baanrots of hertog en de titel van ridder en het bijbehorende « *m(h)er* ». ⁸⁰ De aanspreektitel « *m(h)er* » is een titel die niet van toepassing is op de kronieken in deze thesis, maar heel wat andere aanspreektitels worden wel gebruikt om adel en ridders aan te duiden. De indicaties die Buylaert heeft opgesteld, die geen uitsluitel bieden en hier van toepassing zijn, zijn de aanduidingen « heer van.. », « mijn heer » of « mijn (jonk)vrouwe ». Ook wat betreft de status van schildknepen bestaat hier geen zekerheid over. ⁸¹

Aangezien de expliciete vermeldingen hierboven zijn bestudeerd en het duidelijk is dat dit niet volstaat ter bestudering van het beeld van de adel dat in de drie kronieken naar voor gebracht wordt, kan overgegaan worden naar de tweede indicatie die Buylaert aangeeft. De overige indicaties zullen later in deze thesis nog aan bod komen. De *Chronique artésienne* is de eerste kroniek waar graven, burggraven, baronnen, baanrotsen en hertogen opgespoord werden. Uitdrukkelijke vermeldingen van baanrotsen en baronnen komen hier niet in voor, maar naast enkele duidelijke vermeldingen van graven, burggraven en hertogen is deze kroniek bijzonder omdat het twee grote lijsten kent van een vijftigtal namen die vanwege de titels van de lijsten duidelijk tot de adel behoren. De ene lijst biedt een opsomming van « *..li duc et li prinche, li visconte, qui furent en l'ost avoec le roy de Franche..* », de tweede lijst zorgt voor een weergave van « *..des dus et des contes et des prinches et des chevaliers banerés qui furent mort à chele mesaventure.* ». ⁸² Het enige verschil met Buylaert is dat hier sprake is van *prinches* en *chevaliers banerés*, dus van prinsen en banierridders in plaats van baanrotsen, maar omwille van hun adellijke implicatie worden deze ook tot de adel gerekend. Het voordeel van deze lijsten is dat er op die manier duidelijkheid wordt gebracht over de adellijke status van verschillende namen waar eerder twijfel over bestond wegens te weinig aanwijzingen. Een voorbeeld is de vermelding van *mesires Jakes Loyre*. ⁸³ Een naam die doorheen de kroniek nergens teruggevonden kan worden, uitgezonderd de vermelding van

---

⁸⁰ F. Buylaert, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350 – ca. 1500)*, p. 14

⁸¹ F. Buylaert, op. cit. p. 14

⁸² F. Funck-Bretano, op. cit. p. 21 – 23 en p. 49 - 51

⁸³ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 50

zijn dood in bovengenoemde lijst. Wanneer deze vermelding van zijn naam voorkwam buiten de context van die lijst zou er dus niks geweten zijn over hem want indien hij een graaf, burggraaf of hertog was, zou dit zeker vermeld geweest zijn. Door zijn voorkomen echter in die tweede lijst kunnen we afleiden dat hij ofwel werd gepercipieerd als prins ofwel moet hij een banierridder geweest zijn. Met andere woorden, hij moet zeker tot de adel behoort hebben. Verder zijn in deze lijsten ook enkele functies terug te vinden die niet vallen onder de klassieke categorieën die Buylaert heeft opgesteld. Er wordt namelijk melding gemaakt van een maarschalk, een hofmaarschalk, een opperbevelhebber van het Franse leger, een kamerheer, een meester van boogschutters en een vidame. Er bestaat veel onduidelijkheid of deze functies uitsluitend voor de adel waren en alleen op basis van de *Chronique artésienne* is het niet mogelijk vast te stellen of deze functies specifiek voorbehouden waren voor de adel of dat het hier per toeval gaat om edellieden die deze functies in handen kregen. Zo zijn twee van deze functies voorbehouden aan twee mannen die naar alle waarschijnlijkheid verwant zijn: Raouls de Neele wordt voorgesteld als opperbevelhebber van het Franse leger en Guys de Neele als maarschalk. Het doet de schijn opwekken dat beide mannen tot een voorname adellijke familie behoren die haar invloed wenste uit te breiden en daarin slaagt met Raouls en Guys, die belangrijke functies vervullen in het Franse koninkrijk. Het meest opvallende in deze lijsten is echter de vermelding van « *mesires Jehans de Brulas* ». Enkel zijn naam wordt weergegeven in de lijst, maar doorheen de kroniek wordt duidelijk dat hij beter bekend staat als *maistre des arbalestriers*.⁸⁴ Bogen stonden voornamelijk bekend als wapens voor mannen die tot een lage stand behoorden. Edelen gebruikten de boog om te jagen, maar stonden afkerig tegen het gebruik van een boog in de strijd omdat het beneden hun stand was. Ridders gebruikten zwaarden, lansen en paarden in de strijd. Deze houding tegenover boogschutters en hun wapens werd ook weerspiegeld in middeleeuwse kronieken en literatuur waarin boogschutters geweerd werden tot de veertiende eeuw toen de stedelijke en seculiere invloed op literatuur aanzienlijk toenam.⁸⁵ In dit geval is het dan ook merkwaardig dat een edelman meester zou zijn van de boogschutters. Als de boog inderdaad geen hoog aanzien genoot bij edelen kan een edelman toch geen eer halen uit de functie waarin hij verantwoordelijk is voor de boogschutters?

De combinatie van deze twee lijsten alsook de andere verwijzingen naar graven, burggraven, hertogen en hun kinderen leidde tot de vaststelling dat 151 personen zeker tot de adel

---

⁸⁴ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 47, 50

⁸⁵ J. Bradbury, *The medieval archer*, Woodbridge, The Boydell Press, 1985, p. 1 - 3

behoorden. De kinderen van deze graven, burggraven en hertogen worden hier ook toe gerekend omdat adellijkheid werd doorgegeven via mannelijke lijn. Adeldom werd gezien als een in hoge mate erfelijke vorm van sociale status die een edelman doorgaf aan zijn kinderen. Vanaf de late dertiende eeuw zou adeldom in Vlaanderen ook langs moederszijde doorgegeven kunnen worden.⁸⁶ Zo wordt in de kroniek gesproken over Philipptes de Flandre, Guillaumes de Flandre en Jehans de Namur, zonen van de graaf van Vlaanderen Gwijde van Dampierre, als vanzelfsprekend worden zij dus ook tot de adel gerekend.⁸⁷ In de eerste bijlage is deze lijst van 151 edellieden terug te vinden. Ook de vier vrouwen die aan het begin van dit hoofdstuk zijn vastgesteld als edelvrouwen zijn in deze lijst terug te vinden. De lijst geeft aan dat iets minder dan de helft van alle personen die voorkomen in de *Chronique artésienne* tot de adel behoren. In totaal werden in deze kroniek 60 ridders geteld, acht hiervan behoren tot dit groepje van 151 edellieden. Dit betekent dat er onzekerheid bestaat over de adellijke status van de overige 52 ridders en in totaal van nog een 188 mannen die in de kroniek voorkomen. Hoewel voor de meesten het vermoeden bestaat dat zij toch edellieden waren, wil ik hier opnieuw benadrukken dat de onzekerheid over die adellijke status voortkomt uit een gebrek aan expliciete adellijke vermeldingen en dat afleidingen uit beperkte gegevens hierbij niet werden gemaakt.

De tweede kroniek waarop we deze selectie kunnen doorvoeren is de rijmkroniek van Jan van Heelu. In tegenstelling tot de *Chronique artésienne* heeft de rijmkroniek wel enkele specifieke vermeldingen van baanrotsen en baronnen, maar ze heeft niet het voordeel grote lijsten van edelen te kennen. Er wordt wel één kleine opsomming gegeven van « ..menich rike grave, ende menich hoge baroen, » wat toch een kleine hulp vormt in het vaststellen van edelmannen. Opvallend is de vermelding van een zekere « her Rau van Neele », die ook vermeld werd in de *Chronique artésienne* als Raouls de Neele waar hij als edelman naar voor kwam.⁸⁸ Hierdoor werd hij ook in de rijmkroniek opgenomen als zijnde van adel. Na het doorvoeren van deze selectie worden in de rijmkroniek 82 edellieden geteld en deze zijn te vinden in de tweede bijlage. Ook de tien vrouwen die eerder waren geïdentificeerd als zijnde van adel zijn hier ook in te vinden. Deze selectie betekent dat we met zekerheid ongeveer een vierde van de TBP kunnen bestempelen als behorend tot de adel. 12 mannen van deze 82 edellieden worden omschreven als ridder. Op een TBP van 323 personen waaronder een

---

⁸⁶ F. Buylaert, *Eeuwen van ambitie*, p. 58 en p. 74 - 75

⁸⁷ Vermelding zonen Gwijde van Dampierre: F. Funck-Bretano, op. cit. p. 28

⁸⁸ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 93 (vers 2450)

ridderaantal van 124 mannen vormen 82 edellieden slechts een klein aandeel. Net als in de *Chronique artésienne* zijn er voor de overige 241 personen sterke vermoedens dat velen daarvan ook tot de adel behoren, maar zonder sterkere aanwijzingen kunnen geen conclusies getrokken worden. Vele vermoedens vloeien voort uit de vermelding van personen in context van toernooien, veldslagen, speciale opdrachten waarvoor individuen uitgezonden worden of door aanwezigheid in de dichte omgeving van een koning of hertog.

Voor *Le miroir* werd hierboven gezegd hoe moeilijk het was om individuen te identificeren als edellieden. Alsook werd duidelijk gemaakt dat de TBP van *Le miroir* niet helemaal accuraat kan zijn, waardoor we heel voorzichtig moeten omspringen met eventueel cijfermateriaal. Toch is het in zekere mate mogelijk om ook voor deze kroniek een ophijsting te maken van graven, burggraven, baronnen, baanrotsen en hertogen. Deze keer worden hun kinderen niet opgenomen in deze lijst voor de reden hierboven opgesomd.⁸⁹ Er wordt melding gemaakt van 21 graven, 27 burggraven, 34 baanrotsen, vijf baronnen en twee hertogen. Ook de vier koningen die voorkwamen in de kroniek werden opgenomen in deze lijst, alsook de ridders die omschreven werden als « *noble chevalier* ». Dit waren slechts zes ridders, maar onder de genoemde baanrotsen, burggraven en baronnen worden nog 29 anderen ook omschreven als ridders. Omdat *conte Badewien de Haynau* zowel bij de baanrotsen als bij de graven werd gerekend, levert dit in totaal een lijst op van 98 identificeerbare edelen. Deze lijst is terug te vinden in de derde bijlage van deze thesis. 35 van de 98 edellieden zijn ook bekend als ridder. Voor een TBP die een totaal kent van 4 256 personen is dit geen grote vaststelling. Nog minder dan één tiende en zelfs nog minder dan één twintigste kan volgens de indicatie die Frederik Buylaert opstelde hier gedefinieerd worden als behorend tot de adel. Het is natuurlijk paradoxaal dat een werk met als titel *Le miroir des nobles de Hesbaye* er nauwelijks in slaagt edelen te identificeren, maar dit heeft te maken met het streven naar een geschreven zekerheid zoals hier wordt beoogd. Het doel van de Hemricourt is om een genealogie te bieden van de Haspengouwse adellijke geslachten. We kunnen dus ook niet van hem verwachten dat hij bij elke naam letterlijk aangeeft of die persoon tot de adel behoort of niet. Toch zal blijken uit één van de volgende stukken dat we er ook niet van mogen uitgaan dat iedereen die in *Le miroir* voorkomt adellijk is.

---

⁸⁹ Deze redenen kunnen samengevat worden in twee punten: ten eerste omdat het nageslacht van deze graven, burggraven, baronnen, baanrotsen en hertogen meestal sterk verspreid staat doorheen de kroniek en ten tweede omdat het niet duidelijk is aan de hand van *Le miroir* alleen of de adeldom van deze heren na talloze generaties nog steeds afstraalt op hun nageslacht.

3.1.3 Aanspreektitels

3.1.3.1 Ridderlijke aanspreektitels

Tot nu toe zijn al twee bindende indicaties bestudeerd die Buylaert opstelde om een adellijke status te bepalen. De expliciete vermeldingen van deze status werden bestudeerd alsook de vermeldingen van (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen. De derde indicatie die Buylaert opstelde en die van toepassing is voor deze thesis is de titel van ridder en het bijbehorende *m(h)er*.⁹⁰ Ook al komt de aanspreektitel *m(h)er* niet voor in de drie kronieken die hier bestudeerd worden, toch kan gekeken worden of de ridders in de kronieken überhaupt een aanspreektitel hebben. Voor de *Chronique artésienne* die 60 ridders telt kan het volgende vastgesteld worden:

Aanspreektitels ridders		
<i>Chronique artésienne</i>		
Aanspreektitel	Cijfer	Procentueel
<i>Monseigneur</i>	13	21,5
<i>Mesire(s)</i>	27	45
<i>Sire(s)</i>	10	16,5
Combinatie van titels	5	8,5
Geen titels	5	8,5
Totaal aantal ridders met titels	55	91,5
Totaal aantal ridders	60	100

Onmiddellijk valt op dat bijna alle ridders van de *Chronique artésienne* een aanspreektitel krijgen, slechts 5 ridders krijgen dit niet. De aanspreektitel die het meest voorkomt is die van

⁹⁰ F. Buylaert, *Repertorium van de Vlaamse adel*, p. 14

mesire(s) die aan 27 ridders wordt gegeven. Op de tweede plaats staat de titel *monseigneur* die 13 van de 60 ridders hebben en daarna komt de aanspreektitel *sire(s)* die 10 keer wordt geteld. Vooral wanneer deze tabel wordt vergeleken met de resultaten van *Le miroir* vallen enkele gelijkenissen op.

Aanspreektitels ridders		
<i>Le miroir</i>		
Aanspreektitel	Cijfer	Procentueel
<i>Monssaingnor</i>	173	45,5
<i>Messire(s)</i>	141	37,5
Combinatie van titels	33	8,5
Geen titels	31	8
Totaal aantal ridders met titels	347	91,5
Totaal aantal ridders	378	100

Tussen de twee tabellen vallen procentueel de gelijkenissen op tussen de ridders die geen aanspreektitels krijgen en tussen de ridders die een combinatie van aanspreektitels krijgen. Zowel in *Le miroir* als in de *Chronique artésienne* krijgt 8,5 procent van het totale aantal ridders meer dan één aanspreektitel en van zo'n 8 procent van het totale aantal ridders kan worden vastgesteld dat zij geen aanspreektitels krijgen. Het grote verschil tussen de twee is dat voor *Le miroir*, in tegenstelling tot de *Chronique artésienne*, de aanspreektitel *monssaingnor* meer voorkomt dan de titel *messire(s)*.

De rijmkroniek van Jan van Heelu daarentegen, waar de aanspreektitels in het Middelnederlands zijn, is de kroniek waar het minst aantal ridders een aanspreektitel hebben. Van de 124 ridders kunnen er 38 geteld worden die geen aanspreektitel hebben. Verder valt hier op dat de aanspreektitel *her* aanzienlijk meer gebruikt wordt dan de aanspreektitel *heere* of *heeren*. Er zijn namelijk 65 van de 124 ridders die uitsluitend met *her* worden aangeduid

terwijl slechts 10 ridders met *heere* of *heeren* worden aangesproken. Verder kan 8 procent van alle ridders, wat in deze kroniek overeen komt met 10 ridders, geteld worden die meer dan één aanspreektitel krijgen. Dit is iets meer dan in de overige twee kronieken, maar toch liggen de cijfers dicht bij elkaar.

Aanspreektitels ridders		
Rijmkroniek		
Aanspreektitel	Cijfer	Procentueel
<i>Her</i>	65	52
<i>Heere, Heeren</i>	10	8
<i>Mijn her</i>	1	1
Combinatie van titels	10	8
Geen titels	38	31
Totaal aantal ridders met titels	86	69
Totaal aantal ridders	124	100

Slechts één ridder wordt in de rijmkroniek *mijn her* genoemd: « *Van Ysche mijn her Arnout* », verder in de kroniek wordt hij echter nog vermeld zonder *mijn*, maar als « *Van Ysche her Arnout* ». ⁹¹ Dit zorgde ervoor dat hij zowel werd geteld bij de combinatie van aanspreektitels als bij de aanspreektitel *mijn her*. Volgens Buylaert was deze aanspreking voor een ridder uit laatmiddeleeuws Vlaanderen een duidelijke indicatie dat hij van adel was.

Kan deze stelling doorgetrokken worden naar een Brabantse kroniek die op het einde van de dertiende eeuw vervaardigd was? Dit gaat niet omdat één voorbeeld geen regel maakt. Nu lijkt het alsof de aanspreking *mijn her*, die voor Arnout van Ysche gebruikt wordt, eerder een unicum is, maar deze aanspreking kan eventueel in andere Brabantse kronieken ook voorkomen. Een meer omvangrijkere studie lijkt hiervoor dus aangewezen. Door

⁹¹ J.F. Willems, op. cit. p. 191 (vers 5094) en p. 307 (vers 8438)

bovenstaande oplijsting van alle (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen van de rijmkroniek werden ook een aantal ridders geïdentificeerd als edellieden, maar deze werden niet aangesproken met *mijn her*, maar voornamelijk met *her*. Voor de rijmkroniek van Jan van Heelu kan dus besloten worden dat de aanspreking *mijn her* geen bindende indicator is voor de adellijke status zoals Buylaert beweert voor laatmiddeleeuws Vlaanderen, maar hoogstens een indicatieve. Dit tot er meerdere bronnen voor Brabant bestudeerd worden.

3.1.3.2 Aansprektitels van edellieden en de totale bronpopulatie

Om de aansprektitels die gebruikt worden voor de ridders beter te kaderen, is het interessant om ook eens te kijken naar de aansprektitels die gebruikt worden voor de geïdentificeerde edellieden en de voornaamste aansprektitels die in de totale bronpopulatie gebruikt worden. Opnieuw worden hier tabellen aangereikt die de frequentie van de verschillende aansprektitels weergeven, het enige verschil tussen deze tabellen en de tabellen waarin de aansprektitels van ridders staan, is dat er hier gewerkt wordt met schattingen en niet met exacte waarden. Dit omdat, zoals eerder aangegeven in de inleiding, de drie TBP's ook niet tot doel hebben exacte waarden weer te geven. Net zoals de TBP's zullen ook deze tabellen een algemeen beeld proberen bieden. Voor de *Chronique artésienne* en de rijmkroniek van Jan van Heelu kan dit op een zeer eenvoudige manier gebeuren omdat het kronieken zijn met een kleine TBP. Onderstaande tabel geeft de frequentie aan van de voornaamste aansprektitels en afgeleiden voor de *Chronique artésienne*.

		Geïdentificeerde edellieden <i>Chronique artésienne</i>		Totale bronpopulatie <i>Chronique artésienne</i>	
Aanspreektitel	Cijfer	Procentueel	Cijfer	Procentueel	
<i>Mesire(s)</i>	64	42	139	41	
<i>Sire(s)</i>	17	11	26	7,5	
<i>Monseigneur</i>	10	6,5	33	10	
<i>Medame</i>	2	1	2	1	
<i>Seigneur</i>	1	0,5	3	1	
Aantal personen met aanspreektitels	87	57	203	60	
Totaal aantal personen	151	100	339	100	

Opvallend aan deze tabel is dat de verschillende schattingen voor de aanspreektitels van de TBP en de lijst met edellieden van de *Chronique artésienne* vaak heel dicht bij elkaar liggen. Zo kan het aantal personen met een aanspreektitel in de lijst met edellieden geschat worden op 57 procent terwijl dit voor de TBP geschat kan worden op 60 procent, twee schattingen die toch relatief dicht bijeen liggen. Onder de personen die geen aanspreektitel gekregen hebben, kunnen heel wat edellieden geteld worden omdat zij vaak enkel door middel van hun (burg)grafelijke, hertogelijke of koninklijke titel worden vermeld terwijl deze titels hier niet zijn opgenomen in de tabel met aanspreektitels. Een tweede voorbeeld van schattingen van aanspreektitels tussen de TBP en de lijst met edellieden die dicht bij elkaar liggen, is de titel *mesire* of *mesires* die geschat wordt op 42 procent voor de lijst van edellieden en 41 procent voor de TBP. Daarmee vormen deze de meest frequent voorkomende aanspreektitels. Opvallend is dat deze aanspreektitels ook het meest voorkomend zijn bij de aanspreektitels voor ridders. Daarna komen de aanspreektitels *sire* of *sires* en *monseigneur* te staan.

Procentueel komt de titel *sire* of *sires* vaker voor in de lijst met edellieden dan in de TBP, terwijl voor de titel *monseigneur* het omgekeerde vastgesteld kan worden. Af en toe zijn er ook combinaties te vinden van deze aansprektitels. Dit komt een vijftiental keer voor in de hele kroniek. De aansprektitel *medame* en *seigneur* zijn de titels die het minst voorkomen. *Seigneur* wordt over de hele kroniek slechts drie keer gebruikt en *medame* wordt voor niet meer dan twee van de vier vrouwen gebruikt.

Aansprektitel	Geïdentificeerde edellieden Rijkroniek		Totale bronpopulatie Rijkroniek	
	Cijfer	Procentueel	Cijfer	Procentueel
<i>Her</i>	17	21	127	39
<i>Heere, Heeren</i>	9	11	55	17
<i>Groot Heere</i>	10	12	16	5
<i>Vrouwe</i>	3	3	3	1
<i>Ionfrouwe</i>	1	1	1	0,5
Aantal personen met aansprektitels	39	47	198	61
Totaal aantal personen	82	100	323	100

In vergelijking met de aansprektitels die in de *Chronique artésienne* zijn gevonden, wordt voor de rijkroniek al snel duidelijk dat de schattingen voor de TBP en de lijst met edellieden minder dicht bij elkaar liggen. Zo wordt het voorkomen van personen met een aansprektitel voor de lijst met edellieden geschat op 47 procent terwijl dit voor de TBP veel hoger geschat wordt, namelijk 61 procent. Toch kan opgemerkt worden dat de aansprektitel *her*, ondanks verschillende schattingen, zowel in de lijst van edellieden als in de TBP het meest frequent

voorkomt. Op die manier kan een eerste parallel vastgesteld worden met de tabel die de aanspreektitels van ridders van de rijmkroniek weergeeft omdat ook in die tabel de aanspreektitel *her* meest voorkomt. Daarna doet zich eenzelfde situatie voor zoals bij de aanspreektitel *sire(s)* en *monseigneur* bij de *Chronique artésienne*: de aanspreektitel *heer* of *heeren* komt in de TBP van de rijmkroniek frequenter voor dan in de lijst met edellieden, terwijl voor de aanspreektitel *groot heere* het omgekeerde vastgesteld kan worden. Het doet vermoeden dat de titel *groot heere* voornamelijk een titel is dat gebruikt wordt om edellieden aan te duiden. Deze presumptie wordt gesterkt door de identiteit van de overige zes *groot heeren*, wat doet vermoeden dat adeldom geen ondenkbare factor was in het leven van deze mannen. Hier wordt gesproken over de aartsbisschop van Keulen, over Arnout van Gaesbeke die ook bekend stond als de heer van Breda en als de broer van de baanrots Heinric van Gaesbeke. Over de derde en de vierde man die de aanspreektitel *groot heere* hebben, wordt impliciet aangegeven dat zij graven zijn. Zij worden enkel vermeld als « *van Senne* » en « *Tybaude van Lorene* ». De laatste twee mannen die als *groot heere* vermeld worden zijn twee ridders, namelijk Molrepas van het geslacht van Geilekerke en Herman van Witham. Zij worden verschillende keren vermeld in de rijmkroniek.⁹² Vermoedelijk was Molrepas zelfs een banierridder, maar dit wordt niet expliciet vermeld. Om *groot heere* echter als definiërende factor van adeldom te beschouwen moet prosopografisch onderzoek gebeuren naar de familiale achtergrond van deze heren, maar moeten er vooral meer dan zestien heren bestudeerd worden met deze aanspreektitel. Opvallend echter is ook dat de titel *groot heere*, buiten Molrepas, verder niet voorkomt bij de ridders van de kroniek. Wat deze tabel verder niet weergeeft is dat de aanspreektitels *her* en *heeren* soms in combinatie voorkomen. In de kroniek gebeurt dit een achttiental keer. Zo wordt Wouter Berthout zowel *her* als *heeren* genoemd, hierbij kan de *her* gezien worden als een afkorting voor *heer* of *heeren*, maar soms is ook te zien dat *heere(n)* letterlijk verwijst naar de heer van een bepaald grondgebied. Zo wordt er gesproken van « *Die heere van Steine, her Goeswijn* ».⁹³ Een laatste punt dat opgemerkt kan worden, is dat de aanspreektitels voor vrouwen bijzonder weinig voorkomen.

---

⁹² J.F. Willems, op. cit. p. 158 (vers 4199), p. 101 (vers 2650), p. 69 (vers 1770 – 1774), p. 66 (vers 1677 – 1681). Van Senne en Tybaude van Lorene zijn niet opgenomen in de lijst van identificeerbare edellieden omdat zij slechts door middel van een impliciete vermelding als graaf werden aangeduid. Enkel de expliciete vermeldingen werden hierin opgenomen.

⁹³ ⁹³ J.F. Willems, op. cit. 14 - 15 (vers 294 - 309) en p. 302 (vers 8285)

Er zijn natuurlijk maar tien vrouwen geteld in de rijmkroniek, maar slechts vier van deze vrouwen hebben een aanspreektitel.

Aanspreektitel	Geïdentificeerde edellieden <i>Le Miroir</i>		Totale bronpopulatie <i>Le Miroir</i>	
	Cijfer	Procentueel	Cijfer	Procentueel
<i>Damme</i>	2	2	52	1
<i>Damoyselle</i>	2	2	111	1,5
<i>Messire(s)</i>	22	22	386	9
<i>Monssaingnor</i>	31	31,5	482	11
Aantal personen met aansprektitels	53	54	1 044	24,5
Totaal	98	100	4 256	100

Ondanks de zeer grote TBP van *Le miroir* is het toch mogelijk in zekere mate een tabel op te stellen met de voornaamste aansprektitels die in die kroniek voorkomen. Het eerste dat opvalt is dat hier in hoofdzaak dezelfde titels worden gebruikt als in de *Chronique artésienne*, hoewel de schrijfwijze verschilt. Het is echter niet aangewezen de schattingen van deze twee kronieken als waarde met elkaar te vergelijken omdat het verschil in TBP te groot is, maar ook omdat de context waarin beide kronieken tot stand zijn gekomen grote verschillen kent wat betreft de tijd en ruimte. Het is echter wel mogelijk algemene trends in het gebruik van diverse aansprektitels in de verschillende kronieken met elkaar te vergelijken. Wat verder in deze tabel opvalt is het feit dat de schattingen die voor de TBP gegeven worden sterk verschillen met de schattingen die voor de lijst van edellieden gevonden kan worden. De uitzondering hierop zijn de schattingen voor de vrouwelijke aansprektitels, maar verder zijn de schattingen van de TBP in vergelijking met die van de lijst van edellieden zeer klein. Zo bevinden alle schattingen voor de TBP uitgedrukt in procenten zich onder de 25 procent. Opnieuw kan dit toegeschreven worden aan de grote TBP van *Le miroir*. Zo zou slechts 24,5

procent van alle personen die in de kroniek voorkomen een aanspreektitel hebben gekregen. Dit is een uiterst lage schatting in vergelijking met de andere kronieken waarin steeds meer dan de helft van alle personen in de kroniek een aanspreektitel hebben. Binnen deze lage schatting kan verder nog opgemerkt worden dat de aanspreektitel *monssaingnor* het meest frequent voorkomt zowel voor de lijst van edellieden als voor de TBP, gevolgd door *messire*. Ook in de tabel die de aanspreektitels van de ridders van *Le miroir* weergeeft is de titel *monssaingnor* ook de meest voorkomende titel. De titels *saingnor* en *sire(s)* komen in deze tabel niet voor omdat het methodologisch veel moeilijker was hier een adequate schatting van te maken.⁹⁴ Toch kan vastgesteld worden dat als er iemand *sire(s)* of *saingnor* genoemd werd, dit heel vaak in combinatie was met *messire(s)* of *monssaingnor*. Een voorbeeld maakt dit duidelijker: « *monssaingnor Johan, saingnor d'Orgo et de Barce* » of « *messires Henris, sires de Ghudeghoven* ». ⁹⁵ Het komt ook vaak voor dat mannen zowel door *messires* als door *monssaingnor* aangeduid worden. Een laatste vaststelling over deze tabel is dat, net als in de vorige twee kronieken, de vrouwelijke aanspreektitels opnieuw minder vaak voorkomen. Iets wat hoogstwaarschijnlijk ook kan toegeschreven worden aan het lagere aantal vrouwen in *Le miroir*. *Damoyselle* wordt daarbij nog frequenter gebruikt dan *damme*.

3.1.3.3 Besluit

Na het bestuderen van de voornaamste aanspreektitels van de ridders, de geïdentificeerde edelen en de totale bronpopulatie zijn er een aantal zaken die opvallend zijn. Zo is het duidelijk dat in de drie kronieken steeds eenzelfde aanspreektitel meest frequent voorkomt. Zo wordt in de *Chronique artésienne* vooral de titel *mesire* of *mesires* gebruikt, in de rijmkroniek van Jan van Heelu wordt vooral *her* gebruikt en in *Le miroir* voornamelijk *monssaingnor*. Het is net omwille van deze reden dat niet besloten kan worden dat bepaalde aanspreektitels ridderschap impliceren. Wat wel besloten kan worden in verband met de ridderschap is dat ridders procentueel meer aanspreektitels krijgen dan de personen die geïdentificeerd zijn als edellieden of personen die in de totale bronpopulatie zijn terug te vinden. Hierdoor kan wel aangenomen worden dat de verschillende chroniqueurs ridders op de een of andere manier

---

⁹⁴ Methodologisch was het moeilijker een schatting te maken van de frequentie van *saingnor* en *sire(s)* omdat de TBP van *Le miroir* te groot is en de aanspreektitels in de database niet eenvoudig opgevraagd konden worden. De schatting zou te sterk afwijken van de realiteit, vandaar dat dit niet opgenomen is in de tabel.

⁹⁵ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. resp. p. 35, kapittel 30 en p. 33, kapittel 28

wilden benadrukken of anders gezegd, dat ze hen een zekere status wilden meegeven in hun kroniek. Dit kan zowel vastgesteld worden voor *Le miroir*, als voor de *Chronique artésienne* als voor de rijmkroniek van Jan van Heelu. Over de vraag of deze aanspreektitels adeldom impliceren bestaat meer onzekerheid. Vermoedelijk geven ook deze titels, net zoals Buylaert besloot voor de titels « *heer van..* », « *mijn heer* » of « *mijn (jonk)vrouwe* » voor laatmiddeleeuws Vlaanderen, hier geen uitsluitsel over. Ook hiervoor zou een omvangrijkere studie aan te raden zijn, met bronnen die zich niet in hoofdzaak concentreren op de adel, maar die ook aanspreektitels van niet-edelen aan het licht brengen. Wanneer dan ook een prosopografische studie uitgevoerd zou worden, zou het ook mogelijk zijn te onderzoeken of de combinatie van aanspreektitels zoals « *her.. heere van..* » of « *monssaingnor.. saingnor de..* » adeldom impliceert. Opnieuw is het niet mogelijk dit te besluiten op basis van de drie verschillende kronieken die hier bestudeerd worden.

3.1.4 Niet-adellijken

Om op zoek te gaan naar het beeld van de adel dat in de drie kronieken naar voor wordt gebracht, is het misschien interessant om eens te kijken naar de individuen die niet van adel zijn. Om te beginnen met de *Chronique artésienne* wordt snel duidelijk dat het ook moeilijk is om te bepalen wanneer iemand niet van adel is. Zo worden er in die kroniek een tweetal mannen genoemd die als *varlet* omschreven worden. Een *varlet* kent meerdere betekenissen, het kan enerzijds slaan op een gewone bediende, maar het kan anderzijds ook betrekking hebben op een schildknaap of een man die in dienst staat van een *homme d'armes*.⁹⁶ Zoals hierboven werd aangegeven door Buylaert bestaat er geen duidelijkheid over de adellijke status van een schildknaap en op die manier bestaat er ook geen duidelijkheid over de adellijke of niet-adellijke status van een *varlet*. Volgens David Crouch heeft dit te maken met het feit dat schildknappen, in tegenstelling tot ridders, in lokale en nationale zaken een stem misten, dit ondanks de vaak gelijkaardige opvoeding in dezelfde aristocratische milieus van ridders en schildknappen.⁹⁷ Verder in deze thesis zal nog worden ingegaan op de status van

---

⁹⁶ ATILIF: Analyse et traitement informatique de la langue française, *Varlet*, in: <http://atilf.atilf.fr/gsouvey/scripts/dmfX.exe?LEX_ENTREE_FILTRE;BALISE=LEM;BACK;;ISIS=isis_dmf2.txt;OUVRIR_MENU=2;s=s0b2527d0;> , geraadpleegd op 27.05.2013, zie ook D. Crouch, *The image of aristocracy in Britain, 100 - 1300*, Londen, Routledge, 1993, p. 164

⁹⁷ D. Crouch, *The image of aristocracy in Britain, 100 - 1300*, Londen, Routledge, 1993, p 171

schildknappen in relatie tot de ridderschap. Ook over het adellijke statuut van een *bourgeois* bestaat onzekerheid omdat ook zij een adellijke afkomst kunnen hebben. In de *Chronique artésienne* wordt melding gemaakt van drie mannen die omschreven worden als een *bourgeois*, hierbij gaat het om Paiedraghe, Symons le Guite en een zekere Jourdain, zoon van dame Sezile.⁹⁸ Wat echter wel opvalt in deze kroniek is dat deze drie *bourgeois* geen aanspreektitel krijgen. Aanspreektitels vormen geen uitsluitende factor om adeldom te bepalen, maar bijna iedereen krijgt in de kroniek een aanspreektitel waardoor het zeer opvallend is indien dit niet gebeurt. Het gebrek hieraan en de benaming *bourgeois* doet vermoeden dat zij toch niet van adel zijn. Occasioneel wordt in de kroniek melding gemaakt van sergeanten zoals de vermelding « *Willaumes Desloie-le-Dyale, sergant le roi* ». ⁹⁹ Sergeanten zouden een lichtere, niet- adellijke cavalerie vormen die vooral moesten dienen ter ondersteuning van de aanval die ridders in strijd leverden. Volgens Prestwich zouden zij vooral vanaf de twaalfde eeuw zijn opgekomen.¹⁰⁰ Daarnaast is er één heel duidelijke vermelding te vinden van iemand die niet tot de adel behoort: « *..Pierron le Roy, qui estoit petis de cors et de povre lignage et estoit tisserans..* ». In de Vlaamse geschiedenisboeken staat deze man ook wel bekend als Pieter de Coninck.¹⁰¹ Dit is één van de zeldzame vermeldingen naar een bepaald geslacht waardoor het dan ook onmiddellijk opvalt. Bij andere edellieden en vermoedelijke edellieden komen geen dusdanige meldingen voor waardoor we kunnen vermoeden dat het opschrift « *de povre lignage* » hier wordt gebruikt om het niet-adellijke geslacht van Pieter de Coninck in de verf te zetten. Vanuit het Franse perspectief gezien, wordt de Coninck op die manier voorgesteld als een minderwaardig persoon waarnaar men niet moet of zelfs niet mag opkijken. Dit beeld wordt vervolgens gestimuleerd doordat zijn naam verder in de kroniek nauwelijks nog voorkomt. Als er toch naar hem verwezen wordt, is het meestal onder de noemer « *li tisseran* ». Met Pierron le Roy kunnen in totaal drie mensen vastgesteld worden die heel duidelijk een niet-adellijke afkomst kennen. Tussen deze drie personen en de 151 edellieden die geïdentificeerd werden, ligt een grijze zone waartoe mensen behoren waarvan hun adellijke status niet duidelijk is. Iets verder in de kroniek wordt melding gemaakt van « *..li*

---

⁹⁸ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 18 en p. 37

⁹⁹ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 37

¹⁰⁰ N. Hooper en M. Bennett, *Cambridge illustrated atlas warfare: the middle ages 768 – 1487*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 155 en M. Prestwich, "Miles in armis strenuus: the knight at war", in: J. France (ed), *Medieval Warfare 1000-1300*, Aldershot, Ashgate, 2006, p. 203

¹⁰¹ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 37 - 38

rike homme de bruges.. », waarmee vermoedelijk verwezen wordt naar de stedelijke elite van de stad Brugge.¹⁰² Het verwijst niet naar een individu, maar eerder naar een groep mensen in zeer algemene verwoordingen. Deze omschrijving impliceert het bestaan van een onderscheid tussen deze stedelijke elite en de edellieden die de ruggengraat vormen van de verhaallijn van de *Chronique artésienne*. Het geheel van deze kleine vermeldingen over individuen die niet tot de adel behoren zorgt voor een breuk in de adellijke cocon waarin de lezer zich bevindt. Ook in de rijmkroniek van Jan van Heelu zijn aanwijzingen te vinden voor individuen die niet tot de adel behoren en de gelijkenissen met de *Chronique artésienne* zijn in dit opzicht frappant. Ook in de rijmkroniek zijn deze aanwijzingen zeer schaars. Zo weet van Heelu zoals hierboven gezegd weinig te vertellen over de mannen die meestrijden met het voetvolk. Soms maakt hij melding van een *conroet* ook wel bekend als een gewapende bende of een soort legerafdeling, maar steeds opnieuw doet hij uitschijnen alsof dit gevolg enkel uit ridders bestaat. Het onderzoek van Matthew Bennett naar de ridderlijke cavalerie doet dit heel onwaarschijnlijk lijken. Hij stelde namelijk vast dat een ridderlijke cavalerie, ondanks eventuele betere bewapening en kracht, niks kon beginnen tegen een goed georganiseerde infanterie die in formatie bleef. Om oorlog te voeren was er volgens Bennett nood aan een gecombineerde wapenkracht waarin een ridderlijke cavalerie werd bijgestaan door boogschutters en kruisboogschutters omdat zij een infanterielinie een eerste breuk konden toedienen.¹⁰³ Dit alles zorgt ervoor dat het noodzakelijk wordt een *close reading* door te voeren op de rijmkroniek waardoor eventuele terloopse vermeldingen van niet-adellijken duidelijk worden. Op die manier blijkt dat er net als in de *Chronique artésienne* vaak in zeer algemene bewoordingen gesproken wordt over gewone lieden zoals bijvoorbeeld « *..folfc van ambachte..* ». ¹⁰⁴ Verder wordt er ook melding gemaakt van enkele sergeanten zoals in de *Chronique artésienne*. Er kunnen een negental sergeanten geteld worden, die herkenbaar zijn aan de term « *seriante* ». Het verschil met de *Chronique artésienne* is echter dat de sergeanten in de rijmkroniek meer een rol lijken te vervullen van schildknapen. In het volgende hoofdstuk zal dit verder behandeld worden, maar het zorgt ervoor dat er opnieuw onzekerheid bestaat over hun niet-adellijke status, ondanks de vele vermoedens ervan. Wat wel opvalt is dat deze sergeanten meer aandacht krijgen dan in de *Chronique artésienne* en dat ze vooral

---

¹⁰² F. Funck-Bretano, op. cit. p. 39

¹⁰³ M. Bennett, "The myth of the military supremacy of knightly cavalry", in: J. France (ed), *Medieval Warfare 1000-1300*, Aldershot, Ashgate, 2006, p 178, 182, 183

¹⁰⁴ J.F. Willems, op. cit. p. 73 (vers 1873)

voorkomen in een context waarin ze banieren dragen. Een voorbeeld is Bastijn van Nedermolen die de banier van Diest droeg alsook Claes van Ouden en Woutre vander Cappellen die beide de banier van Brabant droegen. Over deze laatste twee wordt uitdrukkelijk vermeld dat zij gezellen waren van een ridder.¹⁰⁵ Opvallend is ook dat een sergeant aan het begin van de strijd door hertog Jan I tot ridder geslagen werd, zijn naam is Hughe van Merlant.¹⁰⁶ Er kan hierbij echter niet gezegd worden dat hij door deze ridderslag een edelman werd, aangezien ridderschap in het hertogdom Brabant pas vanaf het midden van de veertiende en zeker pas vanaf de vijftiende eeuw adeldom impliceerde. Toch werd dit niet steeds zo gepercipieerd: zelfs in de vijftiende eeuw behoorde men voor velen pas tot de adel als men adellijke ouders had. Hierdoor werd de ridderslag in het hertogdom voor lange tijd niet aanvaard als een verheffing tot de adelstand.¹⁰⁷ Opnieuw toont dit aan dat adeldom geen vastomlijnd gegeven is, maar eerder moeilijk is om af te bakenen. Ook in *Le miroir* zijn uitingen te vinden van niet-adellijken, hoewel ook deze heel schaars zijn. Zo wordt er vaak melding gemaakt van enkele *borgois*, maar het is niet mogelijk dit in een exact cijfer weer te geven. Dikwijls wordt dit woord gebruikt met het adjectief *riche* of *honorable*. Wat wel opvallend is in *Le miroir*, in tegenstelling tot de andere twee kronieken, is dat het heel duidelijk wordt dat de klassieke oppositie adel en niet-adel niet langer volstond. Volgende passage uit *Le miroir* is hier een voorbeeld van: « *Et tes gens, assavoir teis borgois, ons nommoit les Grans; et les gens laburans des commons mestiers, on nommoit les Petis; »*¹⁰⁸ Het onderscheid tussen adel en niet-adel verdween niet echt, maar het raakte vervlochten met andere schema's, andere termen waren namelijk in omloop om een elite aan te duiden die niet tot de traditionele adel behoorde.¹⁰⁹ Van sergeanten is in deze kroniek geen sprake.

---

¹⁰⁵ J.F. Willems, op. cit. p. 213 (vers 5720 – 5729), over Bastijn van Nedermolen: J.F. Willems, op. cit. p. 290 (vers 7892 – 7896)

¹⁰⁶ J.F. Willems, op. cit. p. 176 (vers 4685), pas op p. 315 (vers 8608) wordt Hughe van Merlant genoemd omdat Jan van Heelu pas op het einde van zijn relaas de ruimte neemt om alle nieuwe ridders te vermelden die aan het begin van de strijd tot ridder zijn geslagen.

¹⁰⁷ J. Verbesselt, E. Van Ermen, R. Van Uytven, P. Janssens e.a., *De adel in het hertogdom Brabant*, Brussel, UFSAL, Centrum Brabantse Geschiedenis, 1985, p. 75, 79

¹⁰⁸ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 303, kapittel 605

¹⁰⁹ F. Buylaert en J. Dumolyn, "Beeldvorming rond adel en ridderschap bij Froissart en de Bourgondische kroniekschrijvers", in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 123 (2008), 4 p. 615

Tot nu heeft dit hoofdstuk zich vooral geconcentreerd op het identificeren van individuen om op die manier tot een beeld te komen van de adel in de kronieken. Dit leidde tot het abstraheren van zeer relatieve cijfers uit die drie kronieken. Het weergeven echter van individuen vormden voor de verschillende chroniqueurs, behalve natuurlijk voor Jacques de Hemricourt, niet het uitgangspunt. Het hoofddoel van Jan van Heelu en van de anonieme chroniqueur van de *Chronique artésienne* was het weergeven van bepaalde gebeurtenissen. In de rijmkroniek van Jan van Heelu worden bijvoorbeeld een negental sergeanten geteld, maar dit wil niet zeggen dat er slechts negen sergeanten hebben deelgenomen aan de slag bij Woeringen. Het wil zeggen dat die bepaalde sergeanten door Jan van Heelu zijn gekozen om opgenomen te worden in zijn verhaal. Dit geldt voor iedereen die voorkomt in de kronieken: zij zijn namelijk om een bepaalde reden geselecteerd om vermeld te worden. Meestal gebeurt dit uit noodzaak voor het verhaal, maar de redenen hiervoor zijn niet altijd even duidelijk. Zo worden dikwijls grote opsommingen gegeven van personen waarvan we slechts kunnen gissen naar de reden tot het schrijven hiervan. Waarom geeft de anonieme auteur van de *Chronique artésienne* een lijst van meer dan vijftig namen van slachtoffers aan Franse zijde en waarom neemt Jan van Heelu de moeite om helemaal op het einde van zijn kroniek op te sommen wie er allemaal door hertog Jan I tot ridder is geslagen vlak voor de strijd? Aangezien deze kronieken heel kort na de feiten zijn geschreven en de gebeurtenissen dus nog in het geheugen van tijdgenoten gegrift moeten staan, kunnen we vermoeden dat deze lijsten moeten zorgen voor een zekere naambekendheid. Dit geeft Jan van Heelu ook letterlijk aan in zijn rijmkroniek:

*«Om dat men daer mede sal
Na haer doot, overal,
Ewelijc mogen bekinnen
Die ghene, die holpen winnen
Den zeghe voor Woeronc, »¹¹⁰*

Naast naamsbekendheid maakt van Heelu op die manier duidelijk wie nieuw is in de ridderstand en de anonieme chroniqueur van de *Chronique artésienne* geeft op die manier aan wie partij vormde met de Franse koning en daarbij aan de ‘goede zijde’ meevocht. Opnieuw zijn deze lijsten het resultaat van een selectie van de hand van de chroniqueur en kunnen ze

---

¹¹⁰ J.F. Willems, op. cit. p. 304 (vers 8329 – 8333)

dus geen representatief beeld geven van de Luikse, Brabantse of Artesische samenleving van de dertiende en veertiende eeuw.

3.2 Belang adeldom

Het beeld van de adel in de drie kronieken wordt niet enkel bepaald door een zoektocht naar alle identificeerbare edellieden, maar ook door tal van andere concepten rond adellijkheid. Zaken zoals bloed, geslacht, huwelijkspatronen en stand geven ook aan welk beeld rond adeldom de kronieken oproepen. Het belang dat aan adeldom werd gehecht, is iets dat vooral sterk in *Le miroir* naar voor komt waardoor de kroniek van Jacques de Hemricourt hiervoor dan ook de voornaamste bron vormt.

In *Le miroir* valt al snel op dat alle edellieden die vermeld worden in de kroniek geen homogene klasse vormen. Iets wat door subtiele vermeldingen van rijkdom of adeldom duidelijk wordt gemaakt. Dit komt goed tot uiting bij de baanrotsen, die ook wel bekend staan als de top binnen de adellijke klasse. Daar zijn vermeldingen te vinden van een « *noble bannerés* » of een « *riches bannerés* », wat aangeeft dat niet alle baanrotsen gelijk zijn, maar dat de ene toch wat rijker of edeler is dan de andere. Ook bij ridders en schildknapen is op die manier een zekere hiërarchie merkbaar, maar dat zal verder in deze thesis aan bod komen.

Verder valt in *Le miroir* ook onmiddellijk de waarde op die aan het nageslacht, voorgangers en hun herinnering wordt gehecht. Rasse alle Barbe de Domartien bijvoorbeeld vond het heel belangrijk om een bepaald gebied te noemen naar zijn geslacht om op die manier zijn voorvaders te herdenken.¹¹¹ Ook in de rijmkroniek zijn enkele verwijzingen te vinden die duiden op het belang van verwantschap en herinnering. Jan van Heelu geeft in zijn tweede boek een verslag van de daden die de broers Gy en Hughe van Simpoel verricht hebben in de strijd. Deze daden zouden ervoor zorgen dat hun geslacht voor eeuwen lof zou kennen, wat volgens van Heelu zelfs helemaal gepast is.¹¹² Ook de ridder die Berthout van Mechelen genoemd werd, zou zich in de strijd zo goed en lang verweerd hebben dat hij voor lange tijd grote eer toebrecht aan zijn familie.¹¹³ Deze twee voorbeelden geven aan dat daden reflecteren

---

¹¹¹ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 9, kapittel 7. De regio die Rasse alle Barbe de Domartien naar zijn geslacht heeft genoemd, is vandaag ook gekend als Dommartin in Luik.

¹¹² J.F. Willems, op. cit. p. 280 (vers 7590 – 7612)

¹¹³ J.F. Willems, op. cit. p. 282 - 284 (vers 7668 – 7709)

op de status van een familie en haar geslacht. Latere generaties zouden dus kunnen genieten van het prestige dat Berthout van Mechelen of de broers van Simpoel gebracht hebben op hun geslacht. Ook Robert Stein geeft het belang van verwantschap en herinnering aan in zijn werk over de Brabantse historiografie. Volgens hem zetten de Brabantse hertogen enorm in op dynastieke historiografie omdat ze daar alle belang bij hadden. Hun status en aanzien zou des te meer stijgen wanneer meer mensen op de hoogte waren van hun illustere voorouders omdat status en aanzien niet verzekerd werden door persoonlijke inzet, maar door bloed.¹¹⁴ Toch kan dit niet gezien worden als een eenrichtingsverkeer. Latere generaties moeten namelijk voldoen aan de eisen die het prestige van hun familienaam over hen heeft gebracht. Opnieuw kan dit aangetoond worden aan de hand van een voorbeeld uit de rijmkroniek waarin Jan van Heelu een omschrijving geeft van de baanrots Geraert van Rotselaer. Hij was namelijk een afstammeling van een lijn van vrome ridders en hij moest als het ware bewijzen dat hij daar ook toe gerekend kon worden. De slag bij Woeringen was zijn uitgesproken kans om zich te bewijzen en van Heelu geeft aan dat hij vanaf dat moment ook tot die lijn van vrome ridders gerekend kon worden.¹¹⁵ De prestaties die van Rotselaer op het slagveld leverde moeten er dus voor gezorgd hebben dat hij zijn naam eer aan deed en aldus als een waardig lid werd beschouwd van zijn geslacht. Deze voorbeelden tonen aan dat de adellijke status bepaald werd door acties van voorouders, maar ook door individuele prestaties. Dit ligt helemaal in de lijn van de omschrijving die Buylaert aan adeldom geeft, namelijk een individuele sociale status die in hoge mate was ingebed in familiale structuren.¹¹⁶ Heel vaak wanneer in *Le miroir* verwezen wordt naar iemand die van adel is, wordt er verwezen naar zijn bloed en dus naar het geslacht waartoe de persoon in kwestie behoort. « *monssaignor Johan, saingnor de Wannerode et de Binkehem, qui estoit do noble sanc de Dyeste* » is hier een voorbeeld van.¹¹⁷ Om zo'n adellijke status door te geven was er natuurlijk nood aan een nageslacht en aan een erfgenaam die het patrimonium kon overnemen want de materiële basis van adeldom was echter de heerlijke machtsuitoefening die verbonden was aan een grondpatrimonium. Dit kon op twee manieren gebeuren ofwel gebeurde dit via het recht waarbij de oudste zoon alles erfde ofwel gebeurde dit volgens een gelijkwaardige verdeling van de goederen over alle

---

¹¹⁴ R. Stein “Historiografie en literatuur”, in: R. van Uytven (red.), *Geschiedenis van Brabant: van het hertogdom tot heden*, Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 133.

¹¹⁵ J.F. Willems, op. cit. p. 286 (vers 7789 – 7791)

¹¹⁶ F. Buylaert, *Eeuwen van ambitie*, p. 80

¹¹⁷ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 41 - 42, kapittel 38

kinderen. Voor het graafschap Vlaanderen gebeurde dit volgens het patrilineaire erfrecht waarbij de oudste zoon alles erfde, maar vanaf ca. 1300 kende dit recht een afzwakking die enerzijds voortkwam uit de wens van ouders om ook voor hun jongere kinderen te zorgen. Hierdoor gaven ze hun jongere zonen en dochters een kleiner recht op de feodale nalatenschap. Anderzijds zou op die manier ook alle verantwoordelijkheid om de familielijn biologisch door te geven niet meer alleen op de schouders van de oudste zoon rusten.¹¹⁸ Voor Frankrijk in de late middeleeuwen stond de mannelijke primogenituur centraal. Het voorbehouden van het grootste deel van de erfenis voor de oudste zoon werd opgevat als een middel om de rijkdom van de familie te behouden. Dit omdat een gelijkwaardige verdeling van goederen over alle kinderen meestal leidde tot een fragmentatie van het familiebezit wat op zich weer een bedreiging vormde voor de status van de adellijke familie.¹¹⁹ Voor het graafschap Artesië zijn geen expliciete vermeldingen te vinden over het erfrecht, maar het is steeds een regio geweest die onder Vlaamse of Franse invloed stond. Artesië vormde gedurende een lange periode een onderdeel van het graafschap Vlaanderen, maar vanaf 1237 tot 1383 vormde het een duidelijk te onderscheiden graafschap, los van het graafschap Vlaanderen, waarna het opnieuw fuseerde met Vlaanderen door de toevoeging van Artesië aan het Bourgondische hertogdom onder Filips de Stoute. Vermoedelijk leunt het erfrecht dat in het graafschap Artesië van toepassing was op het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw aan bij het Franse erfrecht omdat Artesië in die periode heel sterk verbonden was met Frankrijk en met de Franse monarchie terwijl Vlaanderen haar vijand werd, iets dat ook te merken is in de *Chronique artésienne*. Graaf Robert II van Artesië was zelfs één van de belangrijkste generaals onder Filips III en Filips IV.¹²⁰ Deze bevindingen kunnen natuurlijk niet doorgetrokken worden naar het hertogdom Brabant of het prinsbisdom Luik, maar voor dit laatste is er in *Le miroir* een unieke passage te vinden die hier een duidelijk licht op werpt: « *Item, ly dis messires Lambiers ly juvenes demorat sires d'Abéez; mais, par le gran nombre d'enfans que ses peires avoit et si predecesseurs, saingnors d'Abéez, avoient eut, ilh ne fut nint sy riches que ses devaintrains avoient esteit, car ses freires et sereurs orent pour leur astallement gran partie des hyretages de leurs jadis peire et*

---

¹¹⁸ F. Buylaert, *Eeuwen van ambitie*, p. 61,62, 80

¹¹⁹ D. Potter, *France in the later Middle Ages 1200 - 1500*, Oxford, Oxford University Press, 2003, p.185

¹²⁰ C. Small, "Artois in the late thirteenth century: a region discovering it's identity?". In: *Historical Reflections/Réflexions Historique*, 19 (1993), 2, p. 195, 201

meire. ».¹²¹ Deze passage spreekt duidelijk van een gelijkberechting van alle kinderen waarin zowel zonen als dochters recht hebben op een deel van de erfenis en niet alles naar de oudste zoon gaat. *Lambiers, sires d'Abéez* zou blijkbaar niet zo rijk zijn als zijn voorgangers omdat hij veel broers en zussen had die elk een groot deel van de erfenis kregen. De Hemricourt geeft niet mee wanneer deze *Lambier, sires d'Abéez* geleefd zou hebben, maar over zijn zoon Renars d'Abéez zijn wel enkele akten teruggevonden die dateren van 1323 en 1329 waarin hij als getuige optrad.¹²² Het geeft aan dat zijn vader zeker een kind geweest moet zijn van de dertiende eeuw, waardoor besloten kan worden dat deze gelijkberechting zeker op het einde van de dertiende eeuw al in voege geweest moet zijn, wat dus vroeger is dan in het graafschap Vlaanderen. Bovenstaande passage is uniek omdat dergelijke expliciete voorbeelden over het erfrecht in de rijkroniek van Jan van Heelu en de *Chronique artésienne* niet te vinden zijn. Voor de laatste regio die in deze thesis behandeld wordt, namelijk het hertogdom Brabant, kan op het einde van de dertiende eeuw toch met enige zekerheid het patrilineaire erfrecht vastgesteld worden. Robert Stein getuigt hiervan, maar het is ook af te leiden uit de erfopvolging van Hendrik III.¹²³ De titel hertog van Brabant ging na het overlijden van Hendrik III naar zijn oudste zoon Hendrik IV, terwijl zijn tweede zoon Jan daar beter geschikt voor was. Dit omdat, zoals van Heelu verduidelijkt, god Hendrik IV zowel op geestelijk als op lichamelijk vlak een letsel had bezorgd.¹²⁴

Om een adellijke status te kunnen doorgeven, moet er natuurlijk een nageslacht en een erfgenaam zijn. Vooral in *Le miroir* valt het belang op van het hebben van een erfgenaam. Dit wordt heel duidelijk geïllustreerd door de vele vermeldingen van personen « *qui morit sans hoir* », die gestorven zijn zonder erfgenaam. De Hemricourt geeft verschillende voorbeelden van mannen die sterven zonder erfgenaam, waardoor bezittingen verloren gaan of eventueel naar verre familieleden overgaan.¹²⁵ Indien er geen legitieme erfgenaam was, leek het geen probleem te zijn als er alleen maar onwettige kinderen waren. Dat was bijvoorbeeld het geval bij Conrar de Froidebixhe over wie de Hemricourt schrijft: « *Conrar n'est demoreis nus hoirs*

---

¹²¹ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 150, kapittel 221

¹²² C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 45 (voetnoot) en p. 150

¹²³ R. Stein "Historiografie en literatuur", p. 133

¹²⁴ J.F. Willems, op. cit. p. 22 - 23 (vers 497 - 542)

¹²⁵ Voorbeelden: C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 25, kapittel 24 en p. 131, kapittel 178

legitime, mais ilh en sont pluseurs bastars et bastarde ». ¹²⁶ Dergelijke voorbeelden komen in de rijmkroniek van Jan van Heelu en de *Chronique artésienne* nauwelijks voor. De enige keer wanneer in de rijmkroniek de kinderen van een heer genoemd worden, gaat dit over de kinderen van de hertog Hendrik III, wat natuurlijk helemaal in lijn is van het verhaal dat deels ingaat op de genealogie van Jan I.

Dat het hebben van kinderen en dus van erfgenamen heel belangrijk werd geacht, komt vooral goed tot uiting in *Le miroir* waarin de Hemricourt lijkt aan te geven dat het goed was als men jong huwde omdat men op die manier veel kinderen kon krijgen. Een meisje dat op veertienjarige leeftijd huwde was dan ook geen uitzondering. ¹²⁷ Voor de studie van het adellijke huwelijksgedrag komt *Le miroir* naar voor als de belangrijkste bron in vergelijking met de andere twee kronieken. Daarin is een zeer uitzonderlijk fragment te vinden over de regeling van een huwelijksovereenkomst. Een rijke weduwe genaamd *Le Franke Damme de Noefcasteal* zou naar *Otton, sires de Warfezéez* zijn toe gestapt om haar dochter uit te huwelijken. Ze zou eerst een maaltijd hebben genuttigd met Otton, waarna ze een geheime kamer betrad om te vragen naar de jongste zoon van Otton. Hij had namelijk vier zonen en hij begreep niet waarom ze naar zijn jongste zoon vroeg, zijn oudste zoon zou namelijk veel meer erven. *Le Franke Damme* antwoordde daarop dat ze reeds heel wat rijkdom bezat en haar dochter zou daar verder geen nood aan hebben. De jongste zoon Ystasse, was de man die haar het meeste aanstond. De Hemricourt omschrijft Ystasse als de dapperste en de mooiste en hij zou zo gracieus geweest zijn dat iedereen van hem hield omwille van zijn goede deugden. ¹²⁸ In welke mate de Hemricourt deze huwelijksregeling heeft opgesmukt is natuurlijk moeilijk te achterhalen, toch vallen enkele zaken op zoals het rituele karakter van een huwelijksregeling. Zo delen de ouders die het huwelijk regelen eerst een maaltijd, waarna ze een geheime of aparte kamer betreden om het huwelijk praktisch uit te werken. Vermoedelijk worden dan de financiële zaken besproken. Ook valt op dat een rijke weduwe initiatief kan nemen tot het regelen van een huwelijksovereenkomst voor haar kinderen. In deze passage is rijkdom geen probleem, maar heel veel huwelijken worden hier wel om gesloten. Zo schrijft de Hemricourt over Johans de Lardier die zijn kinderen uithuwelijkte naargelang de hoeveelheid land die

---

¹²⁶ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 191, kapittel 304 (Froidebixhe zou volgens Borman en Bayot Froidebise zijn, nabij Waremmé)

¹²⁷ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 133 - 134, kapittel 181 - 182

¹²⁸ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 126 - 127, kapittel 172

men aanbood.¹²⁹ Ook kon een huwelijk gebruikt worden als middel om vrede te verkrijgen tussen twee families die een vete met elkaar hadden. Hiervan geeft de Hemricourt een voorbeeld uit 1243 waarbij de zoon van een vermoorde vader huwt met de dochter van de moordenaar van die vader.¹³⁰ Niet alleen voor vrede, maar ook voor oorlog werd er gehuwd. Eén van de weinige voorbeelden uit de rijmkroniek getuigt hiervan:

*« Dat dien grave Reinoude
Van Gelre sire dochter soude
Gheven te wive den grave Ghi
Van Vlaenderen; want daer bi
Waenden si soe sterc werden,
Datsi den hertoghe verherden souden »¹³¹*

Dit fragment geeft aan dat het huwelijk tussen de dochter van de graaf van Vlaanderen, Gwijde van Dampierre, en Reinoud, de graaf van Gelre zorgde voor een verbond dat de hertog van Brabant diende te verzwakken of te vermoeien zoals Jan van Heelu het aangeeft. Om dan opnieuw over te gaan naar *Le miroir*, verschijnen naar het einde toe de woorden « *de sa volenteit* », wanneer de Hemricourt spreekt over het huwelijk van Katerrine, dochter van Johan Askaro en Colart le Boiegne.¹³² Omdat dit niet eerder voorkwam in de kroniek lijkt het alsof het maar heel zeldzaam was dat een huwelijk plaatsvond met de wil van bruid en bruidegom. Zo schrijft de Hemricourt dikwijls over dochters die letterlijk gegeven werden aan hun toekomstige man: « *Quant elle fut en estat de marier, ilh le donont à monssaingnor Rasson, saingnor de Warfezéz* ». ¹³³ Het doet natuurlijk de vraag stellen naar liefde en dan valt op dat daar nauwelijks over gesproken wordt in *Le miroir*. Eén keer maakt de Hemricourt melding van een huwelijk uit liefde en dan gebeurde het « *sains le conseilhe de ses amis* », waardoor hij een lichte afkeuring weergeeft tegenover dat huwelijk uit liefde.¹³⁴ Hierdoor wordt het plots ook duidelijk dat niet alleen ouders huwelijken regelen, maar dat ook vrienden

---

¹²⁹ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 87, kapittel 98

¹³⁰ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 440 - 441, kapittel 919

¹³¹ J.F. Willems, op. cit. p. 106 - 107 (vers 2805 - 2811)

¹³² C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 435, kapittel 903

¹³³ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 453, kapittel 953

¹³⁴ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 133, kapittel 182

daar een belangrijke rol in spelen. Een tweede veelbetekenend verhaal over een huwelijk uit liefde dat de Hemricourt vertelt, gaat over Johan de Bernalemont die huwde uit liefde met een vreemde en arme vrouw toen hij ongeveer zeventig jaar was. Hij kreeg zelfs nog kinderen, maar de Hemricourt lijkt de hele affaire uiteindelijk goed te praten omdat de zonen van het eerste huwelijk van Johan de Bernalemont geen erfgenamen hadden.¹³⁵ Vermoedelijk keurt de Hemricourt dit huwelijk niet enkel af op basis van liefde, maar ook omdat de vrouw arm was. Het lijkt heel belangrijk te zijn dat een huwelijk de status van de familie en haar geslacht in stand kon houden. De vele vermeldingen in *Le miroir* over mensen die huwen onder of boven hun *estat* of stand getuigen daarvan.

3.3 Besluit

De bedoeling van dit hoofdstuk was om te kijken welk beeld wordt geschetst van de adel in de drie kronieken. Adeldom werd gepercipieerd als een status die meestal verbonden werd aan een zekere rijkdom zoals land, dat van generatie op generatie overgeleverd moest worden, maar in de drie kronieken is het vooral een status die verbonden leek te zijn aan familie en geslacht. Het is een status die men op verschillende manieren in stand probeerde te houden omdat elke generatie daar opnieuw aan diende te werken om op die manier de adellijke status hoog te houden. Dit kon door glorieuze daden op het slagveld, maar ook door een gepast huwelijk en een erfgenaam. Voor een adelman was het de norm om zoveel mogelijk kinderen te krijgen, op die manier werd het voortbestaan van het geslacht opnieuw met een generatie verzekerd. Voor de tijdgenoot moet het duidelijk geweest zijn wie tot de adel behoorde, voor de historicus niet. Zo werd een adellijke terminologie om edellieden aan te duiden bijzonder weinig gebruikt, maar zijn ook niet alle personen die te vinden zijn in de kronieken (burg)graven, baronnen, baanrotsen of hertogen. Toch blijkt het ook niet eenvoudig te zijn om iedereen in de kroniek aan te duiden die niet van adel is. Ook de aanspreektitels die in de drie kronieken gebruikt worden geven hier (nog) geen zicht op, maar kunnen vaak eerder beschouwd worden als een indicatieve factor om adeldom te bepalen tot verder onderzoek hier meer inzicht over kan geven. Over het algemeen kan over de identificatie van edellieden besloten worden dat de meerderheid van de personen die in de verschillende kronieken voorkomen zich in een grijze zone blijken te bevinden waarin ze niet met zekerheid tot de adel of de niet-adel gerekend kunnen worden.

---

¹³⁵ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 414 - 415, kapittel 845

4 BEELD VAN RIDDERSCHAP IN DE KRONIEKEN

4.1 Algemeen

Om een eerste beeld te krijgen van de ridderschap is het opnieuw interessant om eens te kijken naar de totale bronpopulaties van de drie kronieken. Zoals eerder ook al werd vermeld, kent de *Chronique artésienne* een ridderaantal van 60 ridders, de rijmkroniek telt 124 ridders en *Le miroir des nobles de Hesbaye* telt 378 ridders. Het geeft aan dat ongeveer een vijfde van alle personen die voorkomen in de *Chronique artésienne* ridders zijn, voor de rijmkroniek komt dit neer op één derde en voor *Le miroir* op één tiende. Opvallend is hierbij dat voor de rijmkroniek en *Le miroir* meer personen geïdentificeerd kunnen worden als ridder dan als edelman of vrouw. De *Chronique artésienne* vormt hierop de uitzondering want daar kon ongeveer de helft als van adel geïdentificeerd worden. Opnieuw moet hier gezegd worden dat dit een heel algemeen en geen exact beeld geeft. Ook gaat het hier louter om de expliciete vermeldingen van ridders, daarnaast maken de chroniqueurs nog melding van een aantal mannen die vermoedelijk ridder zijn, maar waarvan dit niet expliciet vermeld wordt. Voor de *Chronique artésienne* kunnen op die manier nog ongeveer 26 mannen geteld worden die vermoedelijk ridder zijn, de rijmkroniek telt er zo'n 62 en *Le miroir* telt er ongeveer 53. Het lage cijfer van *Le miroir*, ondanks de grote bronpopulatie van de kroniek, is te wijten aan de thematiek die anders is dan de *Chronique artésienne* en de rijmkroniek. Doordat deze laatste twee kronieken in belangrijke mate gericht zijn op oorlog en strijd zullen vermoedelijke ridders sneller herkend worden dan in een kroniek die gericht is op het geven van een genealogie van de Haspengouwse adel.

4.2 Ridderlijke hiërarchie

Wat betreft de adellijkheid van deze ridders kan opnieuw verwezen worden naar het vorige hoofdstuk waarin slechts een handvol ridders met zekerheid als edellieden gedefinieerd kunnen worden. Voor de *Chronique artésienne* zijn dit acht ridders, twaalf voor de rijmkroniek en voor *Le miroir* zijn dit 35 ridders. De eis van een schriftelijke zekerheid die in deze thesis beoogd wordt, in combinatie met de beperking van drie bronteksten, leidt ertoe dat adeldom en ridderschap als twee verschillende zaken behandeld moeten worden. Er zijn in de drie kronieken namelijk te weinig aanwijzingen te vinden of alle ridders van adel zijn. Wel

bestaan er sterke vermoedens dat adeldom en ridderschap samengaan. Zo is er in *Le miroir* een passage te vinden waar een man plots in de mogelijkheid komt een bepaald gebied te erven omdat zijn neef als enige zoon kwam te sterven zonder erfgenamen. De man mocht het gebied erven op twee voorwaarden. Ten eerste moest hij zijn voornaam veranderen naar de naam van zijn overleden neef om hem te herinneren en ten tweede moest hij ridder worden.¹³⁶ Ridderschap lijkt hier geen vereiste te zijn, maar het lijkt eerder gepast te zijn dat de man het ridderschap aannam. Dit zou in de veertiende eeuw hebben plaatsgevonden, veel later dan de periode waarin de gebeurtenissen van de andere twee kronieken zich voordeden. Het zorgt ervoor dat we van dit ene voorbeeld geen regel kunnen maken en dat we ook niet van een ridderadel kunnen spreken. Wel kunnen de ridders die in de kronieken voorkomen bestudeerd worden als een sociale groep en kan dus gesproken worden van een ridderklasse waarin een zekere hiërarchie wordt weergegeven die voornamelijk verbonden lijkt te zijn met adeldom en rijkdom.

4.2.1 Interne ridderlijke hiërarchie

Een eerste onderscheid is te vinden binnen de ridderklasse zelf, vandaar dat dit onderdeel de interne ridderlijke hiërarchie wordt genoemd. Zo is er in de drie kronieken steeds sprake van banierridders. In het voorgaande hoofdstuk werd al gesproken over de baanrotsen als een soort superedelen en het is ook op die manier dat banierridders gezien moeten worden: als een soort top binnen de ridderklasse. Belangrijk hierbij is dat niet elke baanrots ridder is, een onderscheid dat ook in de drie kronieken duidelijk wordt aangegeven. Eén van de voornaamste kenmerken van een banierridder is dat hij in tijden van oorlog mannen kon oproepen die onder zijn bevel moesten vechten. Op die manier hadden de banierridders een soort privéleger tot hun beschikking, een leger dat ze niet steeds moesten gebruiken in dienst van hun heer zoals de koning, hertog of graaf. Mario Damen onderzocht de baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw en stelde vast dat deze privélegers voornamelijk waren samengesteld door hofpersoneel, ambtenaren, leenmannen en inwoners van de heerlijkheid die in staat waren de wapens op te nemen.¹³⁷ Voor zijn onderzoek naar de vijftiende eeuw geeft hij zelf al aan dat het gevaarlijk is conclusies die hij maakt voor het einde van de

---

¹³⁶ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 131, kapittel 178

¹³⁷ : M. Damen, "Heren met banieren: de baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw", p. 149 - 150

vijftiende eeuw door te trekken naar het begin van de vijftiende eeuw. Dit zorgt ervoor dat de samenstelling van de privélegers van de banierridders die Damen opstelde ook niet zo maar naar de dertiende en veertiende eeuw geprojecteerd kan worden, maar het geeft wel een algemeen beeld van hoe zo'n privéleger eruit kon zien. De rijmkroniek van Jan van Heelu blijkt voor deze samenstelling van de privélegers van banierridders de belangrijkste bron te zijn want er wordt duidelijk gemaakt dat ook ridders tot het privéleger van een banierridder behoren. Zo wordt Jan van Kuc vermeld als banierridder met een eigen *conroet* waar de ridders Herman van Leiden en Goeswijn van Steine toebehoorden. Opvallend aan dit gevolg is echter dat hier ook twee banierridders deel van uitgemaakt zouden hebben. Deze twee banierridders waren Jan van Erle en Jan van Hoesdinne.¹³⁸ Het geeft aan dat er zelfs binnen de hoogste categorie van ridders nog een onderscheid te vinden is waarin bepaalde banierridders een hogere positie krijgen dan andere banierridders. De definitie die Poncelet aan een baanrots gaf, kan helpen bij de interpretatie hiervan. Hij definieert een baanrots namelijk als een erfelijke kwaliteit die verbonden is met een bepaald grondgebied.¹³⁹ De grote van dat grondgebied geeft dan ook aan hoeveel mensen onder de heerschappij van die baanrots leven. Hoe groter het grondgebied, hoe meer mensen daar zullen leven en hoe meer strijders een banierridder zou kunnen oproepen in tijden van oorlog. Vermoedelijk heeft dit onderscheid dus te maken met rijkdom. Zowel in de rijmkroniek als in *Le miroir* zijn er voorbeelden te vinden van dubbele banieren, wat zou betekenen dat een man twee territoria erfde die hem baanrots zouden maken. In de rijmkroniek staat gewoon de vermelding:

*« Hare conroet hadde twee banieren,
daer onder hilden ridderen stout »¹⁴⁰*

Het geeft enkel aan dat een bepaald militair gevolg twee banieren droeg waaronder verschillende ridders streden. Vermoedelijk handelt deze passage over het gevolg van een zekere Molrepas die door van Heelu een expliciete vermelding krijgt als zijnde ridder, maar door deze passage is het aannemelijk dat Molrepas eerder een banierridder was. Deze twee verzen zijn trouwens typisch voor van Heelu waarin hij lijkt aan te geven dat dit gevolg enkel uit ridders bestaat en niet uit voetvolk. In *Le miroir* is een duidelijkere passage te vinden van

---

¹³⁸ J.F. Willems, op. cit. p. 300 - 302 (vers 8225 - 8286)

¹³⁹ E. Poncelet, "Introduction", p. CXCIII C en C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 100, kapittel 123

¹⁴⁰ J.F. Willems, op. cit. p. 266 (vers 7214 - 7215)

een man met een dubbele banier: « *bannerés de doble banier, monssaingnor Johan, saingnor de Rochefort et d'Agymont* ». ¹⁴¹ De twee kronieken vullen elkaar hier goed aan want in *Le miroir* wordt duidelijk dat een dubbele baanrots verwijst naar de eigendom van twee territoria, terwijl de rijmkroniek aangeeft dat ook ridders behoren tot het gevolg van een baanrots of banierridder. De vermelding van zo'n dubbele baanrots is zeer uniek, vooral omdat vermeldingen van baanrotsen en banierridders op zich al niet zo vaak voorkomen in de drie kronieken. In de *Chronique artésienne* bijvoorbeeld zijn er zelfs geen baanrotsen bekend, alleen maar *chevaliers banerés* of banierridders. ¹⁴² Omdat ze worden weergegeven in een lijst met hertogen, graven en prinsen kunnen ze moeilijk geïdentificeerd worden. Voor de andere twee kronieken lijkt dit minder een probleem te zijn. Voor de rijmkroniek van Jan van Heelu worden dertien baanrotsen geteld waarvan slechts vijf ook als banierridder bekend zijn. Over de overige acht baanrotsen bestaan bovendien sterke vermoedens dat ook zij ridders zijn. Deze zijn overigens ook allemaal te vinden in de tweede bijlage waarin een opsomming te vinden is van alle vermeldingen van (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen die in de rijmkroniek voorkomen. In *Le miroir* kunnen 34 baanrotsen geteld worden waarvan 17 worden omschreven als een *chevalier banis* of banierridder, wat opnieuw weinig is voor haar grote bronpopulatie. Het mag duidelijk zijn dat niet iedereen banierridder was, slechts een minderheid van alle ridders van de drie kronieken kunnen daartoe gerekend worden.

Als de banierridders tot de rijkste ridders behoren, moeten er ook ridders staan op het andere uiteinde van het sociale continuüm, namelijk de armere ridders. Zij zijn vooral te vinden in *Le miroir*, volgende passage is daar een voorbeeld van: « *Et puys sy departit ly sires de Cleiremont si largement de ses biens alle engliese delle Vaz Saint Lambiert que sy hoirs demoront simples chevaliers.* ». Deze zin komt uit een passage die de Hemricourt schrijft over de graven van Duras waarover de uitgevers van *Le miroir* echter meegeven dat wat de Hemricourt hierover schrijft onjuist is en niet blijkt te kloppen met de diplomatieke documenten uit die periode, die de Hemricourt volgens de uitgevers niet kon kennen. ¹⁴³ Toch is dit een nuttige passage om een beeld te krijgen over armere ridders omdat het aangeeft dat een gebrek aan goederen leidde tot de bestempeling van een man als een *simple chevalier*. Ook blijkt dat deze betiteling als een echte status werd beschouwd: « *par grant multitude d'enfans, furent les terres teilement demembrées et departie que chis qui demorat sires de*

---

¹⁴¹ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 100, kapittel 123

¹⁴² F. Funck-Bretano, op. cit. p. 49

¹⁴³ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 146, kapittel 215

Hozemont, ne poiient tenir l'estat que d'on simple chevalier ».¹⁴⁴ Opnieuw wordt hierbij de gelijkwaardige verdeling van goederen over alle kinderen bevestigd, maar het is net omwille van deze gelijkwaardige verdeling dat diegene die de titel *sires de Hozemont* erft een zodanig kleine erfenis krijgt dat hij slechts de status van een eenvoudige ridder kan onderhouden. Materiële rijkdom blijkt dus een definiërende factor te zijn in de status en het aanzien van een ridder. Er wordt steeds gesproken van een eenvoudige ridder, maar wanneer ridders vergeleken worden met elkaar wordt wel gesproken in termen van armoede. Wanneer de Hemricourt het verhaal vertelt over een huwelijk dat de geslachten van de Awans en de Waroux met elkaar moet verbinden, vertelt hij over de mogelijke bruidegom in kwestie, Ystasse: « *c'estoit uns povres chevaliers al regart de monssaingnor de Serainge* ».¹⁴⁵ Vermoedelijk was deze Ystasse geen echte arme ridder, maar hij was zeker minder vermogend dan de man die hier *monssaingnor de Serainge* wordt genoemd. Dit moet « *Thiry de Haneffe, saingnor de Serainge le Casteal* » geweest zijn, over wie de Hemricourt nog vermeldt dat « *qui estoit banneres et riches de VI^M roiaz par an* ».¹⁴⁶ Zoals hierboven werd gezien, vormden de baanrotsen en banierridders slechts een minderheid van de drie totale bronpopulaties en behoorden ze tot de top van de adel, hierdoor was het waarschijnlijk niet moeilijk om als ridder minder vermogend of 'armer' te zijn dan een baanrots of banierridder. In de *Chronique artésienne* en de rijmkroniek komen gelijkaardige vermeldingen van eenvoudige of arme ridders niet voor, maar toch is in de *Chronique artésienne* een aanwijzing te vinden die een dergelijke hiërarchie ondersteunt. Zo wordt op een zeker moment melding gemaakt van een aantal mannen die in de strijd gestorven zijn: « *Et là laissierent mors tous les prinches et les chevaliers qui chi après sont nommé, sans l'autre chevalerie et autres gentiex hommes et gent de piet* ».¹⁴⁷ Door de daarop volgende zin weten we dat de chroniqueur met *chevaliers* de banierridders bedoelt, maar het is net de vermelding van « *l'autre chevalerie* » die een hiërarchie doet vermoeden binnen de ridderklasse, namelijk tussen de banierridders en wat de andere ridderschap genoemd wordt. Vermoedelijk wordt hier enkel een onderscheid bedoeld tussen de banierridders en de andere ridders die in de kroniek vermeld worden. Een opmerkelijk voorbeeld dat de hiërarchie tussen ridders verder ondersteunt, komt uit de rijmkroniek waarin sprake is van een ridder die Willem van Liere heet en die door van Heelu

¹⁴⁴ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 239, kapittel 428

¹⁴⁵ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 26, kapittel 25

¹⁴⁶ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 26, kapittel 25

¹⁴⁷ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 49

als *bacheleer* wordt omschreven.¹⁴⁸ De betekenis van een *bacheleer* staat niet vast en is vaak onduidelijk. Jean Flori omschrijft een *bacheleer* als iemand die niet altijd een ridder is, noch altijd een krijger, een edelman, een bediende, een vazal of een man zonder eigendom. Waar hij wel zeker van is, is het feit dat een *bacheleer* een jonge man was. Christiane Marchello-Nizia gaat met deze omschrijving van Flori nog een stap verder en geeft aan dat een *bacheleer* een jonge man was die of op sociaal vlak of op professioneel vlak zich in een transitie bevond waardoor zijn huidige status van korte duur was. Zo zou hij zich bijvoorbeeld kunnen bevinden in een stadium voor het huwelijk of voordat hij zichzelf heer mag noemen van een bepaald gebied.¹⁴⁹ Het kan opgevat worden als een soort tussenfase waarin materiële of sociale rijkdom nog niet helemaal bereikt is, maar in de toekomst verzekerd zou zijn. Van Willem van Liere kan met zekerheid gezegd worden dat hij een jonge ridder was. Zijn deelname aan de slag bij Woeringen zal zijn moment geweest zijn om zichzelf te bewijzen en om eer te vergaren. Van Heelu geeft ook aan dat Willem van Liere daar grote daden verrichtte.¹⁵⁰ Het zou zijn kans geweest zijn om uit de fase van transitie te geraken en eventueel door de hertog beloond te worden voor zijn prestaties. Over dit laatste wordt in de rijmkroniek niks meer gezegd, maar moet een studie die ook gebruik maakt van bronnen anders dan kronieken, meer inzicht bieden.

Het is belangrijk hier nog eens te onderstrepen dat de ridders die in de kronieken voorkomen reeds geselecteerd waren door de chroniqueurs. De ridders die met naam genoemd worden, vormen eerder een minderheid van het totale aantal ridders dat moet meegevochten hebben met de Franse koning in Kortrijk in 1302 of de ridders die aan de zijde van de Brabantse hertog Jan I vochten bij de slag van Woeringen in het jaar 1288. In de *Chronique artésienne* bijvoorbeeld wordt heel vaak melding gemaakt van groepen ridders zonder dat hierbij namen worden genoemd en zonder dat we iets weten over de omvang van die groepen ridders. Bij de ridders die wel vermeld worden in de kronieken kan dus een duidelijk interne ridderlijke hiërarchie vastgesteld worden. Er zijn de heel rijke ridders en de eenvoudige ridders en daartussen bevindt zich het gros van de ridders die in de drie kronieken voorkomen zonder enige vermelding over hun materieel vermogen. Deze zullen zich ook op een andere manier van elkaar onderscheiden, maar dit komt verder in deze thesis nog aan bod.

---

¹⁴⁸ J.F. Willems, op. cit. p. 284 (vers 7721 - 7730)

¹⁴⁹ C. Marchello-Nizia, "Courtly chivalry", in: G. Levi en J-C. Schmitt, *A history of young people in the West 1: ancient and medieval rites of passage*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 1997, p.143

¹⁵⁰ J.F. Willems, op. cit. p. 284 (vers 7722 - 7723)

4.2.2 Externe ridderlijke hiërarchie

Een tweede onderscheid dat bestaat met betrekking tot de ridderschap noemt hier de externe ridderlijke hiërarchie en heeft betrekking op een zeer klassiek onderscheid, namelijk dat tussen de ridders en de schildknapen. Het wordt hier een klassiek onderscheid genoemd omdat het een onderscheid is dat zeer wijdverspreid is en in alle schoolboeken te vinden is. Daarin wordt het beeld weergegeven van de schildknaap als een jonge man in dienst van een ridder. Hij zou die ridder bijstaan, maar op die manier ook het ridderschap leren. Later zou hij dan ook tot ridder geslagen worden. Dergelijk zwart-witbeeld komt enkel nog voor in sprookjes en is in de kronieken al helemaal uit den boze. De term schildknaap wordt niet gebruikt in de drie kronieken die hier bestudeerd worden, toch zal het verder gebruikt worden omdat dit een eenvoudige noemer is voor de verschillende termen die gebruikt worden om een schildknaap aan te duiden.

Volgens Matthew Bennett zou een schildknaap in de elfde en de twaalfde eeuw vooral een beschrijving zijn van een job, waarbij het niet zozeer naar een bepaalde status verwees. De schildknaap zou uiteindelijk wel een sociale status impliceren net onder die van ridder, maar volgens Bennett was dit een zeer gradueel proces dat nog helemaal niet was vervolledigd op het einde van de dertiende eeuw. James Clarke Holt geeft zelfs aan dat dit pas vervolledigd zou zijn in de veertiende en niet het einde van de dertiende eeuw.¹⁵¹ Een aantal historici lieten zich voor de militaire taken van een schildknaap leiden door *La Règle de Temple*, een compilatie van tempelierstatuten die zijn overgeleverd van het midden van de dertiende eeuw. Deze statuten zouden bijvoorbeeld aangeven dat een schildknaap niet tot de ridderklasse behoorde, dat ze betaald werden voor hun werk en dat hun voornaamste taak het verzorgen was van de paarden van de ridder. Een ridder had dan ook schildknapen naargelang het aantal paarden dat hij had. Zo zou hij één of twee schildknapen gehad hebben wanneer hij drie of vier paarden had. In de strijd reed één schildknaap met het reservepaard achter de linie, indien het paard van zijn meester ten onder ging, kon de schildknaap hem snel een nieuw brengen. De andere schildknaap zorgde voor het materiaal en voor de overige paarden, als die er nog waren. Een schildknaap mocht zeker niet vechten in de strijd, het zou een lafhartige indruk

---

¹⁵¹ M. Bennett, "The status of the squire: the Northern evidence", in: C. Harper-Bill en R. Harvey (eds), *The ideals and practice of medieval knighthood I: papers from the first and second Strawberry Hill conferences*, Woodbridge, The Boydell Press, 1986, p. 10 - 11

nalaten op zijn meester.¹⁵² Zoals het hier lijkt beschreven te zijn, moet een schildknaap een soort bediende geweest zijn. Dit is ook wat David Crouch schrijft want volgens hem zou een schildknaap in de eerste helft van de dertiende eeuw nog gezien kunnen worden als een soort huiselijke bediende.¹⁵³ Pas vanaf de dertiende eeuw komen de eerste tekenen op dat de schildknaap een sociale status zou betekenen onder de status van ridder. Crouch vond dat dit in Frankrijk duidelijk werd in de oorkonden waar *domicellus* werd gebruikt om bepaalde schildknapen te benoemen, wat het verkleinwoord is van de ridderlijke *dominus*. Dit verschil in terminologie wat een verschil in status weergeeft, is volgens Crouch iets dat voornamelijk in het Latijn vastgesteld kan worden en niet in de volkstalen.¹⁵⁴ De kronieken die in deze thesis bestudeerd worden zijn allemaal in de volkstaal en daarin blijkt dat voor het Middelfrans de terminologie vrij eenduidig is. Een schildknaap wordt steeds *escuier* of *escuwier* genoemd, maar in het Middelnederlands is dit minder het geval. Er wordt bijvoorbeeld gesproken van *cnapen*, wat aanvankelijk gezien werd als een schildknaap, maar er zijn nog andere termen. Om het beeld van deze schildknapen in de kronieken te bestuderen, is het interessant dit op een chronologische manier te doen omdat op die manier eventuele periodieke verschillen in de status van de schildknapen duidelijk worden.

Voor de rijmkroniek valt al snel op dat ridders nooit alleen lijken te zijn. Ofwel worden ze vermeld met *genote*, *seriante*, *knechte*, *cnapen* of *magen*. *Magen* is bekend vanuit de uitdrukking « *vrienden ende maghen* » wat verwijst naar de kring verwanten langs de zijde van zowel de moeder als de vader, maar ook vrienden en knechten worden daartoe gerekend.¹⁵⁵ Het gebruik van de term *genote* hangt hier deels mee samen want dit wordt in de rijmkroniek eerder vertaald als *familiars*.¹⁵⁶ Dan komt de vraag wat het verschil is tussen *seriante*, *knechte* en *cnapen*. Een bepaalde passage uit de rijmkroniek zou hier meer inzicht over kunnen geven, namelijk:

« *een seriant, des hertogen knecht van Brabant* »¹⁵⁷

---

¹⁵² M. Bennett, op. cit. p. 5 - 6 en M. Prestwich, "Miles in armis strenuus: the knight at war", in: J. France (ed), *Medieval Warfare 1000-1300*, Aldershot, Ashgate, 2006, p. 198

¹⁵³ D. Crouch, *The image of aristocracy in Britain*, p. 167

¹⁵⁴ D. Crouch, op. cit. p. 169-170

¹⁵⁵ F. Buylaert, *Eeuwen van ambitie*, p. 70

¹⁵⁶ J.F. Willems, op. cit. p. 24

¹⁵⁷ J.F. Willems, op. cit. p. 234 (vers 6309 - 6310)

Het lijkt aan te geven dat een *seriant* een soort knecht was, in deze passage in dienst van de hertog van Brabant. Van Heelu geeft echter nog een vers mee waardoor het lijkt alsof sergeanten en knechten toch nog twee verschillende functies waren:

« *Want hi hilt seriante ende knechte* »¹⁵⁸

Deze vers handelt over Hendrik IV die na zijn troonsafstand zijn dagen sleet in een abdij, waar hij geen leven zoals de monniken leidde, maar zich net liet bijstaan door sergeanten en knechten. Hierbij lijkt een knecht eerder opgevat te moeten worden als een bediende van Hendrik IV. Dit zijn ondertussen twee tegenstrijdige betekenissen in verband met knechten, maar er zijn nog passages te vinden die aantonen dat knechten geen eenduidige betekenis lijken te hebben:

« *Dat wert al van bloten knechten,
Die daer niet en waren bracht om vechten* »¹⁵⁹

Het geeft aan dat de knechten ongewapend waren en dat het niet de bedoeling was dat zij gingen vechten. Hierdoor lijkt de betekenis van deze knechten parallel te zijn aan de betekenis die gegeven wordt aan de schildknapen zoals in *La Règle de Temple* wordt weergegeven. Een paar verzen verder schrijft van Heelu echter het volgende:

« *Maer thant meerde haer conroot
Van knechten, die oec waren bloot,
Ende liever wouden kiezen die doot,
Dan si weken door enegen noot.
Sou wouden si die doot kiezen,
Eer Brabant soude sijn eere verliesen
Soe woudense liever alle sterven.
Beide met haecsen ende met swerden;
Den standaert dapperlike ter erden.* »¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ J.F. Willems, op. cit. p. 26 (vers 576)

¹⁵⁹ J.F. Willems, op. cit. p. 229 (vers 6170 - 6171)

¹⁶⁰ J.F. Willems, op. cit. p. 229 - 230 (vers 6185 - 6194)

Hierin geeft van Heelu plots aan dat de knechten een *conroot* of een gevolg vormden en tot de aanval overgingen. Ook wordt gezegd dat ze liever stierven met bijlen en zwaarden, wat kan opgevat worden dat ze liever stierven met bijlen en zwaarden in de hand of dat ze de bijlen en zwaarden van hun tegenstander wilden ontmoeten zonder vrees om te sterven. In de vorige passage werd *bloten knechten* vertaald als ongewapende knechten. Hier bestaat er meer onzekerheid over de knechten en het al dan niet dragen van wapens waardoor *bloot* in deze context meer het gebrek aan wapenuitrusting lijkt te betekenen. De knechten willen in deze passage de standaard van de aartsbisschop van Keulen neerhalen die op een wagen staat. De aanval van deze knechten schrijft van Heelu toe aan het feit dat zij allemaal van Brabant waren en, als het zo genoemd mag worden, een zeker patriotisme in hen naar boven kwam:

« *Si volgeden na haeren aert te rechte;*
Want si waren van den gronde van Brabant »¹⁶¹

In de rijmkroniek wordt de term knecht dus gebruikt om de functie van een sergeant aan te duiden, maar ook als bediende en als schildknaap. Ook blijkt een schildknaap niet te mogen vechten, maar in het geval er een goede reden was, leek het wel te zijn toegelaten. Crouch stelt het eenvoudig voor en zegt dat we onder ogen moeten zien dat er inderdaad een perceptie was dat er een sociale rang bestond onder die van de ridder, maar dat het niet aan een bepaald woord verbonden was.¹⁶² Dit omdat er zo veel verschillende termen waren om een schildknaap aan te duiden. Wil dit dan zeggen dat er geen verschil bestond tussen knechten, knapen en sergeanten? Deze vraag is sneller op te lossen door te kijken naar de taak van de sergeanten in de rijmkroniek. Dan blijkt al snel dat de moderne vertaling van *seriant* als sergeant verwarrend kan zijn. De taak en status van een *seriant* is namelijk heel verschillend van onze moderne notie van een sergeant. Eerder werd al gezegd dat zij in de rijmkroniek voornamelijk naar voor komen wanneer banieren gedragen moeten worden, zoals Claes van Ouden en Woutre vander Capellen. Van hen wordt gezegd dat zij twee gezellen waren van een ridder, een term die niet noodzakelijk een ondergeschikte positie impliceert. De taak echter die zij krijgen, namelijk het ophouden van de banieren, lijkt geen taak te zijn die hen een gelijke maakt van ridders. Wat verder in de rijmkroniek wordt melding gemaakt van de

---

¹⁶¹ J.F. Willems, op. cit. p. 229 (vers 6176 - 6178)

¹⁶² D. Crouch, op. cit. p. 166

seriant Arnout vander Hofstat die hertog Jan I te hulp schiet in de strijd door hem een paard te brengen nadat de hertog zijn paard was verloren.¹⁶³ De taken die hier beschreven worden en uitgevoerd werden door de *seriant* lijken eerder overeen te stemmen met de taken van een bediende. Wat verder nog opgemerkt kan worden, is dat zij toch een prominente rol blijken te spelen in de strijd en vaak zij aan zij worden vermeld bij ridders. *Seriant* wordt meer gebruikt in de rijmkroniek dan *cnapen*, maar ze worden steeds in dezelfde zin gebruikt. Wanneer we er een definitie bijhalen van *seriant* blijken de meest voor de hand liggende betekenissen dienaar, bediende, knecht, krijger, lijfwacht en schildknaap.¹⁶⁴ Dit alles zorgt ervoor dat voor de rijmkroniek, in de lijn van wat Crouch stelde, besloten kan worden dat zowel *serianten*, *cnapen* en *knechten* eenzelfde betekenis hebben. Ze vormen de sociale rang onder de ridder en ze fungeren als een soort bediende of knecht van die ridder. Dit door paarden aan te geven of banieren te dragen. Wat wel opvalt in vergelijking met *La Règle de Temple* dat door Bennett enorm werd bestudeerd, is dat de *seriant*, *cnapen* en *knechten* een meer actievere militaire rol kennen. De rijmkroniek doet vooreerst uitschijnen dat veldslagen enkel uitgevochten werden door ridders en niet door wat onder de noemer schildknappen valt, maar wel valt op dat tijden beginnen te veranderen en dat het in sommige situaties toegestaan en net gepast is dat schildknappen meevechten, bijvoorbeeld om de eer van hun land te redden. Holt geeft aan dat schildknappen pas in de tweede helft van de veertiende eeuw wapens zouden dragen, waardoor de rijmkroniek eerder gezien kan worden als het vertrekpunt van de evolutie hiernaar toe.¹⁶⁵ De kroniek die chronologisch volgt op de rijmkroniek is de *Chronique artésienne* die een aantal jaar na het ontstaan van de rijmkroniek tot stand is gekomen. Ook in deze kroniek is er sprake van sergeanten naast schildknappen, maar de betekenis van beide lijkt hier niet overeenkomstig te zijn zoals dat wel in de rijmkroniek bleek te zijn. Er zijn twee soorten vermeldingen te vinden van schildknappen. Ten eerste kan dit gewoon gebeuren door de eenvoudige vermelding *escuier*, maar ten tweede komt ook de term *escuier d'armes* voor. Op een bepaald moment in de kroniek wordt een opsomming gegeven van een aantal ridders en zeven gewapende schildknappen die gestorven waren in het kasteel van Kortrijk met de burggraaf van Lens. In de uitgave van de kroniek die voor deze thesis is gebruikt, is helemaal

---

¹⁶³ J.F. Willems, op. cit. p. 213 - 215 (vers 5720 - 5765)

¹⁶⁴ De Geïntegreerde Taalbank, *Seriant*, in:

<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=VMNW&id=ID23523&lemma=seriant>>, geraadpleegd op 18.07.2013

¹⁶⁵ M. Bennett, op. cit. p. 10

achteraan een algemene tafel opgesteld die een alfabetisch overzicht geeft van de voornaamste plaats- en persoonsnamen die in de kroniek voorkomen. Daarin wordt aangegeven dat vijf van deze zeven gewapende schildknapen eigenlijk ridder waren.¹⁶⁶ De uitgave van deze kroniek is oud waardoor dit niet zomaar kan aangenomen worden. Wel vormt dit een mooie illustratie op het feit dat bepaalde schildknapen in de vroege veertiende eeuw mee ten strijde trokken. Het nauwe samengaan van gewapende schildknapen en ridders in de strijd moet voor de historici aan het begin van de vorige eeuw voor heel wat verwarring gezorgd hebben. Het verschil tussen een *escuier* en een *escuier d'armes* lijkt een verschil in functie aan te geven: de *escuier d'armes* die meevocht en de gewone *escuier* die dat niet deed en die vermoedelijk zijn taken als bediende of knecht voortzette, zoals ook voorgekomen in de rijmkroniek. Daarnaast is er ook nog sprake van *sergans d'armes*. Het verschil tussen *sergans d'armes* en *escuier d'armes* in de kroniek ligt voornamelijk in het gebruik van de termen. Met een *escuier d'armes* worden effectief individuen aangeduid terwijl *sergans d'armes* vooral gebruikt wordt om een niet identificeerbare groep mannen aan te duiden zoals: « *Et i eut pris avoec .xviij. sergans d'armes* ». ¹⁶⁷ Het geeft aan dat de *escuier d'armes* toch een hogere status lijkt te hebben dan de *sergans d'armes*. Daarnaast wordt voor het eerst melding gemaakt van adellijke schildknapen. Het is namelijk zo dat er in de veertiende eeuw meer mannen, ook edellieden de titel schildknaap gehad zouden hebben. Voor veel historici hangt dit samen met de daling van het aantal mannen die een ridderlijke titel hadden in de dertiende eeuw. Iets wat Bennett een truïsme noemt. Gedurende de dertiende eeuw stegen de kosten om ridder te worden heel sterk, zo waren er grote kosten voor de ceremonie van de ridderwording, maar ook de ridderlijke wapenuitrusting was heel duur.¹⁶⁸ Niet iedereen is voor deze verklaring te vinden, volgens Michael Prestwich bijvoorbeeld veranderde het ridderaantal pas dramatisch in de veertiende eeuw en hier moet volgens hem ook een economische verklaring voor gegeven worden. De veertiende eeuw omschrijft hij als een grote periode van inflatie die natuurlijk ook werd gekenmerkt door de zwarte dood. Hij geeft aan dat de stijging van de sociale status van de schildknapen ervoor zorgde dat zij de plaats innamen die vroeger door ridders werd ingenomen.¹⁶⁹ In de *Chronique artésienne* worden de

---

¹⁶⁶ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 44-45, 112, 117, 123,

¹⁶⁷ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 14

¹⁶⁸ M. Bennett, op. cit. p. 8

¹⁶⁹ M. Prestwich, "Miles in armis strenuus: the knight at war", in: J. France (ed), *Medieval Warfare 1000-1300*, Aldershot, Ashgate, 2006, p 203 - 204

adellijke schildknapen aangegeven door de term « *gentiex hommes escuiers* ». ¹⁷⁰ In de epiek zou een dergelijke vermelding vooral een uitzondering vormen omdat schildknapen in die epiek zelden werden geassocieerd met jonge edelen. ¹⁷¹ In de *Chronique artésienne* is dit daarentegen geen uitzondering en in *Le miroir* is dit nog minder het geval. Zo blijkt in *Le miroir* dat heel wat mannen die zich heer noemden van een bepaald gebied ook de titel *escuwier* droegen, maar dat er ook schildknapen terug te vinden zijn die van edel bloed geweest zouden zijn, zoals de vermelding « *on escuwier de noble sanc, nomeit Everar de Bolan, saingnor de Rychelette* ». ¹⁷² In totaal worden zo'n 121 mannen *escuwier* genoemd. In vergelijking met de 378 ridders die *Le miroir* telt is dit niet zo veel, maar de Hemricourt laat wel uitschijnen dat een *escuwier* een duidelijke status was. Zo zijn er voorbeelden te vinden van mannen die omschreven worden als schepen van de stad Luik, maar ook als schildknaap. Het geeft aan dat een schildknaap geen job meer was zoals Bennett voorstelde voor de elfde en twaalfde eeuw, maar een status die perfect te combineren viel met het uitvoeren van bepaalde activiteiten. Er wordt zelfs melding gemaakt van iemand die baljuw was, maar die ook omschreven werd als schildknaap. Het was een status waarin ook verschillen bestonden die naar afkomst en rijkdom konden verwijzen, bijvoorbeeld: « *Henry de Rahirs, riches escuwier et de bonne nation* ». ¹⁷³ Iets wat nog heel opvallend is in dit opzicht is dat er in *Le miroir* melding wordt gemaakt van een schildknaap met een blazoen namelijk van Rigaut de Melen. ¹⁷⁴ Dit alles geeft aan dat schildknapen zich op verschillende manieren van elkaar probeerden te onderscheiden en dat er een grote gediversifieerde sociale groep bestond die een status kende onder die van ridder.

4.2.3 Besluit

In de dertiende en veertiende-eeuwse ridderwereld kan dus een dubbele hiërarchie vastgesteld worden. Een eerste hiërarchie lijkt vooral beperkt te zijn binnen de ridderklasse waar vooral een onderscheid wordt gemaakt op basis van het materiële vermogen. Zo wordt naast de vermeldingen van mannen als ridders ook een onderscheid gemaakt tussen de banierridders en

---

¹⁷⁰ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 42

¹⁷¹ M. Bennett, op. cit. p. 7

¹⁷² C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 180, kapittel 274

¹⁷³ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 89, kapittel 99

¹⁷⁴ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 198 - 199, kapittel 596 en 597

de eenvoudige ridders. Ook onder de armere en de rijkere ridders waren er nog steeds ridders die nog rijker of nog armer waren. Zo konden banierridders soms gevolgen oproepen waartoe ook andere banierridders behoorden. Iemand die daartussen nog staat is de *bacheleer*, die een fase van transitie voorstelt en die rijkdom zou vergaren in de toekomst.

De tweede hiërarchie kan vastgesteld worden in de ruimere ridderwereld die gevormd wordt door schildknapen en sergeanten. Omdat de drie kronieken op verschillende momenten zijn geschreven, wordt hier een verschil duidelijk in de status en aanzien van de schildknapen. In de rijmkroniek krijgen schildknapen en sergeanten eenzelfde betekenis, iets wat de rijmkroniek onderscheidt van de andere kronieken. Ook al krijgt de schildknaap er een actievere militaire rol toegeschreven, het mag duidelijk zijn dat deze vooral nog de rol krijgt toegeschreven van een bediende. Pas in de *Chronique artésienne* verschijnen naast de schildknaap als bediende ook gewapende schildknapen en adellijke schildknapen. Dit laatste wordt ook duidelijk in *Le miroir* waar *escuwier* een echte status wordt die ongekend bleek te zijn in de andere kronieken en waarin nog een zekere hiërarchie werd bereikt door rijkdom en adeldom. Het lijkt aannemelijk hier te besluiten dat een correlatie vastgesteld kan worden tussen een brede terminologie voor schildknapen en de schildknaap als job en dan een eenduidige terminologie en de schildknaap als status, maar dit is enkel het beeld dat de drie kronieken lijken te schetsen. Dit alles om duidelijk te maken dat de ridderklasse en de schildknapen en/of sergeanten geen homogene sociale groep vormen, maar een zeer gedifferentieerde groep.

4.3 Ridderlijke waarden en gebruiken

In wat volgt zal het beeld bestudeerd worden van ridderlijke waarden en omgangsvormen die ridders lijken te kenmerken. Ook zal gekeken worden in welke mate deze waarden en omgangsvormen exclusief voor ridders waren.

4.3.1 Ridderlijke waarden, idealen en het statuut van de hoofse riddercultuur

Het hele doel van deze thesis is om een beeld te krijgen van adel en ridderschap in drie kronieken die eenzelfde thematiek en eenzelfde periode omvatten. De kronieken zijn hierbij heel zorgvuldig gekozen omdat ze vooral een verslag gaven van bepaalde gebeurtenissen en

niet aanzien kunnen worden als pure fictie. Op die manier is het ook mogelijk te onderzoeken of er daadwerkelijk sporen te vinden zijn die duiden op het bestaan van een hoofse riddercultuur die in de realiteit heeft bestaan en niet enkel in de literaire cultuur. Dit omdat de meeste studies rond de hoofse cultuur gebaseerd zijn op literaire bronnen en deze thesis van dat beeld wil afstappen. De resultaten hiervan zijn ontgoochelend. Zo zijn er in de *Chronique artésienne* helemaal geen sporen te vinden van een hoofse cultuur en de rijmkroniek geeft maar één aanwijzing dat op het bestaan ervan kan duiden. Dit gaat over een beschrijving van Hendrik III, de vader van hertog Jan I, hij wordt door van Heelu beschreven als zijnde « *coene ende hovesch* ». ¹⁷⁵ Hoofs wordt in deze zin gebruikt als eigenschap die een persoon kan definiëren. Ook in *Le miroir* wordt het op deze manier gebruikt. Er zijn acht vermeldingen terug te vinden van mannen die *cortois* zijn. Daarnaast wordt twee keer de term *cortoisie* gebruikt en één keer de term *cortoisement*. ¹⁷⁶ Deze laatste wordt gebruikt in de betekenis *avec courtoisie* waarbij een ridder op hoofse manier afscheid neemt van een heer. ¹⁷⁷ De betekenissen van *cortois* en *cortoisie* zijn vrij onduidelijk. Voor Maurice Keen betekent *courtoisie* in brede zin manieren die passend zijn voor een hof, maar hij omschrijft het ook als hoofs en geciviliseerd gedrag. ¹⁷⁸ Willem Pieter Gerritsen omschrijft hoofsheid dan weer als iets dat voorkomt in het contact tussen mensen. Het heeft volgens hem het doel de wrijving in het contact tussen individuen onderling of tussen het individu en zijn omgeving te verzwakken. Hoofsheid fungeert als smeermiddel in menselijke relaties. Het is ook iets dat aangeleerd moet worden. ¹⁷⁹ Marchello-Nizia, die voornamelijk literaire bronnen gebruikt, schrijft over hoofsheid dat het een sociaal ideaal was. Hierdoor was hoofsheid ook een realiteit, maar ze benadrukt dat het in de eerste plaats een literaire uitvinding was. Hoofsheid was ontstaan vanuit de lyrische poëzie van Zuid-Frankrijk, namelijk vanuit de poëzie van de troubadours en het zou in het Noorden uitgroeien tot een echt topos. Hoofsheid werd aangeduid met de termen *cortois* en *courtoisie* wat volgens haar niet meer betekende dan een

---

¹⁷⁵ J.F. Willems, op. cit. p. 7 (vers 117)

¹⁷⁶ Net omdat het gebruik van de termen *cortois* en *cortoisie* zo schaars zijn, valt heel snel op waar ze wel gebruikt worden, daarom zijn acht, twee en één exacte cijfers.

¹⁷⁷ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 9, kapittel 7

¹⁷⁸ M. Keen, *Chivalry*, New Haven, Yale University Press, 1984, p. 21, 33

¹⁷⁹ W.P. Gerritsen, "Wat is hoofsheid? Contouren van een middeleeuws cultuurverschijnsel", in: C. Vellekoop en R.E.V. Stuip, *Hoofse cultuur: studies over een aspect van de middeleeuwse cultuur*, Utrecht, HES, 1983, p. 27, 33 en W.P. Gerritsen, "Hoofsheid herbeschouwd", in: P. Den Boer (red), *Beschaving: een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving en cultuur*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2001, p.102

soort esthetisch of ethisch laagje vernis dat ridderlijke brutaliteit moest afzwakken. Het zorgt ervoor dat ze hoofsheid voornamelijk als een literair principe bestudeert en dan vooral de relatie tussen ridders en hoofse liefde omdat de essentie van hoofsheid voor haar al snel gevormd werd door de link die hoofsheid associeerde met een zekere vorm van liefde.¹⁸⁰ Interessant in verband met de hoofse liefde is het werk van Benjo Maso, die effectief vaststelde dat de liefde die in romans en liederen voorkwam zoveel tegenstrijdigheden bevatte dat het niet in de werkelijkheid kon voorkomen en dan ook vrijwel nooit werd toegepast.¹⁸¹ Ook al zijn aanwijzingen naar hoofsheid heel schaars in de rijmkroniek en *Le miroir*, het is wel iets dat echt bestond en niet louter als literair principe.¹⁸² Hoofsheid kan er vooral opgevat worden als een eigenschap dat een gedrag kan kenmerken. Net zoals ridders zich nederig, goedhartig, koen, dapper, deugdzaam, eerzaam, goed en gracieus kunnen gedragen, kunnen ze zich ook hoofs gedragen. Dit zijn kenmerken waardoor een ridder zich kan onderscheiden van een andere ridder. Het zorgt ervoor dat ridders zich niet enkel onderscheidden van elkaar op basis van het materiële vermogen, maar ook op basis van waarden en idealen die nagestreefd werden. Dit kan goed aangetoond worden via de theorie van Pierre Bourdieu met de noties veld, habitus en kapitaal.

4.3.1.1 Hoofsheid als kapitaalvorm

Een veld wordt door Bourdieu getypeerd als een gestructureerde ruimte van dominante en ondergeschikte posities die gebaseerd zijn op verschillende types en hoeveelheden kapitaal. Een positie in een veld kan door een institutie, een groep of een individu ingenomen worden. Binnen de maatschappij bestaan er volgens Bourdieu verschillende velden, zo bestaat er een literair veld, een religieus veld, of een politiek veld, maar er kunnen ook heel specifieke velden vastgesteld worden zoals het veld van de filologie van de negentiende eeuw, of het veld van de religie van de middeleeuwen. Elk veld bevat specifieke eigenschappen die eigen zijn aan een bepaald veld en waardoor ze zich van elkaar onderscheiden. Wat velden wel

---

¹⁸⁰ C. Marchello-Nizia, "Courtly Chivalry", p. 150, 153

¹⁸¹ B. Maso, *Het ontstaan van de hoofse liefde: de ontwikkeling van de fin d'amors 1060 - 1230*, Amsterdam, Atlas, 2010, p. 216

¹⁸² In *Le miroir* en de *rijmkroniek* zijn sporadisch literaire thema's terug te vinden die heel snel "hoofs" lijken aan te doen, maar dat is het onderwerp niet van deze thesis en is meer een thema voor literatuurwetenschappers. Vandaar dat hier heel bewust niet op ingegaan wordt.

gemeenschappelijk hebben, is dat in elk veld een strijd waargenomen kan worden over de controle van bepaalde vormen kapitaal. Er bestaan heel wat verschillende vormen van kapitaal waarvan de belangrijkste het economisch, cultureel, sociaal en symbolisch kapitaal zijn. Elk veld kent specifieke soorten kapitaal die eigen zijn aan een bepaald veld. Zo verschilt het kapitaal dat eigen is aan het literaire veld van het kapitaal dat eigen is aan het politieke veld. Om een veld te doen werken moeten er ook spelers zijn die zijn uitgerust met een habitus. Een habitus impliceert de kennis van de regels en wetten die eigen zijn aan het veld. Het vormt enerzijds een voorwaarde om te kunnen participeren in een bepaald veld, maar tegelijk is het ook een product van de participatie in dat veld.¹⁸³ De toepassing hiervan op de ridderscultuur die in de drie kronieken voorkomt, maakt dit alles veel duidelijker. Zo kan een ridderlijk veld worden waargenomen. De spelers van dit veld zijn ridders die een strijd aangaan waarin ze zich individueel proberen te onderscheiden van elkaar, iets dat bereikt wordt via verschillende soorten kapitaal. Het kapitaal wordt hier gevormd door de verschillende eigenschappen die aan ridders toegeschreven kunnen worden, zoals dapperheid, strijdlust, deugd, geletterdheid, nederigheid, elegantie, vroomheid, trouw en ook hoofsheid. De strijd om kapitaal en dus om de verschillende eigenschappen zorgt ervoor dat de ene ridder zich van de andere kan onderscheiden en op die manier ook een zekere status verwerft in het ridderlijke veld. Zo kan een ridder door de chroniqueurs omschreven worden als dapper, terwijl een andere omschreven wordt als hoofs. Het geeft aan dat de ene ridder meer kapitaal heeft kunnen verkrijgen dat in dit voorbeeld dapperheid omvat. Terwijl de andere ridder meer kapitaal heeft kunnen verwerven dat hier hoofsheid wordt genoemd. De ridders waar de chroniqueurs geen eigenschappen bij plaatsen kunnen dan gezien worden als ridders die zich in het ridderlijke veld nog niet hebben kunnen onderscheiden van anderen en nog kapitaal moeten verwerven. Op die manier wordt duidelijk dat hoofsheid een eigenschap is als alle andere en dat het een vorm van kapitaal is zoals ook dapperheid dat is. Er kan dus in de drie kronieken geen sprake zijn van een hoofse ridderscultuur omdat hoofsheid geen definiërend element is van de ridderscultuur, maar een kapitaalvorm waarmee ridders zich van elkaar kunnen onderscheiden. In vergelijking met de andere eigenschappen van ridders valt ook onmiddellijk op dat hoofsheid niet het belangrijkste kapitaal is waarmee ridders zich kunnen onderscheiden, dit omdat de vermeldingen van hoofse ridders of ridders die zich op een hoofse manier gedragen

---

¹⁸³ P. Bourdieu, *Questions de sociologie*, Parijs, Éd. de Minuit, 1981, p. 113,114 en D. Swartz, *Culture and power: the sociology of Pierre Bourdieu*, Chicago, University of Chicago Press, 1997, p. 122 - 124,154

veel te schaars zijn. Ook het eerder besproken materiële vermogen kan op die manier opgevat worden als een vorm van kapitaal dat kan zorgen voor onderscheiding.

4.3.1.2 Uitbreiding van het aantal spelers op het ridderlijke veld

De waarden en eigenschappen of de kapitaalvormen die hierboven werden toegeschreven aan ridders bleken niet exclusief voor ridders te zijn. In *Le miroir* en de rijmkroniek zijn ook voorbeelden te vinden van schildknapen die *cortois* genoemd werden, maar ook schildknapen die gracieus, geletterd, ontwikkeld, dapper, waardevol, goed, vroom, trouw en koen waren. In het geval hier enkel voorbeelden van gevonden waren in *Le miroir* kon gezegd worden dat dit een echte laatmiddeleeuwse ontwikkeling was. Door de verschillende voorbeelden echter die ook in de rijmkroniek zijn gevonden, lijkt dit meer een algemene vaststelling te zijn voor deze kronieken en geen uitzondering. Ook deze schildknapen moeten gestreden hebben naar onderscheiding en moeten over dezelfde kapitaalvormen hebben beschikt als de ridders. De vraag kan dan opkomen of er nog wel gesproken kan worden van een ridderlijk veld. Een veld is sowieso al een vrij open concept en in deze context moet het opgevat worden als een ruimte waarin zowel de hoger vermelde externe en interne ridderlijke hiërarchie een plaats vinden en waarin ze strijden om eenzelfde doel. Zo zullen de spelers van het ridderlijke veld zowel ridders als schildknapen zijn, al dan niet van adellijke afkomst. Hier wordt een tweede argument gegeven tegen het bestaan van een hoofse ridderscultuur, omdat hoofsheid geen monopolie was van ridders.

4.3.2 Ridderlijke gevangenneming en losgeld

Een vaak voorkomende praktijk in oorlogsvoering was dat het leven van een ridder meestal werd gespaard. De ridders werden dan gevangen genomen en er werd losgeld voor hen gevraagd. Dit was een regel die enkel van toepassing geweest zou zijn op ridders, iedereen die geen ridder was of behoorde tot de infanterie kon hier geen beroep op doen. Ridders die zich hier niet aan hielden, maakten zich zeer onpopulair.¹⁸⁴ Deze praktijk leidde tot een vermindering van de verschrikkingen die oorlog met zich meebracht. Men probeerde het

---

¹⁸⁴ N. Hooper en M. Bennett, *Cambridge illustrated atlas of warfare*, p. 156

voorkomen en de mortaliteit van serieuze gevechten te beperken, een wapenstilstand werd sneller uitgevaardigd, gevangenen werden beter behandeld en minder dan voordien gedood of gemarteld. Vanaf de dertiende eeuw zou er zelfs een ridderlijke literatuur ontstaan die de idee naar voor bracht dat er een gepaste manier bestond van hoe ridders elkaar moesten behandelen in een gevecht.¹⁸⁵ De *Chronique artésienne* en de rijmkroniek vormen hier goede illustraties op. Zo is er in de rijmkroniek een passage te vinden van een aantal ridders die werden gevangen genomen. Drie ridders lieten daarbij het leven, twee anderen overleefden en konden samen met « *menich vrome seriant* » vrijgelaten worden indien losgeld werd betaald. Van Heelu spreekt over ridders die als pand gebruikt werden, indien zij in de strijd gevangen genomen werden. Toch lijkt het hier niet uit den boze te zijn dat gevangen ook gedood werden. Opvallend is dat niet alleen ridders gevangenen genomen werden, maar dat er ook bijna altijd melding wordt gemaakt van wat van Heelu *seriante* noemt. Ook de graaf van Gelre werd gevangen genomen alsook de aartsbisschop van Keulen.¹⁸⁶ Deze laatste twee geven aan dat voor iedereen die over enig vermogen beschikte losgeld gevraagd werd. Op die manier kon een veldslag heel wat geld opbrengen. De rol van de *seriante* of de schildknapen die ook gevangen werden genomen en waarvoor losgeld werd gevraagd is onduidelijk. Een antwoord kan gezocht worden in de *Chronique artésienne* waarin een passage wordt weergegeven waarin één van de zonen van Gwijde van Dampierre, namelijk Guys de Namur, en Guillaumes de Juliers, aartsdiaken van de grote kerk in Luik, laten weten dat ze de burggraaf van Lens en twaalf Franse ridders gevangen genomen hebben. Ze zullen in het graafschap Namen gevangen gehouden worden, maar in een mooie gevangenis en geen lelijke, ijzeren gevangenis. Het is een gevangenis die past bij hun status. Daarbij is het elke ridder toegestaan om een schildknaap bij zich te hebben en die hun taken in hun land opvolgt. De burggraaf van Lens vormt hierop een uitzondering omdat hij twee schildknapen bij zich mag hebben in plaats van één en ook omdat zijn barbier bij hem mag verblijven.¹⁸⁷ De burggraaf krijgt hier dus nog een betere behandeling omdat zijn status dat toelaat. Wat zo bijzonder is aan deze passage is de omvang ervan. Een aantal pagina's ervoor werd de gevangenneming van Gwijde van Dampierre samen met twee van zijn zonen beschreven en een aantal Vlaamse ridders, maar dit werd gewoon als een feit vastgesteld. In de passage over

---

¹⁸⁵ R.W. Kaeuper, *Chivalry and violence in medieval Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2006, p.169-170

¹⁸⁶ J.F. Willems, op. cit. p. 115 - 116 (vers 3049 - 3061), p. 256 (vers 6942 - 6943) , p. 261 - 262 (vers 7134 - 7141), p. 320 en p. 227

¹⁸⁷ F. Funck-Bretano, op. cit. p. 52

de gevangenneming van de burggraaf van Lens en de twaalf Franse ridders werden ook hun behandeling en rechten weergegeven. Elke ridder kreeg een schildknaap mee als bediende, maar er wordt niet vermeld of die schildknappen mee gevangen werden genomen of dat ze pas later de ridders vervoegden in de gevangenis. In de rijmkroniek wordt duidelijk aangegeven dat schildknappen net als ridders gevangen genomen werden. Er staat niet expliciet bij dat de schildknappen werden opgepakt om ridders te dienen in de gevangenis, maar er wordt eerder blijk gegeven van een gelijkwaardige behandeling waar zowel voor de schildknappen als voor de ridders losgeld gevraagd kan worden. Grote conclusies kunnen uit deze enkele voorbeelden niet getrokken worden, maar het geeft wel aan dat de rol van de schildknaap in de gevangenneming beter bestudeerd moet worden en dat de mogelijkheid opnieuw bestaat dat schildknappen en ridders meer gelijkenissen vertonen dan aanvankelijk gedacht. Op die manier bestaat de mogelijkheid dat de exclusieve ridderlijke behandeling in oorlog toch niet zo exclusief was. Opnieuw moet benadrukt worden dat hier slechts een aanzet wordt gegeven voor verder onderzoek en geen uitsluitend geboden wordt.

4.4 Ridderschap als rite de passage

Ruth Mazo Karras stelt in haar werk over de vorming van mannelijkheid in laatmiddeleeuws Europa dat ridderschap fungeerde als een rite de passage in de manwording, maar dit kan meer uitgewerkt worden aan de hand van de theorieën van Arnold van Gennep en Victor Turner.¹⁸⁸ Van Gennep stelde vast dat alle rites de passage gekenmerkt worden door drie fasen: een fase van separatie, van liminaliteit en van aggregatie. De eerste fase van separatie bestaat uit een symbolisch gedrag dat de scheiding van een individu of een groep voorstelt van ofwel een vroeger punt of stadium van de sociale structuur, ofwel van een set culturele condities, ofwel van beide. De tweede fase, namelijk die van de liminaliteit, kan gezien worden als een soort tussenfase waarin de persoon die de rite de passage ondergaat zich bevindt in een cultureel rijk dat weinig of geen kenmerken bezit van de vorige of de toekomstige staat. In de derde fase van aggregatie wordt de rite de passage beëindigd en

---

¹⁸⁸ R.M. Karras, *From boys to men: formation of masculinity in late medieval Europe*, Philadelphia, Pennsylvania University Press, 2003, p. 64

bevindt de persoon die de rite de passage onderging, zich opnieuw in een stabiele staat.¹⁸⁹ Victor Turner vulde deze theorie aan, maar was vooral geïnteresseerd in de liminale fase van rites de passage waarin sociale verschillen van status en klasse verdwenen of gehomogeniseerd worden. Mensen treden op die manier uit de sociale structuur en in wat Turner *communitas* noemt. *Communitas* is een staat van zijn, los van institutionele structuren. De dialectiek hiervan is dat deze *communitas* net opnieuw ontstaan zal bieden aan structuur, een proces dat gerevitaliseerd wordt door de ervaring van *communitas*. *Communitas* en structuur zijn aan elkaar verbonden en kunnen niet zonder elkaar voorkomen. Zo leidt een maximalisering van *communitas* ook tot een maximalisering van structuur.¹⁹⁰ Hoe ridderschap in dit plaatje past zal hieronder duidelijk worden door middel van de casus van de ridderwording van Jan I, hertog van Brabant in de tweede helft van de dertiende eeuw.

4.4.1 Fase van separatie: ridderwording

De ceremonie van de ridderwording kan gezien worden als de eerste fase van de rite de passage tot manwording. Vaak gebeurde de ridderwording op eenentwintigjarige leeftijd, maar dit kon sterk verschillen. Wel kan met zekerheid gesteld worden dat het voornamelijk jonge mannen waren die geridderd werden. Door deze ridderwording scheiden ze zich af van andere jonge mannen die (nog) geen ridder zijn. Dit kon op twee manieren gebeuren: het kon gepaard gaan met een groots feest eventueel in combinatie met toernooien. Dit kwam vaak voor als de zoon van een hoge heer geridderd werd, dan werd van die ridderwording een heus spektakel gemaakt. Het kon echter ook minder uitvoerig gevierd worden, iets wat bijvoorbeeld het geval was bij een gezamenlijke ridderwording voor een veldslag.¹⁹¹ Over de ridderwording van Jan I geeft van Heelu mee dat dit gebeurde in Parijs door de Franse koning. Ook zijn broer Godfried van Aarschot werd op die manier geridderd.¹⁹² Vooral in de late middeleeuwen werd het belangrijk wie de ridderwording uitvoerde. Voor ridders was het iets om trots op te zijn als ze hun ridderlijkheid ontvingen van iemand voor wie ze grote

---

¹⁸⁹ V. Turner, *The ritual process: structure and anti-structure*, Londen, Routledge and Kegan Paul, 1969, p.94-95

¹⁹⁰ V. Turner, op. cit. p. 96, 97, 129 en M. Rubin, "Introduction: Rites of Passage", in: N.F. McDonald en W.M. Omrod (eds), *Rites of passage: cultures of transition in the fourteenth century*, York, York Medieval Press, 2004, p. 5

¹⁹¹ R.M. Karras, op. cit. p. 64

¹⁹² J.F. Willems, op. cit. p. 34 (vers 795 - 803)

bewondering hadden.¹⁹³ Het feit dat Jan en Godfried dan door de koning van Frankrijk geridderd werden, moet een hele eer zijn geweest. Van Heelu omschrijft de Franse koning dan ook als « *die hoechste man die men ter werelt vinden can* ». ¹⁹⁴ Over de leeftijd waarop Jan en zijn broer geridderd zijn, zegt van Heelu niks, maar het is wel af te leiden uit het aantal gegevens dat hij meegeeft. Zo geeft hij aan dat Jan goed bevriend raakte met de koning van Frankrijk Filips III, na het huwelijk tussen Filips en Maria, de zus van Jan en Godfried. Dit moet ervoor gezorgd hebben dat Jan zich vervoegde bij het leger van Filips toen hij naar Spanje ging. Daar zou Jan voor de eerste keer eer hebben verworven, maar ook zou hij een eerste naamsbekendheid hebben verkregen en hij zou de Franse koning zo goed hebben geholpen dat de koning hem beloonde met het ridderschap.¹⁹⁵ Door middel van een oud biografisch boek is geweten dat het hier gaat om een gewapende campagne waarmee de Franse koning zich moeide in een opvolgingsstrijd in Castilië en dat het niet ging om de bekende Aragonese kruistocht van 1284. De strijd in Castilië zou hebben plaatsgevonden in 1276, wanneer Jan ongeveer tweeëntwintig jaar geweest moet zijn, wat hem duidelijk nog een jonge man maakte.¹⁹⁶ In Castilië toonde Jan zijn militaire vaardigheden, iets wat een belangrijke voorwaarde was om ridder te worden.¹⁹⁷ Ook in *Le miroir* is hiervan een voorbeeld te vinden waarin de Hemricourt schrijft over twee broers die heel goed konden omgaan met wapens. Pas wanneer dat was vastgesteld konden ze ridder worden.¹⁹⁸ Met alleen een goed stel militaire vaardigheden was men echter nog geen ridder. Daarnaast was het ook belangrijk dat de toekomstige ridder in kwestie over een zeker vermogen beschikte. Indien hij geen geld had om zijn stand te onderhouden, was het niet nuttig dat hij ridder werd. Als zoon van een hertog was Jan daartoe in staat en voldeed hij dus aan twee belangrijke voorwaarden om ridder te worden. Een derde punt dat Karras omschrijft als voorwaarde om ridder te worden is ridderlijke geboorte, wat betekent dat een man pas ridder kon worden indien zijn

---

¹⁹³ R.M. Karras, op. cit. p. 64

¹⁹⁴ J.F. Willems, op. cit. p. 28 (vers 633 - 634)

¹⁹⁵ J.F. Willems, op. cit. p. 33 - 34

¹⁹⁶ P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 10*, A.W. Sijthof, Leiden, 1937, p. 41, We weten dat Jan toen ongeveer tweeëntwintig jaar moet zijn geweest doordat Jan amper dertien jaar oud was toen hij de titel hertog van Brabant verkreeg. In: R. Sleiderinck, *De stem van de meester*, p. 75

¹⁹⁷ R.M. Karras, op. cit. p.33

¹⁹⁸ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 9, kapittel 8

vader en heel vaak ook zijn grootvader(s) ridder waren.¹⁹⁹ De kronieken geven hier op zich weinig informatie over, maar vermoedelijk was Hendrik III, de vader van Jan, ook een ridder omdat van Heelu een korte vermelding maakt over zijn toernooikunsten.²⁰⁰

Omdat *Le miroir* voornamelijk een genealogie biedt is hier meer over te vinden, maar dan valt op dat ook een zoon van een schildknaap ridder kon worden en dat ridderschap vaak een generatie kon overslaan, dat bijvoorbeeld grootvader en kleinzoon ridder waren, maar de zoon bleef schildknaap.²⁰¹ Vermoedelijk is dit een evolutie die gepaard ging met de vele edellieden die bekend kwamen te staan als schildknaap en er voor kozen schildknaap te zijn in plaats van ridder. Verder is ook een voorbeeld te vinden van een kamerheer die ridder wordt, maar ook verschillende voorbeelden van klerken die ridder worden. Omtrent deze ridderwording van klerken heeft Jean Dunbabin een zeer interessant artikel geschreven waarin hij ridderschap bestudeerd als een verzekering tegen kerkelijke jurisdictie. Wanneer het hele patrimonium van een edelman naar de oudste zoon ging, had die edelman vaak plannen om zijn jongere zonen ook een rijkelijk leven te geven via een klerikale carrière. Op die manier bevond de edelman zich echter in een netelige positie: indien de oudste zoon te vroeg zou sterven zonder erfgenamen te kunnen nalaten, zou het patrimonium in handen komen van de jongere zoon, maar indien die jongere zoon reeds in een religieuze orde was opgenomen, ging het patrimonium verloren. Daarnaast kon er ook een einde komen aan het rijkelijke leven van die jongere zoon indien hij zijn orde verwierp en rebelleerde tegen zijn klerikaal lot. Door deze problematiek kregen jongere zonen meestal een opleiding tot een klerikale carrière, maar werd het vinden van een beneficium vaak uitgesteld tot de erfopvolging beveiligd was. De enige mogelijke manier voor een edelman om zijn klerikale status definitief te verlaten, zonder afstand te doen van het rijkelijke leven, was door de ridderwording. Dit enige vereisten hiervoor waren adellijkheid en de steun van een koning. De transformatie van een klerikale naar een ridderlijke status kende enkel onbetwist succes in het geval de ridderwording door de koning gebeurde. Ook was dit slechts voorbehouden aan mannen die heel hoog geboren waren, zonen van lagere heren maakten hier geen kans.²⁰² Dit om aan te tonen dat mannen op

---

¹⁹⁹ R.M. Karras, op. cit. p. 33

²⁰⁰ J.F. Willems, op. cit. p. 7 (vers 119)

²⁰¹ C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 152 - 153 kapittel 232 en 233 en het voorbeeld van ridderschap dat een generatie overslaat: p. 342 - 343, kapittel 691 en 692

²⁰² J. Dunbabin, "From clerk to knight: changing orders", in: C. Harper-Bill en R. Harvey (eds), *The ideals and practice of medieval knighthood II: papers from the third Strawberry Hill conference*, Woodbridge, The Boydell Press, 1986, p. 29, 31, 37

verschillende manieren ridder kunnen worden en dat ze daarbij heel verschillende achtergronden kunnen hebben.

Over de ridderwording zelf schrijft van Heelu dat hertog Jan I met de hand ridder werd gemaakt.²⁰³ De echte ridderslag met het zwaard zou een latere ontwikkeling zijn. Het ritueel van de ridderwording begon meestal met het nemen van een bad, wat moest zorgen voor een zuivering van de toekomstige ridder. Dit was dan gevolgd door een klopje op de schouder met een hand (of een zwaard), waarna hem wapens werden gegeven en een paar sporen.²⁰⁴ In de *Chronique artésienne* of *Le miroir* zijn geen gelijkaardige fragmenten te vinden over de ridderwording. Wel zijn er in *Le miroir* sporadisch vermeldingen te vinden van mannen die « *prist l'ordenne de chevalerie* ». Hierdoor lijkt het alsof ridderschap iets is dat men kan aannemen of accepteren als een geschenk. In de lijn van de theorie dat ridderschap kan dienen als rite de passage tot manwording, kan dit geïnterpreteerd worden dat, met het aanvaarden van het ridderschap, een man aanvaardt dat hij man wordt en zich zal bewijzen om door anderen aldus aanvaard te worden.

4.4.2 *Liminale fase: mannelijkheid bewijzen*

Nadat Jan I tot ridder werd geslagen, brak een periode aan in zijn leven waarin hij zich diende te bewijzen. Hij maakte geen deel meer uit van de groep jonge mannen waartoe hij behoorde vóór zijn ridderwording, maar hij behoorde ook nog niet tot de echte ridders of de echte mannen. Hij bevond zich in een tussenfase, iets wat van Heelu ook lijkt aan te geven met « *Doen hi ridders leven leidde* ».²⁰⁵ In die fase diende van Heelu zijn mannelijkheid en ridderlijkheid te bewijzen. Dit deed hij door op een eerlijke manier aan verschillende toernooien en kampen deel te nemen waar hij zijn ridderlijkheid kon demonstreren. Dit deed hij in verschillende landen en streken, zowel in Frankrijk, Duitsland, Engeland, Bretagne, Poitou, Gascogne en Champagne. Van Heelu lijkt hierbij aan te geven dat Jan I pas als ridder werd aanvaard wanneer hij zijn ridderlijkheid in verschillende landen had bewezen.²⁰⁶ In essentie wordt hier echter niet de ridderlijkheid bewezen, maar wel de mannelijkheid van de jonge ridder. Binnen de ridderklasse was geweld namelijk de manier om mannelijkheid uit te

---

²⁰³ J.F. Willems, op. cit. p. 34 (vers 798)

²⁰⁴ R.M. Karras, op. cit. p. 64

²⁰⁵ J.F. Willems, op. cit. p. 34 (vers 790)

²⁰⁶ J.F. Willems, op. cit. p. 34-35

drukken.²⁰⁷ Kampen en toernooien vormden hiertoe de ideale gelegenheid, meer nog dan grote veldslagen omdat individuele prestaties meer in het oog sprongen bij enkele dan bij gezamenlijke gevechten. Op zulke momenten werd de mannelijkheid van de jonge ridder geëvalueerd door andere ridders want het waren deze andere ridders die de jonge ridders zouden opnemen en aanvaarden in de groep 'echte mannen'. Jan I bekleedde in die periode natuurlijk een bijzondere positie omdat hij hertog was, maar voor de meeste jonge ridders was deze tussenfase de periode voor dat ze land verkregen en konden huwen. Vaak spendeerden ze hun tijd dan in het huishouden van een grote heer die hen eventueel later kon belonen met land. Karras spreekt over deze ridders als *knights bachelor* wat overeenkomt met de *bacheleer* die in de rijmkroniek eenmalig vermeld werd.²⁰⁸ Het concept *communitas* van Turner omvat hier het geheel van jonge ridders die gelijk zijn aan elkaar in die zin dat ze hun mannelijkheid nog dienen te bewijzen. Er zijn echter wel nog sporen te vinden van sociale structuren. Zo is van Jan I ook al gezegd dat hij een bijzondere positie inneemt omdat hij hertog was en vanaf het begin van zijn ridderlijk leven al een zekere rijkdom kende die bij andere jonge ridders ongekend was. Toch kan *communitas* hier vastgesteld worden omdat alle jonge ridders statusloos zijn op vlak van mannelijkheid. Daarnaast hebben ze ook eenzelfde doel: ze zouden in deze liminale fase een status aannemen die ze voor de rest van hun leven zullen hebben en op die manier zouden ze hun plaats als ridder in de maatschappij kunnen innemen.²⁰⁹ *Communitas* gaat dus gepaard met structuur, maar *communitas* leidt ook tot sociale structuur.

4.4.3 *Fase van aggregatie: aanvaarding als man*

In de derde fase van de rites de passage wordt de jonge ridder aanvaard door andere ridders als een echte man. Voor Jan I was de liminale fase een periode waarin hij eer en naamsbekendheid verkreeg in verschillende regio's, waar zijn identiteit als ridder en als man vorm kreeg en het stelde hem ook in staat contacten te leggen die hem als hertog van Brabant van dienst konden zijn.

---

²⁰⁷ Zie conclusie Pierre Bourdieu in verband met mannelijkheid; « *manliness must be validated by other men, in its reality as actual or potential violence, and certified by recognition of membership of the group of 'real men'* ». in: P. Bourdieu, *Masculine domination*, Stanford, Stanford University Press, 1998, p. 52. Geciteerd in R.M. Karras, op. cit. p. 21

²⁰⁸ R.M. Karras, op. cit. p. 65, 31

²⁰⁹ R.M. Karras, op. cit. p. 3

Hier werd niet een model uitgelegd waardoor alle mannen in de dertiende of veertiende eeuw hun mannelijkheid konden aantonen, maar een specifiek model dat perfect van toepassing is op het ridderlijke leven van hertog Jan. Ook al springt er slechts één goede casus uit de drie kronieken, toch zijn kronieken hiervoor goede bronnen omdat ze de ruimte bieden dergelijke omschrijvingen over ridders mee te geven. Nochtans is het niet zeker of deze interpretatie voor de hele ridderklasse van toepassing zou zijn geweest. Mensen van eenzelfde sociale groep konden verschillende opvattingen hebben over mannelijkheid, ook al bleef geweld steeds één van de voornaamste manieren om de mannelijkheid te bewijzen. Er waren vanaf de late middeleeuwen meer carrièremogelijkheden voor aristocratische mannen, wat ook nieuwe rolpatronen en verantwoordelijkheden met zich meebracht. Dit kon op zich weer leiden tot nieuwe percepties van mannelijkheid.²¹⁰ Zo maakt de Hemricourt in *Le miroir* dikwijls melding van mannen die als ridder bekend staan, maar die ook omschreven worden als schepen of baljuw. Hierdoor worden parallellen duidelijk tussen de status van schildknapen en ridders, wat in de late middeleeuwen dikwijls meer gezien kan worden als een sociale status en minder als een militaire functie.

4.5 Besluit

Het beeld van ridderschap dat in dit hoofdstuk werd voorgesteld, is er één dat bepaald wordt door onderscheiding. Ridders, maar ook schildknapen en sergeanten proberen zich op tal van manieren van elkaar te onderscheiden om op die manier status te verwerven. Aanvankelijk werd gedacht dat de manieren waarop dit gebeurde ridderlijk waren, maar daar moet van afgestapt worden. Status, afkomst, adeldom, waarden, idealen, eigenschappen, gedragingen en materieel vermogen zijn zaken waardoor zowel ridders als schildknapen zich onderscheiden. Op die manier kan ook gevonden worden dat hoofsheid een kenmerk is dat niet exclusief voorbehouden was aan de ridderklasse. Van een hoofse ridderscultuur kan hier dus geen sprake zijn, omdat het eerder lijkt voorbehouden te zijn voor het rijk van de literatuur. Zelfs de ridderwording, die in bepaalde gevallen opgevat kan worden als een rite de passage van mannelijkheid, kan in zekere mate gezien worden als een vorm van onderscheiding. Ridders moeten hun mannelijkheid bewijzen ten aanzien van zichzelf, maar ook ten aanzien van anderen omdat ze net door andere ridders aanvaard worden als man.

---

²¹⁰ R.M. Karras, op. cit. p. 8, 66

5 RIDDERS VAN DE KRONIEKEN

Deze thesis heeft zich in grote mate gebaseerd op de studie van alle expliciete vermeldingen van ridders. Hieronder wordt een overzicht gegeven van alle ridders die op die manier voorkomen in de *Chronique artésienne*, de rijmkroniek en *Le miroir*. De originele schrijfwijze van de namen is hierbij steeds bewaard gebleven.

De vraag of deze ridders allemaal echt hebben bestaan is een moeilijke vraag omdat er weinig repertoria bestaan die hierover een overzicht bieden. Dit maakt het moeilijk te kijken of de hieronder vermelde ridders ook in repertoria voorkomen. Voor het graafschap Vlaanderen is het al vermeld geweest dat er twee goede repertoria bestaan voor de Vlaamse adel, namelijk het repertorium van Frederik Buylaert en dat van Ernest Warlop. Het zorgt er voor dat enkel de Vlaamse ridders opgezocht kunnen worden. Dit geeft ook weer problemen mee omdat de vermelding van ridders in de kronieken nauwelijks gepaard gaat met de associatie van een bepaald gebied. Enkel voor de *Chronique artésienne* was het enigszins mogelijk ridders op te zoeken in repertoria. Dit leidde tot het resultaat dat slechts de familienamen van vijftien ridders zijn teruggevonden. De namen van deze ridders staan in onderstaande lijst vetgedrukt. Deze bevinding is vaak niet zozeer een bevestiging van het bestaan van die ridder, maar een bevestiging van het bestaan van die adellijke familienaam.

Wat verder nog opvalt is dat er er zowel in de rijmkroniek als in *Le miroir* melding wordt gemaakt van een ridder die in beide kronieken voorkomt. In de rijmkroniek wordt hij vermeld als « *Vrancken van Wesemale, die bastaert* » en in *Le miroir* komt hij voor als « *Frankes, bastars de Wezemale, bannerés* ». Hierbij vormt *Le miroir* een aanvulling op de *Chronique artésienne* omdat door *Le miroir* ook geweten is dat hij een banierridder was. Op zich lijkt dit wel aan te geven dat ridders niet zomaar zijn uitgevonden, maar daadwerkelijk hebben bestaan en door verschillende chroniqueurs de moeite waard gevonden zijn om neer te schrijven. Het overzicht dat hieronder wordt gegeven, kan gezien worden als de aanzet naar een grotere studie over de ridders van de Zuidelijke Nederlanden.

5.1 Chronique artésienne

Nicholon de Molainnes

Othon Le Brun

Robert d'Arthizes

Amar de Valenche

Othes de Grachon

Pierre Flote

Wale Payele

Willaume de Mortaigne

Willaume de Nivele

(Arnoul) D'Audenarde

Joiffroy de Rosiers

Gerart le Mor

(Gerard, sire) de Verbois/de Vertbois

(Jean) de Bondues

(Jean) de Menin

Bauduin le Jovene/le Jone

Alart de Robais

Wautier de Nivele

Pierres de Mournay, castelains de Berry

Bauduins de Tienes

Ansiaus d'Anvin

Jehans de le Planke

Hues de Divion

Pierres du Bruec

Aliaumes du Brebin/Blequin

Willaumes de Colembert

Gadifers d'Arondel de Henau

Mikiex de Raiencourt

Jehans Doré

Pierres de Witres/Witernés

Willaumes des Brieus

Jehans de Renesses

Robers de Levringehen (Leeuwerghen)

Thierris de Hondescote/Hondeschote

Henris de Lonsin

Grars de Robès

Othes d'Estenus/de Esteenuise

d'Acsele

Guy de Namur

Guillaume de Julers/Juliers

Jehans, castelain de Lens

Gilles de Haveskerque

Willaumes Pissons

Bauduin de Louwés

Guerars de Hornes

Blans-Mons (Henri comte de Blamont)

Conrras de Toulete de Bale

Feris li Lons

Chaulles d'Orlemain

Ravos de Heketaine

Corrars li Moignes de Balle

Walles d'Espinehain (Walles, comte de Spanheim)

Guychars de Haiviers

Li fiex Jehan d'Esteras

Henris de Mont-Estevene

Jehans de Bazingheham

Henris de Brubath

Aurris de Nouverin

Rogiers de Lille

Guys de Dampierre, quens de Flandres

5.2 Rijmkroniek

Jan van Brabant

Godevaert van Brabant

Coenen Wernereren van Overlant

Reynier van Wegeseten

Tielman van Scinne
Jan vander Hutten
Jan van den Bossche
Herman van Brusteme
Pinkaert van Versene
Arnout vander Sluys
Vranke van Wanghe
Jan die Coc
Jan uten Houte
Gheraert, borchgrave van Mueslinge
Woutier van Linge
Jordaen van Stocheem
van Liedekerke ende van Breda
van Wesemale, die bastaert (Vrancken)
Wouter van Warfengeis
Libbrecht van Dormale
Herman van Haddemale
Arnout van Ysche
Franbach
Wouter van Revie
Gheraert die Moer
Waelraven vander Rochen
Berroet van Halloes
Rase van Graven
Woutre vanden Bisdomme
Goswijn van Borne
Heinric van Brukelloe
Arnout van Greverode
Waelrave van Monyoye
Reiniere van Moriasart
Jan van Borsijt
Helmich vanden Damme
van Montabure

van Rinebach
Herman van Witham
Arnout van Witham
Symon van Witham
Mulrepas
Ude
Sceivaert van Geilenkerke
Willem van Mormensi
Willem vander Kemenaden
Herman van Heimenberge
Reysen
Heine Moreel
Gy van Simpoel
Hughe van Simpoel
Berthout (Jan of over Wouter vi)
Willem van Liere
Godevaerd van Walheem
Arnout van Diest
Geraert van Diest
Aernout van Zeelleem
Geraert van Wesemale
Gielise van Busegeeni/Buseghem
Steven van Utre
Jan van Mulne
Pape van berne
Jan van Kuyct
Jan van Erle
Herman van Leiden
Goeswijn van Steine
die Coc (Heinric of Roelof)
Floreys Berthout
Heinric van Bialanden, heer van Bierbeke
Symmoen van Geldenake

Abraen van Geldenake
Alaert van Revie
Masuesijn van Redinghen
Yweine van Meldert
Jan van Hesbeine (Hesbinne)
Heinric van Boutersheem
Janne van Womelgheem
Arnout van Lintre
Jan van Raetshoven
Jan van Winde
Heinric van Sittert
Daneel van Wanghe
Symoen van Quaderebbe
Jan van Arcot, vanden scoenhove
Jan van Lombeke
Jan van Ossele
Grave Godevaert van Vianen
Leonise van A
Godevaerde van Gotsenhoven
Jan van Dunse
Arnout vanden Eechove
Heinric Bebbeken
Gheraert van Ghete
Lodewijc Berthout
Arnout van Steine
Heinric van Kuc
Willem van Hoerne
Willem van Berregheem
Cole van Doerne
Jacop van Merlaer
Goeswijn van Gotsenhoven
van Heverle, camerlinc
Gheraert van Pollaer

Gheraert van Voslaer
Lauwereys Volcaert
Diederic van Herlaer
Willem van Boecstele
Heinric van Wilre
Arnout van Helbeke
Heinric Happaert van Quaderebbe
Bernaert van Bigaerden
Jacob van Velpe
Herman van Bonsbeke
Hughe van Merlant
Heynman van Sorpele
Arnout van Kercheem
Jacob van errenberghe
Lambrecht van Lintre
Konoy van Grasen
Godevaert van Winde
Grave van Lusselenborch (Heinric)
Aernout van Wesemale, maerscalc van Brabant
Wouter Berthoude
Jan van Hoesdinne

5.3 Le miroir des nobles de Hesbaye

Jaque de Hemricourt
Ottes de Warfezée
Rause Soriaul
Libier Soriaul, de Warfuzée
Michiet, sires de Hermalles, d'Awir, de Chamont et d'Angy
Huwez (zoon van Michiet, sires de Hermalles, d'Awir, de Chamont et d'Angy)
Rasses alle Barbe
Libier Sural

Houwe (Zoon van Rasses alle Barbe)

Wautier de Momale

Wilhelmes Malclers, sires de Hemricourt

Sires de Haneffe (banerecs)

Frankes, bastars de Wezemale, bannerés

Ernus de Molembais, sires de Linsmeal

Waltier de Mapont

Johans (Zoon van Ernus de Molembais)

Godefroid, saingnor de Daveles

Godefroid de Vilhe

Renart de Berghes

Johan de Skendremale, esquevin de Liege et castelain de Mointegnies

Wilhelmes de Skendremale

Ystasses de Marbais

Ystasse, banneres (Zoon van Thiry de Haneffe, saingnor de Serainge le Casteal

Waltiers (Zoon van Ystasses, chevalier, banneres, saingnor de Seraing)

Ystasses (Zoon van Ystasses, chevalier, banneres, saingnor de Seraing)

Gerar (Zoon van Gerart d'Enghien, castelain de Mons en Haynau et saingnor de Havereche et de Byeme et sires de Seraing et de Warfezééz)

Lambiert de Chantermierle

Ernut de Corwaremme, saingnor de Nyle

Renart, saingnor d'Ennetines

Rasson de Berlouz

Gerart, saingnor de Berlouz

Gicle Surllet

Henrys de Gludgehoven

Henris de Gludgehoven (Zoon van Henrys de Gludgehoven)

Johan, saingnor d'Orgo et de Barce

Johan d'Orgo

Wilhelme de Horion (le jovene)

Daniel de Palant

Robiert de Rinswale, saingnor de Grayvenbrouk

Adam de Kerkehem

Wilhelme, saingnor de Hamale et de Monfor
Thibauz (Zoon van Johan de Langdris)
Johan Potarde, esquevin de Liege
Lambier d'Abéez
Houwés (de Blehen)
Godefroid (de Blehen)
Weri delle Coir
Wilhelme d'Eure
Robier de Soy
Johan de Seraing, saingnor de Houten er d'Onche
Jakemme Chabot
Wilhelmes (Zoon van Rasses, sires de Warous)
Johan Boyleawe de Mons (III)
Anthoine le Balvier
Johan, saingnor d'Orgo et de Barche
Jehan le Clokier
Badewien de Sains Servais
Rasses de Seraing
Ernut de Hussinbur
Cuzain al saingnor de Horne
Thibaut de Lardier
Fastreit de Nanines
Bottiers (de Fexhe)
Jakemme de Fraypont, saingnor de Wodemont
Wilhelme d'Odoir
Wilhelme de Bois, de Meliens
Gerart de Matelar
Johan de Sovery
Lambier Franbax
Daneaz de Ghore
Renars, sires d'Ennetines
Johan Brant
Johan, sires de Wannerode

Lambiert, saingnor d'Ouppey
Thomas d'Asteneur
Johan d'Oreilhe, saingnor de Wellerons
Gilhes de Meirs
Wynant de Rode
Godefrois Familie (Zoon van Wynant de Rode)
Renars Maxhereis
Gerart de Bastongne, castelan de Drubuyt
Ernut de Charneur
Johan de Lardier
Thibaut de Lardier
Wery de Lymont
Robiert de Lymont (bannerés)
Ernus de Hemptines
Gilhe, saingnor de Jache, de Hyres et Byoul (bannerés)
Johan d'Agymont
Lowys d'Agymont
Wilhelme Prost de Meliens
Wilhelme (Zoon van Wilhelme Prost de Meliens)
Thiris de Coreal
Pinkart, saingnor de Frezien, d'Oignien et de Musain
Gille de Reumont
Guilhamme, saingnor de Hietefelle
Mychiel de Casteler
Gerart d'Escausines
Ystasses (de Chantemierle)
Bastiens Boyleawe, sirez de Grace
Houbien Bareit
Jakemme de Revins
Henris de Halendas
Johan de Bernalmont
Lowys Martez, sires delle Noevevilhe
Henris Martez

Johan le Polen d'Aleur
Adan de Mabretenges
Wery Frongnetéal
Godefrois, sires de Harduémont, de Holongne et de Kerme (bannerés)
Johan, sires de Harduémont, de Holongne et de Kerme
Waltier de Harduémont, saingnor de Hautepenne
Ernut de Warnant, esquevin de Liege et de Huy
Johan de Floon
Jakemme, saingnor de Chailes
Lowy, saingnor de Harzéez
Johan de Polarde
Ystasse Persans, sires de Haneffe, (bannerés)
Thiris Tabareaz, sires de Seraing (bannerés)
Watier, sires de Haneffe et d'Oxhen
Wery (de Rochefort)
Waltier, sires de Haneffe et de Rochy et de Flamengerie (bannerés)
Ernus (de Zwevenghien)
Waltier, sires de Borsuyt
Thiry de Cleyrenvaz
Johan de Sore
Badewiens
Gierlax de Bolan, saingnor de Roley
Johan delle Vaz
Thiry, saingnor de Seraing (bannerés)
Henry le Beal
Jakemme de Revins
Gerars delle Marche (bannerés)
Biertran de Liers, saingnor d'Emale et d'Embennes sor Gayre
Gerars (de Liers)
Johan, sirez de Bierloz
Lowy d'Uffey
Johan Malvoisiens de Saint Viteur
Gilhes de Stréez, sires de Barche

Wilhelme de Flemalle
Johan, saingnor d'Awelhonriue
Johans, sires d'Ongniez
Renier d'Awelhonriu
Henrys II, sires de Badresen
Henry de Flandres, baron
Thomas, sires de Hemericourt
Ameiles (de Hemericourt)
Heynemant de Hoctebierges
Robiert de Crennewy
Syres d'Atryve (bannerés)
Henris de Daveles
Lambier, sires de Hautepenne
Johans Pangnons de Fiies
Ansez (de Blehen)
Everars (de Blehen)
Makaire delle Heys de Flemale
d'Ays en Refays
Famelheuz de Hoctebierges
Ameiles al Oelh de Lexhy
Bolle de Fletenges
Johan de Melins
Renart de Momale, saingnor d'Ennetines
Rasse de Hacourt, saingnor de Haversen et d'Osongne
Wilhelme Prost
Wilhelmes (le Cloquir)
Watier do Pas de Wonk
Henry de Sains Servays
Renier de Fraipont (ii)
Alixandre de Sains Servais
Rissak (de Fraipont)
Johan d'Oborne
Canonnes de Nayvaing

Gilhe Maton
Thiry de Berghes
Roelman de Arendael
Gilhe de Charneur
Adulphe de Charneur
Gilhe Gilhars
Johan Kemexhe
Badewien de Flemale
Wilhelme de Romershoven
Hombier de Biernamont
Johan, sires de Hemericourt
Thomas, saingnor de Dyeste
Gilhe Surllet
Gilhes Surlés
Gerart de Bersés
Anthone de Fontaines
Johan le viez de Roveroit
Johan le Cloquir
Watier delle Sase (des Temples)
Adam de Berghes
Anthone de Blavier
Johan delle Noeve Ruwe
Barnage de Fontainnes
Oston de Fontaines (de Hozemont)
Le viez voweit de Horrion
Rogiers de Harsta
Wilhelme le Royde
Johan Haneveaz
Stassars (Vierde zoon van Johan Machar)
Fastreit (Vijfde zoon van Johan Machar)
Wilhelme del Coir
Johan Buchar delle Boverie (II)
Johan de Saint Martien

Johan de Ramey
Coune de Lonchins
Johan de Parfonriwe
Ameile de Warnant
Freire Ameile (de Parfonriwe)
Freire Johan (de Parfonriwe)
Freire Ameyle (de Parfonriwe)
Antone de Gemeppe
Johan de Denvilhe
Fastreit Kemexhe
Daneal de Selhe
Henry d'Ourte
Houwe de Hacourt
Houwe (de Flemale)
Franke delle Roche
Johan, saingnor de Roveroit, le juvenes
Adulph de Carneur
Pire de Chinvilhe
Johan de Gotehen
Wilhelme Cossens
Wery Frongnut
Rogirs de Holongne
Johan, avoweit de Chaiienééz
Godefrois de Blehen, sires d'Abééz
Anthone de Halembay
Wilhelme d'Oire
Pire de Thynes
Olivir de Melen
Gerar d'Oxhen
Gilhes Chabos
Godefroid Bielle de Treit
Johans Surlés
Ernut Skendremale

Gerars Surlés
Wilhelme, saingnor de Geneffe et castelain de Waremme
Johans de Colonster
Rigaz de Bealriu, avoweis de Kemexhe
Gilhe Surlés
Senissaz delle dukeit de Juley
Gerart de Biersés
Gielhe de Charneur
Libier Butoir, avoweit de Horrion
Johan de Kocroul, avoweit de Kemexhe
Radout Surlés
Wilhelmes de Warous
Gerars le Pannetire de Seraing
Godefroid de Wyhongne
Ernut de Jehaing
Johan, saingnor de Hamalles
Wilhelmes de Hamalles
Enghelbiert delle Marche, saingnor de Lovirva (chevalier bannerés)
Johan de Chierf, saingnor de Barveal
Johan de Nandres, saingnor de Vellerous
Rasse de Bierlouz, avoweit de Sclachins
Ogiers de Fexhe
Johan de Jonkehoute
Henry de Fexhe ly jovene, sirez d'Aaz, de Hermééz, de Houten, de Chevetongnge et de
pluseurs vilhes
Johan, saingnor delle Roche, avoweit de Fleron
Houbien de Fanchon
Henry de Bomale
Tristan, sires de Fraipont
Gobiert de Lowaingne
Wilhelme de Horrion
Gerars le Pannetiers
Nannekin de Gottehem

Wilhelmes de Gottehem
Badewiens, ly Amirans de Biersés (bannerés)
Rigaut ly Amirans de Biersés
Johan de Holongne à Pire
Badewiens de Joupprel
Jonatas ly Amirans de Biersés
Ameyles ly Amirans de Biersés
Henrys ly Amirans de Biersés
Johan Chierf de Huy
Bastien Boeleau de Grasce
Ernus de Charneur
Warnier le Chien
Herman Selachins
Radout de Mons
Johan Boleau
Andrier de Vellerous
Thiry Pannééz
Gerars de Heran
Ameyles Bareis de Strailes, sires d'Otééz
Ameile, avoweit de Kemexhe
Johan del Champ de Vellerous
Hombier de Bertinhers
Lambier de Vorous
Libiers ly Polens
Gilhes del Aytre
Johan Boyleawe
Jakeme, saingnor de Chaylles, chevalier Bannerés
Hermans de Frangééz
Ameile de Wonke
Rigaut (Ronchiens de Hacourt)
Rasses (Ronchiens de Hacourt)
Thibaut de Langdris
Johans Sains Terre, sires de Langdris

Johan delle Grange
Ystasses le viez Frans Hons de Hollengnoul (ly sieez freires d'Awans)
Henrys Polarde
Hombier de Lexhy
Libiers, sires de Geneffe, de Lymon, de Gehaing et castelains de Waremme
Ystasses Frongnus de Vileir l'Evesque
Fastreit Penilh
Bastin de Holgnoul
Bretons ly juvenes, sires de Warous
Badewien, saingnor de Geneffe et castelain de Waresme
Colar Bakenheme (Crexhan)
Bades de Lymont
Rigaz de Lymont
Robekien, sires de Rozut (Rozout)
Henry de Rolouz
Henrys de Ramelo
Wilhelme, castelain de Montegnys et saingnor de Bilrevelt
Hombier Corbeaz de Houlgnoule
Johan de Skendremale
Hombier Corbeal sires d'Awans (siiez freires d'Awans)
Libiers Crepon d'Othééz (ly siiez freires d'Awans)
Anthones de Lexhy, dys le Moynes (ly sieez freires d'Awans)
Johan Locreal (li siiez freires d'Awans)
Gerars Petelhons de Votemme (ly siiez freires d'Awans)
Thomas de Puchey
Wilhelmes, castelains de Hozemont
Wery de Fontaines
Godefroid de Hambrouk
Wery de Rocourt
Johan de Rocourt
Renier de Vileir
Bastien de Vileir
Johan Boyleawe

Johan do Many sor Ourte
Johan Rozemunze de Harsta
Henry le Beaz
Lowys, saingnor de Dypenbeke, seneskal de Braybant
Nycolle Fraypont
Henry de Coyterebe
Daneal (Crepon d'Otééz)
Johan Botir, saingnor d'Aaz
Olivier d'Ohay (II)
Thibaut Semale de Bonnevilhe
Johan Buchair delle Boverie
Male Assireit delle Monzéez
Ystasse do Many sour Ourte
Ystasses de Pousseur
Robiert de Jouplou
Johan de Hanut
Ystasses Frans Hons de Hollengnoul
Badewien Xherveal
Johan del Pas do Wonke
Libiers Polarde
Wilhelmes de Warous, ly juvenes
Lowys de Warous
Jakes Chabos
Waltier Carpeal de Haley
Henris de Lardir
Lowy de Brustem
Ulry de Bonbais
Renars de Berghes ly juvenes
Johan le Beal
Gerars Quarteaz
Wery de Graz
Hustien d'Oiiien
Herman de Charneur

Ernus de Wytenheme

Symon de Julemont

Gerars de Wytenhemme

Johan d'Asse

Ystasse de Crescengnéz

Stasse de Crescengnéz

Ernus de Crescengnéz

Ernut, sires d'Orelhe

Conte Badewien de Haynau (banis)

6 CONCLUSIE

Het mag duidelijk zijn dat deze thesis onze kennis van het verleden niet op een imposante manier heeft veranderd. Wel wordt hier aangedrongen op een studie van het verleden die kronieken centraal plaatst. Dit werd op twee manieren gedaan, enerzijds aan de hand van een kwalitatieve methode door middel van een close reading. Anderzijds werd dit gedaan aan de hand van een kwantitatieve methode. De toepassing ervan in deze thesis geeft enkele beperkingen weer omdat er eerst en vooral slechts drie kronieken bestudeerd worden en omdat alle uitspraken slechts gedaan worden indien een schriftelijke zekerheid is bereikt. Toch wordt hiermee een aanzet gegeven om kronieken op een nieuwe manier te bestuderen, zonder snel te vervallen in veralgemeningen. Zo zorgde deze kwantitatieve methode ervoor dat het perfect mogelijk was schattingen te geven met betrekking tot de mate waarin de kronieken handelden over adellijkheid en de ridderschap. Zo kon vastgesteld worden dat voor de *Chronique artésienne* iets minder dan de helft van alle vermelde personen in de kroniek tot de adel behoren en dat een vijfde van alle vermelde personen ridders zijn. Voor de rijmkroniek kon op die manier vastgesteld worden dat één vierde van alle personen die in de kroniek voorkomen tot de adel behoren en één derde van alle personen ridders zijn. Voor *Le miroir* kwam dit neer op minder dan één twintigste waarvan vastgesteld kan worden dat zij tot de adel behoren en één tiende van alle personen die in de kroniek voorkomen zijn ridders. Op die manier is het mogelijk een eerste beeld te krijgen over adel en ridderschap. Het identificeren van edellieden was hierbij niet gemakkelijk. Adellijke vermeldingen zoals *noble* of *edele* worden nauwelijks gebruikt door de chroniqueurs en de geselecteerde indicaties die Frederik Buylaert opstelde om edellieden te kunnen identificeren konden niet allemaal gebruikt worden. Hij stelde bijvoorbeeld vast dat een man die werd omschreven als ridder en aangesproken werd met de titel *m(h)er* duidelijk van adel was, maar na het testen van deze indicatie op de rijmkroniek van Jan van Heelu bleek dit niet op te gaan voor deze kroniek. Edellieden konden wel geïdentificeerd worden door de koningen, graven, burggraven, hertogen, baronnen en baanrotsen uit de kronieken te halen, maar dit omvatte zeker niet iedereen. De zoektocht die hierna gevoerd werd naar vermeldingen van personen die met zekerheid niet tot de adel behoorden, leverde veel vragen en weinig resultaten op. Als we uitgaan van een schriftelijke zekerheid, bevindt het grootste deel van de totale bronpopulatie zich in een grijze zone tussen adellijken en niet adellijken. Het is net omwille van deze

moeilijke identificatie van edellieden dat we voor de kronieken niet kunnen spreken van een ridderadel, maar dat adel en ridderschap voor deze kronieken als twee verschillende zaken bestudeerd moesten worden. Waarvoor de kwantitatieve methode ook uiterst geschikt leek te zijn, was het vergelijken van verschillende aanspreektitels. Het was al snel mogelijk te zien dat elke kroniek één aanspreektitel heeft die er het meest frequent in voorkomt en het werd ook duidelijk dat chroniqueurs ridders procentueel meer aanspreektitels geven dan de rest van de totale bronpopulaties. Het lijkt hierbij alsof de chroniqueurs hierdoor de ridders een bijzondere status willen meegeven. Daarna werden nog enkele concepten rond adellijkheid bestudeerd op basis van een kwalitatief onderzoek. Hieruit bleek dat het beeld rond adeldom in de kronieken vooral gezien kan worden als een status die verbonden was aan familie en geslacht. Deze status en de eer van een geslacht leek in de kronieken het centrum te vormen van het leven van een adelman. Dit kon hij bevorderen aan de hand van glorieuze daden op het slagveld, goede en gepaste huwelijken en door het produceren van een erfgenaam. Hierna werd overgegaan naar het beeld van ridderschap dat de kronieken weergeven. Dit beeld werd enerzijds gekenmerkt door de weergave van het ridderlijke leven van Jan I, waarin ridderschap werd voorgesteld als een rite de passage van mannelijkheid. Na de ridderwording doorging de jonge ridder een periode waarin hij zich diende te bewijzen. Hij behoorde niet meer tot de gewone jonge mannen, maar ook niet tot de echte mannen. Hij bevond zich in een tussenfase of liminale fase. Pas als hij zich bewezen had, werd hij door de oudere ridders aanvaard als man. Verder bleek het beeld van ridderschap vooral bepaald te zijn door de drang naar onderscheiding. Dit werd bereikt door materieel vermogen en adellijkheid, maar ook door tal van eigenschappen zoals dapperheid en hoofsheid. Opvallend was echter dat schildknapen zich op dezelfde manier trachtten te onderscheiden, een fenomeen dat niet alleen toe te schrijven is aan de late middeleeuwen in *Le miroir*, waarin een schildknaap een echte status wordt, maar ook in de rijmkroniek zijn tal van voorbeelden hierover te vinden. Ook wat betreft de hoofse ridderscultuur is een nuancering geplaatst: de kronieken geven namelijk aan dat hoofsheid een eigenschap is dat een bepaald gedrag kan kenmerken. Ten eerste zijn vermeldingen van het bestaan van zo'n hoofse cultuur heel schaars, maar ten tweede komen dergelijke vermeldingen niet louter voor bij ridders, maar ook bij schildknapen. Dit alles doet vragen stellen naar de precieze ridderscultuur. Zouden we als historici de aandacht niet eens verschuiven naar de verhoudingen tussen ridders en schildknapen, waardoor mogelijk een nieuw beeld tot stand kan komen?

Aan de hand van drie kronieken kunnen hier geen grote conclusies getrokken worden, wel kan deze thesis beschouwd worden als een aanzet naar een grotere studie en als een middel om kronieken op een meer intensere manier te bestuderen.

7 BIJLAGEN

7.1 Bijlage 1: Opsomming (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen van de *Chronique artésienne* ²¹¹

Naam	Geslacht	Aanspreektitel
1. Guys de Dampierre, quens de Flandre	Man	Monseigneur
2. Marguerite, contesse de Flandres et de Haynau	Vrouw	
3. Thumas de Savoie, contes de Flandres et de Haynau	Man	Noble homme
4. Jehane, contesse de Flandres et de Haynau	Vrouw	
5. Loeys, roys de Franche	Man	Noble
6. Ferrand van Portugal, quens	Man	
7. Philippe, roys de Franche	Man	Monseigneur, noble
8. Robers (de Béthune) (de Flandres), quens de Nevers	Man	Monseigneur
9. Guillaumes de Flandre	Man	Monseigneur
10. Philippes de Flandre	Man	Mesires, mesire, monseigneur
11. Li dus de Bourgogne	Man	
12. Robers, quens d'Artois	Man	Mesire
13. Li quens de Bouloingne - Robers	Man	
14. Le conte de Nicole	Man	
15. Jehan de Bretagne, conte de Richemond	Man	Monseigneur
16. Edouars roys d'Angleterre	Man	
17. Charles, frère au roy, quens d'Anjou et de Mainne	Man	Mesire, monseigneur
18. Raouls de Neele, connestable de l'ost	Man	Mesire
19. Li quens de Saint-Pol (Guys)	Man	
20. Guys de Neele, maressiaus	Man	Mesire
21. Mouche, quens de Venise	Man	
22. Li quens de Sansoirre	Man	
23. Loeys de Clermont, fiex le conte de Clermont		
24. Philippes d'Artois, fiex de noble conte d'artois	Man	Mesires

²¹¹ Originele schrijfwijzen van namen en titels zijn steeds behouden. Namen van ridders zijn herkenbaar doordat ze vetgedrukt zijn.

25. Jakes de Saint-Pol	Man	Mesires, monseigneur
26. Li castellains de Bergues	Man	
27. Loeys quens d'Evreus, frere le roy de Franche	Man	
28. Li quens de Bretaingne	Man	
29. Raymons de Sezille, fiex le roy de Sezille	Man	
30. Sanses de Mayogre, fiex le roy de Mayogre	Man	
31. Othelins, quens de Bourgoingne	Man	
32. Li quens de Haynau, Jan II Van Avesnes	Man	
33. Li quens d'Eu	Man	
34. Li quens de Roussi	Man	
35. Li quens de Dreues	Man	
36. Li quens de Soissons	Man	
37. Li quens d'Aubemarle	Man	
38. Li quens d'Auchoirre	Man	
39. Li quens de Dant-Martin	Man	
40. Li quens de Forois de le marche de Lions seur le Rosne	Man	
41. Li quens de Grand-Pré	Man	
42. Li quens de le Marche	Man	
43. Li quens de Roudois	Man	
44. Li quens de Saumès	Man	
45. Li fiex le conte de Vendome	Man	
46. Li viscontes de Touars	Man	
47. Li viscontes de Lymoges	Man	
48. Li sires de Couchi	Man	
49. Godefrois de Braibant	Man	Mesires
50. Guys, frere le conte de Haynau	Man	
51. Guillaumes li Archevesques	Man	Mesire
52. Hugues li Archevesques	Man	Mesires
53. Li sires de Harecourt	Man	Sires
54. Li sires de Montmorenchi	Man	Sires
55. Berars de Marcoel	Man	Mesires
56. Aymars de Poitiers	Man	
57. Li sires de Chastel-Raoul	Man	Sires
58. Jakes de Bayone	Man	Mesire, monseigneur
59. Li viscontes de Pois	Man	
60. Li viscontes du Pont de Remy	Man	
61. Li viscontes de Rocheval	Man	
62. Li viscontes de Paregnies	Man	
63. Li viscontes de Vantadour, sires de Montendre	Man	
64. Li viscontes d'Embetere	Man	

65. Li vidame de Pinkingni	Man	
66. Li sires de Meleun	Man	
67. Pierrses de Chambelin	Man	Mesire
68. Li senescaus de Biaukaire, en Prouvenche	Man	
69. Renaus de Trie	Man	Mesires
70. Li sires de Falvi	Man	Sires
71. Li sires de Tourote	Man	Sires
72. Guillaumes de Laval	Man	Mesires
73. Li sires de Hangest	Man	
74. Gerars de Moumeleon	Man	
75. Jehans de Bailloel	Man	Mesires
76. Guys de Chauvingni	Man	Mesire
77. Guillaumes de Sainte-More de Tailleboure	Man	Mesires
78. Guys de Lizignon	Man	Mesires
79. Godefroys Tarouche de Poitou	Man	Mesires
80. Ernaus d'Archiac	Man	Mesires
81. Hues de Baufrèmes	Man	Mesires
82. de Touron, en Poitou	Man	Mesires
83. Ansiaus de Chievre	Man	Mesire
84. Aimé, conte de Savoie	Man	
85. Pierres Flote	Man	
86. Jehans de Namur	Man	Monseigneur
87. Wales Payele	Man	Mesire
88. Jehans, castelains de Lens	Man	Mesire
89. Duc d'Osteriche	Man	
90. Blanche	Vrouw	Me dame
91. Mikiex du Mans, de Baionne, castelain	Man	
92. Li castelains de Lille	Man	
93. Castelains de Haveskerke	Man	Mesire
94. Gilles de Haveskerke, castelains, frere de mesire de Haveskerke	Man	Mesire, mesires
95. Pierres de Mournay, castelains de Berry	Man	Mesire
96. Jehans de Brulas, maistre des arbalestriers	Man	Mesires
97. Jehans de Henau	Man	Mesires
98. Godefrois de Bouloingne	Man	Mesires
99. Raous de Soissons	Man	Mesires
100. Henris de Luxembourg	Man	Mesires
101. de Fiennes	Man	Mesires, seigneur
102. Li camberlens de Tancarvile	Man	
103. Jehans de Noefvile	Man	Mesires
104. d'Estoutevile	Man	Mesires
105. Li viscontes de Blossevile	Man	

106.	Jourdains de Lin-de-boef	Man	Mesires
107.	Robers de Fins	Man	Mesires
108.	Willaumes Matel	Man	Mesires
109.	Willaumes de Talais, castelains	Man	
110.	Robers d'Esneval	Man	Mesires
111.	Jehans de Saint-Martin	Man	Mesires
112.	Li visdame de Chaalons	Man	
113.	Pierres de le Tournele	Man	Mesires
114.	de Merlo	Man	Mesires
115.	Li sires de Cleves	Man	sires
116.	Li sires de Hans, en Champaigne	Man	Sires
117.	Li sires de Secheles	Man	Sires
118.	d'Arainnes et de Harchicourt	Man	Mesires
119.	Gerars de Bouberch	Man	Mesires
120.	Renaus de Bouberch, frere de Gerars de Bouberch	Man	Mesires
121.	Jehan de Hangest	Man	Mesires
122.	Li sires de Creki	Man	Sires
123.	Li sires de Seningehem	Man	Sires
124.	Li sires de Boussavennes	Man	Sires
125.	Li sires d'Aspremont	Man	Sires
126.	Raous Flamens	Man	Mesires
127.	de Wisenale	Man	Mesires
128.	Jehan d'Urnas	Man	Mesires
129.	Mikiex de Harnes	Man	Mesires
130.	de Mili	Man	Mesires
131.	Willaumes de Lyauve	Man	Mesires
132.	Li Bruns de Brunembek	Man	
133.	Li sires de Praias	Man	Sires
134.	Jakes Loyre	Man	Mesires
135.	Li senescaus de Henau	Man	
136.	Grars de Sorel	Man	Mesires
137.	de Falvi	Man	Mesires
138.	Ridiaus de Noefvile	Man	Mesires
139.	Guys li visdame	Man	Mesires
140.	Willaumes des Brieus	Man	Mesires
141.	Jehan de Briecourt, normans	Man	Mesires
142.	Jehans Martel, normans	Man	Mesires
143.	Willaumes Martel, frere de Jehan Martel	Man	Mesires
144.	Othes de Bourgonge, quens d'Artois	Man	mesire
145.	Li quens de Henau	Man	
146.	Li conte de Tenremonde	Man	

147.	Li quens de Joegni	Man	
148.	Mehaus, contesse d'Artois	Vrouw	Medame
149.	Li quens de Forès	Man	
150.	Li visquens de Touraine	Man	
151.	Li dus de Braibant	Man	

7.2 Bijlage 2: Opsomming (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen van de rijmkoniek van Jan van Heelu ²¹²

Naam	Geslacht	Aanspreektitel
1. Margriete van Ingheland	Vrouw	edele vrouwe
2. Hertoge Heinric van Brabant (Hendrik II)	Man	
3. Grave Jan van Loen	Man	
4. Heinric, Hertoge ende heere van Brabant (Hendrik III)	Man	
5. Alijs, [Aleidis van Bourgondië], dochter van de hertog van Bourgondië, Hertogin van Brabant	Vrouw	Vrouwe (v. 196)
6. Heinric, lantgrave van Doringen	Man	Here
7. Heinric van Gaesbeke	Man	Her, groot heere en baenrots (v.2686)
8. Grave Otte van Gelre	Man	
9. Wouter Berthoude	Man	Heeren, her (v.218), edele man (v. 470)
10. Gravinne Margriete Van Vlaenderen	Man	
11. Heinric (IV)	Man	
12. Jan (Johan van Brabant)	Man	edelen manne (v. 2716)
13. Godevert	Man	
14. Marie	Vrouw	ionfrouwe
15. Conincs dochter Lodewijcs van Vranckerike [Margaretha]	Vrouw	edele vrouwe (v.645)
16. Grave Robbeert, sire moyen sone van Aertoys	Man	Sire
17. Coninc Rodolf	Man	
18. Coninc Philips van Vranckerike	Man	
19. Karle, coninc van Cicilien	Man	Her

²¹² Ook hier is de originele schrijfwijze steeds behouden en zijn ridders herkenbaar aan de vetgedrukte namen.

20. Grave van Lusselenborch (Heinric)	Man	
21. Grave van Clare	Man	
22. Coninginne van Ingelant	Vrouw	
23. Coninc Edewaert van Ingelant	Man	
24. Dochter van de koning van Engeland	Vrouw	
25. Jan van Brabant, zoon van hertog Jan I	Man	
26. Grave Ghi van Vlaenderen	Man	
27. Jan van Hoesdinne, baenroetse	Man	Heere
28. Grave van Hollant	Man	
29. Grave van Cleve	Man	Groote heere (v.1770)
30. Grave van Guulcke	Man	Groote heere (v.1771)
31. Waelrave van Lutsenborch	Man	Her
32. Grave Reynout van Gelre	Man	Groote heere (v.1770)
33. Gravinne van Gelre	Vrouw	
34. Grave Adolf vanden Berge	Man	edele man (v.1469)
35. Lantgrave Heinric van Hessen, tsertoghen oem	Man	edele man
36. Grave van Assowe	Man	Groote heere
37. Grave van Spaenhem	Man	Groote heere
38. Grave van Nuenaren	Man	Groote heere
39. Grave van Solmese	Man	Groote heere
40. Grave van Salmen	Man	Groote heere
41. Reynier van Wegeseten, castelleen van Dalheem	Man	Her (v. 2605), Heeren (v.8189)
42. van Berlaer (Banrotse v.4527)	Man	Heere
43. Ottelet, grave van Borgoengen	Man	
44. vander Marchen, grave	Man	Heer (v.4610)
45. van Sessoen	Man	
46. Ghi van Sympoel	Man	Her
47. van Vendome	Man	
48. van Jastelioen	Man	
49. van Crome	Man	
50. van Nouille	Man	
51. van Momorasi	Man	
52. Rau van Neele	Man	Her, groot heere
53. [Margaretha van Dampierre], Vrouw van de hertog van Brabant, dochter van de graaf van Vlaenderen Gwijde van Dampierre	Vrouw	
54. Jan van Kuc (banieren)	Man	Her, heere
55. [Berthout van Mechelen], Sone heeren Berthoude	Man	Her

56. [Margaretha van Vlaanderen], Dochter van Gwijde van Dampiere, vrouw van Reinoud, graaf van Gelre	Vrouw	
57. Gielys, die bastaert, oom van de hertog van Brabant	Man	Heer
58. Arnout van Walheem, baenrots	Man	Her, heere
59. Gheraert, borchgrave van Mueslinge	Man	Her
60. [Isabella van Luxemburg] Gravin van Vlaanderen, tweede vrouw van Gwijde van Dampierre	Vrouw	
61. Grave van Baren	Man	
62. Hertoge van Lansi	Man	
63. van Antonse, Banrotse	Man	
64. Jan van Scors, Banrotse	Man	Her
65. Grave Godevaert van Vianen	Man	
66. Gielijts Berthout, oom van Bertout (v.7772)	Man	Her
67. Proefst van Nivele, baenrots, cleric, baroene	Man	
68. Casteleen van Dolheen	Man	
69. Vrancke van Cosselaer, leidsman, borchgrave te Wassenberge	Man	
70. Arnout, Grave van Loen	Man	Her
71. Borchgrave van Montenaken	Man	
72. Borchgrave van Rinegge	Man	
73. Borchgrave van Hamersteine	Man	
74. Borchgrave van Are	Man	
75. Borchgrave van Drakevelt	Man	
76. Borchgrave van Wede	Man	
77. van Oesseninc, baenrotse	Man	
78. Grave van Nuwenaren	Man	
79. Geraert van Rotselaer, baenrotse	Man	Her
80. Geraert van Wesemale, baenrotse (Heere van Woude)	Man	Her
81. Jan van Ercler, baenrotse	Man	Her
82. Jan van Hoesdinne, baenrotse	Man	Heere

7.3 Bijlage 3: Opsomming (burg)graven, baronnen, baanrotsen en hertogen van *Le miroir des nobles de Hesbaye* van Jacques de Hemricourt ²¹³

Naam	Geslacht	Aanspreektitel
1. Wilhelmes Malclers, sires de Hemricourt, banerecs	Man	Messires, saingnor
2. Sires de Haneffe, banerecs	Man	
3. Frankes, bastars de Wezemale, bannerés	Man	Messires
4. Warnier, saingnor de Daveles, bannerés	Man	Monssaingnor
5. Ystasse, banneres, zoon van Thiry de Haneffe, saingnor de Serainge le Casteal	Man	Monssaingnor
6. Badewiens, ly Amirans de Biersés (chevalier bannerés)	Man	Messires
7. Saingnor d'Antogne, deleis Tournay (bannerés)	Man	Noble
8. Godefroid de Hemericourt, saingnor de Herkes, deleis Tongres (bannerés)	Man	Monssaingnor, messires
9. Saingnor de Rulant, noble bannerés en l'Eiffe	Man	Noble
10. Thiris, saingnor de Rochefort, banerés	Man	Messire
11. Waltier, sires de Haneffe et de Rochy et de Flamengerie (bannerés)	Man	Messire
12. Saingnor de Rochelar, bannerés de Braibant	Man	
13. Gerars delle Marche, bannerés	Man	Messires
14. Sires de Wassembergh, bannerés	Man	
15. Saingnor de Walhehain, bannerés	Man	
16. Ernut, saingnor de Walhehain bannerés	Man	Monssaingnor
17. Enghelbiert delle Marche, saingnor de Lovirva (chevaliers bannerés)	Man	Monssaingnor
18. Thomas, sires de Hemericourt (bannerés)	Man	Messires
19. Syres d'Atryve, bannerés	Man	
20. Godefrois, sires de Harduémont, de Holongne, de Kerme et de Fleppes (bannerés)	Man	Messires
21. Robiert de Lymont, bannerés chevaliers	Man	Messires
22. Jakeme, saingnor de Chaylles (chevaliers bannerés)	Man	Monssaingnor
23. Johan, saingnor de Falais, bannerés	Man	Monsaingnor
24. Johan, saingnor de Rochefort et d'Agymont (bannerés de doble banier)	Man	Monssaingnor
25. Ernus, sires de Romynnes, bannerés	Man	Messires
26. Saingnor d'Erkle, en la dukeit de Guelres,	Man	

²¹³ Ook hier is de originele schrijfwijze steeds behouden en zijn ridders herkenbaar aan de vetgedrukte namen.

qui astoit uns riches bannerés		
27. Ystasses, ly viez Persans de Haneffe, banneresse	Man	Messire
28. Sires de Havereche, en Braybant, noble bannerés	Man	
29. Ystasse Persans (II), sires de Haneffe, bannerés	Man	Messires
30. Thiris Tabareaz, sires de Seraing, bannerés	Man	Messires
31. Gilhe, saingnor de Jache, de Hyres et Byoul (noble chevalier, bannerés)	Man	Monssaingnor
32. Waflar de Momale, bannerés (163)	Man	
33. Thiry, saingnor de Seraing (et de Herkes), bannerés	Man	Monssaingnor
34. Heyneman de Schonehov, baron (Heyneman d'Ays, dit Schoeneov)	Man	Monssaingnor, noble baron
35. Baron Thiry, saingnor de Houffalize, de Rochy et delle Flamengerie	Man	Monssaingnor, noble
36. Baron Johan de Louz, saingnor d'Agymont	Man	Monssaingnor
37. Baron saingnor d'Ayshove en Flandres et de Herymeis	Man	
38. Henry de Flandres, noble baron	Man	Monssaingnor
39. Ghierlake de Monjardien, castelain de Waremme	Man	Monssaingnor
40. Johan de Skendremale, esquevin de Liege et castelain de Mointegnies	Man	Monssaingnor
41. Wilhelme, castelain de montegnies et saingnor de Bilrevelt	Man	Monssaingnor, noble
42. Gerart d'Enghien, castelain de Mons en Haynau et saingnor de Havereche et de Byeme	Man	Monssaingnor
43. Castelain de Stirs	Man	
44. Heyneman castelain de Hanut	Man	
45. Badewiens, castelains de Waremme	Man	Messires
46. Gilhekien de Ryanweys, castelain hyretier de Drubuyt	Man	
47. Badewien, saingnor de Geneffe et castelain de Waresme	Man	Monssaingnor, messires
48. Wilhelme, castelain de Waresme	Man	Monssaingnor
49. Badewiens, sires de Veyenhoven, de Geneffe, de Gehain, de Monjardien, et castelain de Waresme	Man	Messires
50. Johan de Montegni, fis à castelain de Montegnies	Man	
51. Gerart de Bastongne, castelan de Drubuyt	Man	Messire
52. Ernut de Charneur, esquevin et maieur de Liege, castelain de Franchiemont	Man	Monssaingnor

53. Wilhelme de Lybynes, baillier de Bovinge, castelain de Montegréz, escuwiers	Man	
54. Johan, saingnor et castelain de Hozemont et de Chokiers	Man	
55. Johans (de Vileir II), castelains de ban de Sprimont	Man	
56. Wilhelmes, castelains de Hozemont	Man	Monssaingnor, messires
57. Wilhelme de Reveroit, castelains de Hozemont	Man	Monssaingnor
58. Watier, castelain de Stier	Man	
59. Johan le Castelain ²¹⁴	Man	Monssaingnor
60. Castelain de Mohaut	Man	
61. Castelain de Mohaut II	Man	
62. Adulphe, castelain de Mohaut	Man	
63. Wilhelme, saingnor de Geneffe et castelain de Waremme	Man	Monssaingnor, noble
64. Johan de Rossemelt, castelain de Franchimont	Man	
65. Libiers, sires de Geneffe, de Lymon, de Gehaing et castelains de Waremme	Man	Messires
66. Conte Badewien de Haynau (chevaliers banis)	Man	
67. Le conte de Guelres	Man	
68. Le conte de Luxemborg	Man	
69. Contes Wilhelmes de Namur	Man	
70. Johan de Beawire, esleus de Liege et contes de Loez	Man	
71. Contesse de Payves	Vrouw	Damoyselle
72. Conte Gilhebiert de Duras, sires de Gemblouz et de Jodongne, sires de Rochefort et de Walecourt, sires de Cleiremont et de plusieurs autres viljes	Man	
73. Conte delle Marche	Man	
74. Le conte del Mons	Man	
75. Conte de Sames	Man	
76. Contesse de Salmes	Vrouw	noble damme
77. Conte Henry	Man	
78. Conte Ernut de Louz	Man	
79. Conte Lowy de Flandre	Man	
80. Contes Thiris de Louz	Man	
81. Conte de Spanchem	Man	
82. Conte de Louz et sires de Heynsbergh	Man	
83. Conte de Clayves	Man	

²¹⁴ Zijn achternaam is *le Castelain*, maar hij zou wel degelijk burggraaf geweest zijn, namelijk van Hozémont en hij zou ook heer geweest zijn van Chockier. Zie C. de Borman en A. Bayot, op. cit. p. 247

84. Contesse de Sames en Samois, zus van Renars, sires de Borne	Vrouw	Noble damme
85. Gerart de Rulant, conte de Hozemont (laatste graaf)	Man	Monssaingnor
86. Contesse de Payves, beghine de Saint Christofore	Vrouw	Damoyselle
87. Dus Johans de Brabant	Man	
88. Dus Wallerans de Lemborch	Man	
89. Roy Phelippe de Franche	Man	
90. Roys Charle de Sezilhe	Man	
91. Roy Pire d'Aragonne	Man	
92. Roys Eduwars d'Engleterre	Man	
93. Rasses alle Barbe	Man	Messires, monssaingnor, "noble chevaliers"
94. Gilhe, saingnor de Jache, de Hyres et Byoul	Man	Monssaingnor, "noble chevalier"
95. Johan de Sore	Man	Monssaingnor, "noble chevalier"
96. Gierlax de Bolan, saingnor de Roley (Ghierlak)	Man	Monssaingnor "noble chevalier"
97. Roelman de Arendael	Man	Messire "ung noble chevalier"
98. Thomas, saingnor de Dyeste	Man	Monssaingnor "chevalier, de noble sanc"

8 BIBLIOGRAFIE

8.1 Bronnen

DE BORMAN (C.) en BAYOT (A.). *Oeuvres de Jacques de Hemricourt. Tome premier: le miroir des nobles de Hesbaye*. Brussel, Hayez, 1910, 486 p.

FUNCK-BRETANO (F.). *Chronique artésienne (1295-1304) nouvelle édition et chronique tournaisienne (1296-1314)*, Parijs, Picard, 1899, XXIV + 127 p.

WILLEMS (J.F.). *Rymkronyk van Jan van Heelu betreffende den slag van Woeringen*, Brussel, Hayez, 1836, LXIX + 611 p.

8.2 Literatuur

8.2.1 Boeken en bijdragen in verzamelwerken of tijdschriften

ARNOLD (B.). *German knighthood, 1050-1300*, Oxford, Clarendon Press, 1985, 308 p.

ARNOLD (B.). "Instruments of power: the profile and the profession of ministeriales within German aristocratic society, 1050-1225", in: T. N. Bisson, *Cultures of power: lordship, status and proces in twelfth-century Europe*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995, pp. 36-55.

AVONDS (P.). *Politiek en literatuur: Brabant en de slag bij Woeringen (1288)*, Brussel, UFSAL. Centrum voor Brabantse geschiedenis, 1989, 144 p.

BALAU (S.). *Les sources de l'histoire de Liège au Moyen Age: étude critique*. Brussel, H. Lamertin, 1903, 725 p.

BARTHELEMY (D.). "Qu'est-ce que la chevalerie en France au Xe et XIe siècles?", in: *Revue historique*, 118 (1993), 587, pp. 15-74.

BARTHELEMY (D.). *The knight, the serf and the historian*. Ithaca, Cornell University Press, 2009, 356 p.

BENNETT (M.) "The myth of the military supremacy of knightly cavalry". In: J. France (ed), *Medieval Warfare 1000-1300*, Aldershot, Ashgate, 2006, pp. 171 - 183.

- BENNET (M.) "The status of the squire: the Northern evidence". In: HARPER-BILL (C.) en HARVEY (R.) (eds). *The ideals and practice of medieval knighthood I: papers from the first and second Strawberry Hill conferences*. Woodbridge, The Boydell Press, 1986, pp. 1-11.
- BERGER (R.). *Littérature et société arrageoises au XIIIe siècle: les chansons et dits artésiens*. Arras, Commission départementale des monuments historiques du Pas-de-Calais, 1981, 445 p.
- BLOCH (M.). *La société féodale*. Parijs, Albin Michel, 1982, 704 p.
- BONENFANT (P.) en DESPY (G.). "La noblesse en Brabant au XIIe et XIIIe siècles", in: *Le Moyen-Age: bulletin d'histoire et de philology*, 13 (1958) 4, pp. 27-66.
- BOURDIEU (P.). *Questions de sociologie*. Parijs, Éd. de Minuit, 1981, 268 p.
- BOVY (J.P.P.). *Promenades historiques dans le pays de Liège: tome 2*. Luik, P.J. Collardin, 1838 - 1839, p. 315.
- BRADBURY (J.). *The medieval archer*. Woodbridge, The Boydell Press, 1985, 198 p.
- BRUYERE (P.) en MARCHANDISSE (A.). *Florilège du livre en Principauté de Liège: du IXe au XVIIIe siècle*. Luik, Société des Bibliophiles de Liège, 2009, 560 p.
- BUYLAERT (F.). *Eeuwen van ambitie: de adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen*. Brussel, KVAB, 2010, 338 p.
- BUYLAERT (F.). *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350 – ca. 1500)*. Gent, Academia Press, 2011, 867 p.
- BUYLAERT (F.) en DUMOLYN (J.). "Beeldvorming rond adel en ridderschap bij Froissart en de Bourgondische kroniekschrijvers". In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*. 123 (2008), 4, pp. 609 - 632.
- CROENEN (G.). *Familie en macht: de familie Berthout en de Brabantse adel*. Leuven, universitaire pers, 2003, 474 p.
- CROENEN (G.). "L'entourage des ducs de Brabant au XIIIe siècle. Nobles, chevaliers et clercs dans les chartes duciales (1235-1267)", in: MARCHANDISSE (A.) en KUPPER (J.L.) eds. *L'ombre du pouvoir: les entourages princiers au Moyen Age*, Genève, Droz, 2003, pp. 277-293.
- CROUCH (D.). *The image of aristocracy in Britain, 100 - 1300*. Londen, Routledge, 1993, XIII + 392 p.

- DAMEN (M.). "Heren met banieren: de baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw". In: DAMEN (M.) en SICKING (L.) eds. *Bourgondië voorbij. De Nederlanden 1250-1650. Liber alumnorum Wim Blockmans*. Hilversum, Verloren, 2010, pp. 139 – 158.
- DUBY (G.) *The chivalrous society*. Londen, Arnold, 1977, 246 p.
- DUNBABIN (J.). "From clerk to knight: changing orders". In: C. Harper-Bill en R. Harvey (eds), *The ideals and practice of medieval knighthood II: papers from the third Strawberry Hill conference*. Woodbridge, The Boydell Press, 1986, pp. 26 - 39.
- FORI (J.). *La chevalerie*, Frankrijk, Pollina, 1998, 128 p.
- FREED (J.B.). "Nobles, ministerials and knights in the archdiocese of Salzburg", in: *Speculum*, 62, 1987, 3, pp. 575-611.
- GERRITSEN (W.P.). "Wat is hoofsheid? Contouren van een middeleeuws cultuurverschijnsel". In: VELLEKOOP (C.) en STUIP (R.E.V.) (red). *Hoofse cultuur: studies over een aspect van de middeleeuwse cultuur*. Utrecht, HES, 1983, pp. 25 - 40.
- GERRITSEN (W.P.) "Hoofsheid herbeschouwd", in: DEN BOER (P.) (red). *Beschaving: een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving en cultuur*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2001, pp. 81 - 106.
- GRENTE (G.) ed. *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Âge*, Parijs, Fayard, 2004
- GUILHIERMOZ (P.). *Essai sur l'origine de la noblesse en France au Moyen Age*. Parijs, Picard, 1902, 502 p.
- HOOPER (N.) en BENNETT (M.). *Cambridge illustrated atlas warfare: the middle ages 768 – 1487*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 192 p.
- KAEUPER (R.W.). *Chivalry and violence in medieval Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2006, XI + 338 p.
- KARRAS (R.M.). *From boys to men: formation of masculinity in late medieval Europe*. Philadelphia, Pennsylvania University Press, 2003, 246 p.
- KEEN (M.). *Chivalry*. New Haven, Yale University Press, 1984, 303 p.
- KIBLER (W.W.), ZINN (G.A.) en EARP (L.) (eds). *Medieval France: an encyclopedia*. New York, Garland, 1995, 2028 p.
- LAMBERT (V.). "De Brugse Metten: een andere lieu de mémoire van de Vlamingen" In: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 139 (2002), 3 – 4, pp. 185 – 189.

- MARCHELLO- NIZIA (C.). "Courtly chivalry". In: LEVI (G.) en SCHMITT (J-C.). *A history of young people in the West 1: ancient and medieval rites of passage*. Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 1997, VI + 396 p.
- MASO (B.). *Het ontstaan van de hoofse liefde: de ontwikkeling van de fin d'amors 1060 - 1230*. Amsterdam, Atlas, 2010, 300 p.
- MASSON (C.). "Tribunal des XII lignages (1335-1467)". In: S. Dubois, B. Demoulin en J.L. Kupper (eds), *Les institutions publiques de la principauté de Liège*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2012, pp. 875 – 883.
- MOLHUYSEN (P.C.) en BLOK (P.J.) (red). *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 10*. A.W. Sijthof, Leiden, 1937, 1250 p.
- PONCELET (E.). "Introduction", in: C. Borman, A. Bayot en E. Poncelet, *Oeuvres de Jacques de Hemricourt, tome troisième*, Brussel, Académie Royal de Belgique, pp. I – CCLXXI.
- POTTER (D.) *France in the later Middle Ages 1200 - 1500*. Oxford, Oxford University Press, 2003, 288 p.
- PRESTWICH (M.). "Miles in armis strenuus: the knight at war". In: J. France (ed), *Medieval Warfare 1000-1300*. Aldershot, Ashgate, 2006, 185 - 204 pp.
- RUBIN (M.). "Introduction: Rites of Passage", in: MCDONALD (N.F.) en OMROD (W.M.) (eds). *Rites of passage: cultures of transition in the fourteenth century*. York, York Medieval Press, 2004, pp. 1 - 12.
- SLEIDERINK (R.). *De stem van de meester: de hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven (1105-1430)*, Amsterdam, Prometheus, 2003, 249 p.
- SMALL (C.). "Artois in the late thirteenth century: a region discovering it's identity?". In: *Historical Reflections/Réflexions Historique*, 19 (1993), 2, pp. 189 – 207.
- SWARTZ (D.). *Culture and power: the sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago, University of Chicago Press, 1997, VIII + 333 p.
- TURNER (V.) *The ritual process: structure and anti-structure*. Londen, Routledge and Kegan Paul, 1969, VIII + 213 p.
- VAN ANROOIJ (W.). *Helden van weleer: de negen besten in de Nederlanden (1300 – 1700)*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 1997, 328 p.
- VAN OOSTROM (F. P.). *Wereld in woorden: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300-1400*. Amsterdam, Prometheus, 2013, 650 p.

- VAN STEENSEL (A.). *Edelen in zeeland: macht, rijkdom en status in een laatmiddeleeuwse samenleving*, Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2010, 492 p.
- VAN UYTVEN (R.) (red.). *Geschiedenis van Brabant: van het hertogdom tot heden*. Leuven, Davidsfonds, 2004, 719 p.
- VERBESSELT (J.), VAN ERMEN (E.), VAN UYTVEN (R.), JANSSENS (P.) e.a. *De adel in het hertogdom Brabant*. Brussel, UFSAL, Centrum Brabantse Geschiedenis, 1985, 209 p.
- WARLOP (E.). *The Flemish nobility before 1300*. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975.

8.2.2 Websites

- ATILIF: Analyse et traitement informatique de la langue française, *Borgois*, in: <http://atilf.atilf.fr/gsouvey/scripts/dmfX.exe?LEX_ENTREE_FILTRE;BALISE=LEM;BACK;;ISIS=isis_dmf2.txt;OUVRIR_MENU=2;s=s0b2527d0;>, geraadpleegd op 20.04.2013.
- ATILIF: Analyse et traitement informatique de la langue française, *Varlet*, in: <http://atilf.atilf.fr/gsouvey/scripts/dmfX.exe?LEX_ENTREE_FILTRE;BALISE=LEM;BACK;;ISIS=isis_dmf2.txt;OUVRIR_MENU=2;s=s0b2527d0;> , geraadpleegd op 27.05.2013.
- De Geïntegreerde Taalbank, *Seriant*, in: <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=VMNW&id=ID23523&lemma=seriant>>, geraadpleegd op 18.07.2013.